

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

AUGLĪBA TRADICIONĀLAJĀ UN MŪSDIENU KULTŪRĀ LATVIJĀ

PROMOCIJAS DARBS

FILOLOĢIJAS DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI
FOLKLORISTIKAS ZINĀTNES NOZARĒ

Autore: Ilze Mileiko M.soc

Darba vadītāja: Aivita Putniņa Ph.D

Rīga 2018

Promocijas darbs “Auglība tradicionālajā un mūsdienu kultūrā” pabeigts ar EKOSOC LV projekta “Sabiedrības atjaunošana, samazinot depopulācijas riskus, veicinot tautas ataudzi un saiknes ar diasporu sekmīgai Latvijas tautsaimniecības transformācijai” atbalstu.

Saturs

IEVADS	7
Tēmas pamatojums un aktualitāte	7
Promocijas darba hipotēze, mērķis un uzdevumi.....	9
Promocijas darba teorētiskais pamats un pētnieciskā pieeja	9
Pētījuma piensums un ierobežojumi	12
Promocijas darba aprobācija	14
Promocijas darba struktūra	16
1. ZINĀŠANU OBJEKTS KĀ TEORĒTISKS JĒDZIENS	17
1.1. Objekta formēšana un raksturošana.....	20
1.1.1. Nosaukšana.....	20
1.1.2. Noklusēšana	22
1.2. Vērtēšanas kritēriji.....	23
1.2.1. Atbilstība patiesībai	23
1.2.2. Atbilstība normai	24
1.2.3. Dabiskošana.....	26
1.3. Komunikācijas prakses	27
1.4. Zināšanas un diskursa vienības	28
Kopsavilkums.....	29
2. PROMOCIJAS DARBA METODOLOĢISKIE PRINCIPI	30
2.1. Avotu atlase un to raksturojums	30
2.1.1. Tradicionālo kultūru raksturojošie avoti un to ieguve	31
2.1.2. Mūsdienu kultūru raksturojošie avoti un to ieguve	33
2.2. Datu kodēšanas principi un analīzes process	34
2.2.1. Diskursīvo vienību identificēšana	35
2.2.2. Diskursīvo vienību grupēšana	36
2.2.3. Interpretācija.....	37
2.2.4. Salīdzināšanas principi.....	38
2.3. Pētnieka ietekme uz pētījuma procesu un datu interpretāciju	38
Kopsavilkums.....	41
3. AUGLĪBAS ZINĀŠANU OBJEKTS TRADICIONĀLAJĀ KULTŪRĀ	43
3.1. Auglība kā daļa no mitoloģiskā.....	43

3.1.1.	Māra un auglība	46
3.1.1.1.	Māras darbība, izmantojot ūdeni un zivis	46
3.1.1.2.	“Māras istabiņa” un “šūpulis”	48
3.1.1.3.	“Māras pirts” un “josta”	49
3.1.1.4.	Māra, “vieta” un “vārti”	50
3.1.2.	Laima un auglība	52
3.1.2.1.	“Laimas pirts” un “zelta slota”	53
3.1.2.2.	Laima “vārtu” slēdzēja un to atslēgas glabātāja	54
3.1.2.3.	Laima un bērna “atrašana”, “noķeršana” un “savākšana”	55
3.1.3.	Dievs un auglība	57
3.1.4.	Mēslu māte, mēslaine un auglība	59
3.2.	Auglība un cilvēku savstarpējās attiecības	60
3.2.1.	Bērna ieņemšana	61
3.2.1.1.	Grūtniecības ienākšanas ceļi	62
3.2.1.2.	“Bērna taisīšana”	65
3.2.2.	Grūtniecība	68
3.2.2.1.	Kustības	69
3.2.2.2.	“Apaļš vēderiņš”	69
3.2.2.3.	“Piegulēts” bērns	70
3.2.3.	Dzemdības	73
3.3.	Auglības rituāla prakses	75
3.3.1.	Auglība svētku laikā un telpā	77
3.3.2.	Kustības rituālā un darbības ar simboliskiem atribūtiem	80
3.3.2.1.	Dejošana	81
3.3.2.2.	Darbības, izmantojot ar svētku atribūtus	81
3.3.2.3.	Rituālā pazemošana	83
3.3.2.4.	Auglības dāvināšana	84
3.3.3.	Auglība un skaņa	84
3.3.4.	Ziedošana auglības nodrošināšanai	87
3.3.5.	Auglības zīlēšana	89
	Kopsavilkums	91
4.	AUGLĪBAS ZINĀŠANU OBJEKTS MŪSDIENĀS	95
4.1.	Auglības komunikācijas situācijas	95

4.1.1. Ārsta kabinets un neauglības ārstēšanas klīnika	96
4.1.2. Slēgti anonīmi interneta forumi	101
4.1.3. Ģimene un draugu loks.....	104
4.1.4. Valsts institūcijas	107
4.1.5. Atvērtas piekļuves interneta portāli	109
4.2. Auglības raksturošanas veidi mūsdienās	110
4.2.1. Auglība saiknē ar biomedicīnu	111
4.2.1.1. Ķermenis kā mehānisms un sistēma	113
4.2.1.2. Ķermeņa kvalitāte un atbilstība normalitātei.....	114
4.2.1.3. Dabiskā spēja ķermenī	116
4.2.1.4. Apaugļošanās un tās klasifikācija	118
4.2.1.5. Grūtniecība	121
4.2.2. Auglība saiknē ar Dievu	123
4.2.2.1. “Dieva dāvana”	124
4.2.2.2. “Dieva kārtība”	125
4.2.3. Auglība kā ekonomiskās racionalitātes lauks	126
4.2.3.1. Dzimumšūnu ekonomika	127
4.2.3.2. Grūtniecības plānošana	131
4.2.4. Auglība kā daļa no demogrāfijas procesiem.....	135
4.2.4.1. “Demogrāfiskā situācija” un “dzimstība”	136
4.2.4.2. Likumdošana, regulēšana un kontrolēšana	137
4.2.4.3. Apmaksa un finansēšana	138
4.2.5. Auglība saiknē ar savstarpējām attiecībām	140
4.2.5.1. Bērna “taisīšana” un ieņemšana	140
4.2.5.2. Bērna “gaidīšana”	141
4.2.5.3. Bērna “iznēsāšana”	142
4.2.5.4. “Kustēšana”	143
4.2.5.4. Svāra pieaugums	143
4.2.5.5. “Ģimenes un dzimtas turpinājums”	144
Kopsavilkums.....	147
5. AUGLĪBAS OBJEKTA LĪDZĪBAS UN ATŠĶIRĪBAS TRADICIONĀLAJĀ UN MŪSDIENU KULTŪRĀ.....	151
5.1. Auglības komunikācijas salīdzinājums tradicionālajā un mūsdienu kultūrā	151
5.2. Auglības raksturošana tradicionālajā un mūsdienu kultūrā	154

5.3. Vērtēšanas kritēriji tradicionālajā un mūsdienu kultūrā	160
5.3.1. Komunikācijas atbilstība	160
5.3.2. Morāle	161
5.3.3. Zinātniskās zināšanas	162
GALVENIE SECINĀJUMI	164
Tēzes aizstāvēšanai	168
Pateicība	169
Izmantotā literatūra	170
Avoti	178
Pielikums nr. 1	181

Attēlu saraksts

1. attēls - Zināšanas Ž.F. Liotāra pieejā.....	17
2. attēls - Auglība saiknē ar dievībām tradicionālajā kultūrā.....	45
3. attēls - Auglība saiknē ar cilvēku savstarpējām attiecībām tradicionālajā kultūrā.....	61
4. attēls - Dievs un tā saikne ar auglību mūsdienās.....	124
5. attēls - Auglības raksturošanas veidu struktūra tradicionālajā un mūsdienu kultūrā....	155

IEVADS

Tēmas pamatojums un aktualitāte

Promocijas darba pētījuma objekts ir cilvēka auglībai piedēvētās sociālās nozīmes. Sociālajā antropoloģijā jautājumi, kas skar auglību, ilgstoši atradušies uzmanības lokā. Tas saistīts gan ar feminisma virziena attīstību, gan izmaiņām sabiedrībā un tehnoloģiskajā attīstībā. Sjūzana Grīnhalša (*Susana Greenhalgh* 1995, 3) norāda, ka jautājumi, kas saistīti ar cilvēku reprodukciju, kādu laiku tika skatīti kā privātas un “tabu” tēmas, bet pašlaik tie nonākuši plašākas publikas interešu laukā. Tas saistīts ar faktu, ka, no vienas puses, pasaulē pieaug kopējais iedzīvotāju skaits, tomēr, no otras puses, daļā valstu dzimstība samazinās un tiek meklēti risinājumi sabiedrības ilgtspējai.

Antropologi (Merilina Straterna (*Marilyn Strathern* 1995), Sāra Franklina (*Sarah Franklin* 2001), S. Grīnhalša (1995) u.c.) ir pētījuši ar auglību saistītus jautājumus dažādās kultūrās, skatot tos kontekstā ar radniecības sistēmām, medicīnu, ķermeni utt., pielietojot daudzveidīgas teorētiskās perspektīvas, skatot auglības ekonomiskos vai politiskos aspektus, bērnu radīšanas jautājumus no mikro perspektīvas, kritiski analizējot auglību saiknē ar dzimtes aspektiem, kā arī aplūkojot auglību saistībā ar seksualitāti un modernajām reprodūktīvajām tehnoloģijām. Latvijā atsevišķas publikācijas par auglības sociālajiem aspektiem ir Signei Mežinskai, Aivitai Putniņai un Ilzei Mileiko (2012), kurās tā skatīta saistībā ar mūsdienu reprodūktīvajām tehnoloģijām. Tomēr tās ir atsevišķas publikācijas, atstājot plašu izpētes lauku turpmākajiem pētījumiem.

Latviešu folkloristikā jautājumi, kas skar auglību, ir pētīti ilgstoši. Norādes uz priekšstatiem par auglību dažādos tradicionālās kultūras aspektos iekļautas lielākajā daļā folkloristikā veikto pētījumu, skarot gan gadskārtas, gan godus, gan citas tradicionālās dzīves jomas, piemēram, vārdošanu, dzemdības u.c. Norādes uz priekšstatiem par auglību savos darbos iekļāvusi arī Janīna Kursīte (2008), (1998), (1996), Kārlis Straubergs (1952-1956), Sandis Laime (2013), Oskars Līdeks (1991), Heronīms Tihovskis (1993) u.c. Vairāk uzmanības auglības jautājumiem ir veltīta publikācijās, kurās tiek skatītas tradīcijas, kas saistītas ar bērna piedzimšanu (Gatis Ozoliņš (2005), Svetlana Rižakova (2001), Rūta Jirgensone, J. Kursīte (2014) u.c.). Tomēr pētniecei izdevās identificēt tikai dažas tādas publikācijas, kurās galvenais izpētes objekts ir tieši auglība. Viena no autorēm, kas plašāk pievērsusies auglības izpētei, ir Aīda Rancāne (2011), kura auglību skata saiknē ar seksualitāti, lielāku uzmanību pievēršot seksualitātes reprezentācijām. Tas ļauj izdarīt

secinājumu, ka arī folkloristikā ir nepieciešamība pēc papildu pētījumiem auglības sociālo aspektu izzināšanai.

Tēmas aktualitāte saistīta arī ar auglības jautājumu politisko nozīmi. Politiskās debates ir viens no kontekstiem, kur jautājumi, kas saistīti ar auglību, tiek izteikti publiski. Piemēram, cilvēka auglība skatīta kā līdzeklis sabiedrības ilgtspējas nodrošināšanai, runājot par veidu, kā apturēt iedzīvotāju skaita samazināšanos Latvijā. Auglība šajā gadījumā saistīta ar dzimstību un kļūst par politiskās intereses objektu. Auglības jautājumu publisko aktualitāti apliecina arī vairāku politikas dokumentu saturs, piemēram, 2012. gada Ministru kabineta rīkojumā Nr.84 tiek atzīmēts: “[..] noteikt demogrāfiskās situācijas uzlabošanu par prioritāti, pieņemot starpnozaru politiskos lēmumus. Radīt atbalsta veidus otrā, trešā un katra nākamā bērna piedzimšanai ģimenē, t.sk. fiskālus stimulus un progresivitātes principa īstenošanu. Izveidot atbalsta programmu neauglīgo ģimeņu ārstēšanai.” (Ministru kabinets, 2012) Arī Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam tiek norādīts uz zemo dzimstību saistībā ko skata kā būtisku risku cilvēkresursu atjaunošanai un sabiedrības ilgtspējai (Saeima, 2010). Valsts kanceleja 2013. gadā pasūtīja pētījumu “Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte” (Eglīte, Putniņa, Brants, Mileiko, Laizāne 2013), lai noskaidrotu, kādi faktori ietekmē ģimenes plānošanu. Tie ir tikai daži piemēri, kur ar auglību saistītie jautājumi parādās politikas dienaskārtībā, nonākot Saeimas Demogrāfijas lietu apakškomisijas, Labklājības ministrijas un Veselības ministrijas, kā arī Demogrāfisko lietu centra kompetencē.

Auglības jautājumu zinātniskā, publiskā un politiskā aktualitāte arī nosaka nepieciešamību pēc padziļinātām un pierādījumos balstītām zināšanām auglības izpētei. Patlaban Latvijā ar auglību saistīto sociālo aspektu pētniecībā dominē demogrāfiskā pieeja, kur auglību skata kā spēju, kas nodrošina dzimstības rādītājus un veido daļu no tautas ataudzes, uzdodot šādu pētniecisko jautājumu: kāpēc Latvijā ir zema dzimstība un kā to kāpināt? Autore uzskata, ka, definējot auglību kā dzimstību, tiek sašaurināts skatījums uz auglības procesiem. Tāpēc autore promocijas darbā piedāvā citu izpētes jautājumu: kādi ir priekšstati par auglību Latvijā? Šis jautājums ļauj cilvēka auglību aplūkot atšķirīgi, identificējot tai piešķirtās plašākas sociālās nozīmes un to kontekstuālu lietojumu. Promocijas darbā izmantotā pētījuma perspektīva ļauj veidot alternatīvu (salīdzinājumā ar dominējošo demogrāfisko pieeju) skatījumu auglības izpētei, kas ir arī viena no promocijas darba novitātēm, jo ļauj papildināt izpratni par dzimstību, vienlaikus iegūstot arī izpratni par auglības pārvaldības stratēģiju pamatojumiem.

Promocijas darba hipotēze, mērķis un uzdevumi

Promocijas darba mērķis: identificēt, raksturot un salīdzināt auglības kā zināšanu objekta veidošanu tradicionālajā un mūsdienu kultūrā. Tas ļauj atklāt auglībai piešķirtās sociālās nozīmes un to skatīt kā daudzveidīgu un sarežģītu zināšanu objektu, kas mainās dažādos kultūrvēsturiskos kontekstos un nav skatāms tikai kā bioloģisks process, kas norisinās cilvēka ķermenī.

Pētnieciskais pieņēmums (hipotēze): salīdzinot tradicionālo un mūsdienu kultūru, auglība kā zināšanu objekts mainās, un mūsdienās auglībai piedēvētās nozīmes kļūst daudzveidīgākas.

Pētnieciskā mērķa sasniegšanai tika īstenoti turpinājumā norādītie **uzdevumi**, kas vienlaikus ļāva arī iedalīt pētījuma gaitu vairākos savstarpēji saistītos posmos:

- 1) Izveidot darba mērķim atbilstošu teorētisko pamatojumu, pielietojot starpdisciplināru skatījumu uz pētāmo objektu. Skaidrot jēdzienus “auglība”, “zināšanu objekta formēšana” u.c. un to savstarpējās attiecības.
- 2) Izstrādāt pētījuma metodoloģiju, kurā precizēti datu vākšanas, atlases, apstrādes un interpretācijas principi, izmantojot “zināšanu arheoloģijas” pieeju.
- 3) Iegūt un apstrādāt datus, veikt to kodēšanu divās atšķirīgās datu kopās, grupēt un analizēt iegūtos kodus, balstoties izstrādātajā metodoloģijā un teorētiskajos uzstādījumos.
- 4) Apkopot pētījuma rezultātus, veicot datu interpretāciju un zināšanu objekta raksturošanu tradicionālajā un mūsdienu kultūrā, un savstarpēji salīdzināt identificētās zināšanas.

Promocijas darba teorētiskais pamats un pētnieciskā pieeja

Promocijas darbs ir veidots kā starpdisciplinārs pētījums, savstarpēji integrējot folkloristikas un sociālās antropoloģijas pētnieciskās pieejas. Mūsdienās auglības raksturošanā dominē pamatojums, ka auglība ir bioloģiska spēja, tomēr arī šī definēšana balstās zināšanās, kas ļauj kaut ko klasificēt. Tāpēc promocijas darbā auglība skatīta kā objekts, kas sastāv no zināšanām. Darba teorētisko ietvaru veido Mišela Fuko (*Michael*

Foucault) un Žana Fransuā Liotāra (*Jean-François Lyotard*) teoriju kombinācija, jo viņi pievērsušies zināšanu jēdziena konceptualizācijai. Ž. F. Liotārs (2008, 43-52) iesaka gan definēt zināšanu jēdzienu kā norādes uz objektu (tā raksturojumu), gan iekļaut dažādas komunikācijas prasmes – zināt, vērtēt, klausīties un darīt – un vērtēšanas kritērijus. Savukārt M. Fuko (1972) jebkura veida zināšanas skata kā objekta raksturojumu, kas lokalizēts diskursā un saistīts ar noteiktu vēsturisku periodu. Ž. F. Liotāra un M. Fuko teorētisko perspektīvu kombinācija ļauj skatīties uz cilvēka auglību kā zināšanu objektu, vienlaikus pieņemot, ka auglība nevar pastāvēt ārpus zināšanām. Zināšanu jēdzienā iekļaujot vērtēšanas kritērijus, zināšanas kļūst par izteikumiem, kas pārsniedz vienas patiesības robežas, jo var pastāvēt dažādi skatījumi uz vienu objektu, kas saistīti gan ar noteikto runas/darbības situāciju, gan kultūru un tradīcijām. Līdz ar to zināšanu objekts kļūst mainīgs laikā un telpā.

Vēl viens pamatojums zināšanu mainīgumam, ko izmanto dažādi autori, ir saistīts ar zināšanu un sabiedrības savstarpējām attiecībām. Ruta Vodaka (*Ruth Wodak* 2002, 5-31) norāda, ka zināšanas tiek lietotas cilvēku, grupu vai institūciju mijiedarbē, tāpēc uzmanība jāpievērš zināšanu sociālo pamatu veidošanas procesam. Arī Ž. F. Liotārs (2008, 33) uzsver, ka zināšanas un sabiedrības attiecības atrodas savstarpējā mijiedarbē. Zināšanas veido izpratni par sociālo pasauli, savukārt tās ir interpretējamās tikai noteiktas sabiedrības kontekstā, proti, tās ir lokālas. Autore uzskata, ka sabiedrība ir mainīga ne tikai dažādās kultūrās, bet arī laikā. Tāpēc, lai identificētu auglības kā zināšanu objekta mainīgo dabu, autore izvēlējusies pētīt divas nosacīti atšķirīgas kultūras – tradicionālo un mūsdienu –, kas pastāv nosacīti vienā un tajā pašā teritoriālā izvietojumā. Abu kultūru salīdzināšana ļauj padarīt redzamus tos auglības aspektus, kas citādi paliktu nepamanīti, interpretējot auglību gan tradicionālajā kultūrā, gan mūsdienās.

Darba metodoloģija veidota, izmantojot “zināšanu arheoloģijas” metodi, kas ir sistemātiska zināšanu izpēte un identificēšana noteiktās valodas struktūrās – diskursā (*Foucault* 1972). Metode paredz, ka par vienu objektu var pastāvēt daudzveidīgs zināšanu klāsts, kas saistīts ar diskursa dabu, jo zināšanu diskursīvā formēšana pieļauj dažādus veidus, kā var runāt par vienu lietu. Šī analīzes pieeja izvēlēta, jo ļauj identificēt, kā domāšanas sistēma un zināšanas (diskursīvie formējumi) veido nosacījumus indivīdiem, radot gan konceptuālās iespējas, gan robežas attiecībā uz veidiem, kā runāt par auglību. Tomēr diskurss nav tikai runas kārtība, jo zināšanas var tikt iemiesotas un kļūt par nosacījumu cilvēka rīcībai. Vilis Overtons (*Willis F. Overton* 2008, 1) uzskata, ka zināšanu iemiesotība veido ne tikai rīcību, bet arī uztveri, domāšanu, jūtas un prasības, bet cilvēka

ķermenis un tā prakses ir saistītas ar nozīmēm, kādas tām piešķir diskursā; tātad cilvēku prakses ir diskursa darbības rezultāts.

M. Fuko diskursa analīze ļauj pētīt zināšanu formēšanos jebkurā valodas vienībā neatkarīgi no formas, tāpēc ir iespējams analizēt pēc formas atšķirīgus tekstus. Latvijā līdz šim diskursa analīze nav pielietota folkloras materiāla izpētē, tomēr folklorists Gerijs Batlers (*Gary Butler* 1996) norāda, ka folkloras materiālam diskursa analīze ir pielietojama. Dace Bula (2011, 54-55) skaidro, ka diskursa analīzes izmantošana folkloristikā ir saistīta arī ar poststrukturālisma un feministiskās folkloristikas virzienu, kas cita starpā ļauj veidot kritisku attieksmi pret pētāmo objektu un stereotipiem par sievietes lomu un vietu sabiedrībā. Tā kā auglības izpēte var būt saistīta ar dzimtes lomām, autore uzskata, ka diskursa analīzes pieeja ir piemērota auglības izpētei arī Latvijā.

Promocijas darba empīriskajā daļā paralēli skatīti divi auglības definēšanas konteksti – tradicionālā un mūsdienu kultūra. Tradicionālo kultūru raksturojošās zināšanas skatītas kā piederīgas gan noteiktam laikam, gan telpai, gan sociālajam kontekstam. Šajā gadījumā folkloras materiāli skatīti kā atsevišķs zināšanu lauks. Folkloras materiālā salīdzinājumā ar mūsdienu ikdienas cilvēka pieredzi ir identificējama cita zināšanu veidošanas loģika un atšķirīgi zināšanu nodošanas un saņemšanas mehānismi. No vienas puses, tas ir zināšanu lauks, ko saista ar noteiktu laika periodu, tomēr vienlaikus tas joprojām pieejams gan mutvārdos, gan rakstītos tekstos. Salīdzinot ar 19. gs., mūsdienās folklorai ir mainījies zināšanu cirkulācijas veids. Ja agrāk tas, ko mūsdienās klasificē kā folkloras materiālu, bija mutvārdu zināšanas, ko lietoja ikdienā, tad mūsdienās tas atrodas folkloras materiālu datu bāzēs gan rakstiskā, gan audiovizuālā formā. Tās tiek reproducētas, runājot par “latvisko dzīves ziņu” un tradicionālām vērtībām. Tas, ka daļa tradīcijā veidoto zināšanu par auglību vairs netiek aktīvi lietotas mūsdienās, nemazina folkloras vērtību. Tās aktīva vākšana 19. gs. bija daļa no nacionālās identitātes un nacionālās valsts veidošanas procesa. Tomēr promocijas pētījuma laikā identificēts, ka, mainoties zināšanu cirkulācijas veidam, var mainīties arī zināšanu vērtējums. Piemēram, folkloras ekspedīcijās, kurās autore līdzdarbojusies no 2013. līdz 2017. gadam, tika identificēts, ka atkarībā no situācijas un runātāja pārlicēbas teicēji tradicionālās zināšanas var atzīt par vērtīgām un saglabājamām vai arī norādīt, ka tie ir veci māņi, kam kādreiz piešķirta uzmanība. Arī folkloras vācēji ekspedīcijās izvērtē iegūtās zināšanas, mēģina noteikt to izcelsmi un autentiskumu, cenšoties noskaidrot, vai iegūtā informācija attiecas uz cilvēka paša piedzīvoto, noklausīta radio un televīzijā vai iegūta citos masu informācijas līdzekļos.

Otrs zināšanu lauks, kurā pētīta auglība, ir mūsdienu kultūra – intervijas ar personām, kuras iesaistītas neauglības ārstēšanā. Jau uzsākot pētījumu, autore pieņēma, ka auglības definēšana abos kontekstos atšķiras. Intervijās vairāk ietverti stāstījumi, kuros auglība raksturota, runājot par savu ikdienas pieredzi, bērnu radīšanu un mazbērniem, kā arī vērtējot citu cilvēku pieredzi, sabiedrības un valsts sniegto atbalstu bērnu audzināšanai. Arī šajā gadījumā reizēm informācijas sniedzēji izvērtē savus stāstījumus, norādot, ka viņu viedoklis var atšķirties no sabiedrības uzskatiem. Pētījuma autori interesē gan abu zināšanu kontekstu nošķiršana, gan gadījumi, kad zināšanas tiek pārnestas no viena konteksta otrā, un kā šī zināšanu pārnese maina to uztveri.

Darba empīriskajā daļā izmantoti avoti, kas raksturo katru no zināšanu laukiem, ko autore apzīmē kā tradicionālo un mūsdienu kultūru. Avoti skatīti kā teksta vienības, kurās var identificēt auglības raksturošanas veidus. Galvenie avoti auglības izpētei ir:

- Folkloras materiāls – tautasdziesmas, anekdotes, gadskārtu svētku tradīciju pieraksti, sakāmvārdi un buramvārdi. Tie izvērtēti un interpretēti, izmantojot pieredzi, kas iegūta, veicot intervijas folkloras ekspedīcijās, kur tika iegūti atmiņu stāstījumi, kas skar auglības jautājumu risināšanu informantu jaunībā un ļauj identificēt, kā mūsdienu vērtējums maina zināšanu uztveri.
- Strukturētas intervijas ar neauglības klīniku pacientiem, donoriem, medicīnas speciālistiem un citiem ekspertiem, kuri publiski iesaistīti auglības jautājumu risināšanā u.c.

Iegūtā empīriskā materiāla detalizēts raksturojums atrodams pētījuma metodoloģijas daļā, kurā paskaidrots avotu daudzums, kvalitāte, atlases kritēriji, datu kodēšanas un grupēšanas principi.

Pētījuma piensums un ierobežojumi

Pētījuma piensums saistīts ar izvēlēto starpdisciplināro pētniecisko pieeju, kas ļauj kritiski izvērtēt skatījumu uz auglību un identificēt dažādās auglībai piešķirtās nozīmes tradicionālā un mūsdienu kultūrā. Pētījuma novitāte folkloristikā Latvijā ir tā, ka auglība skatīta nevis kā viens no aspektiem, bet ir centrālais pētnieciskais objekts, identificējot daudzveidīgas norādes uz auglību un priekšstatiem par to. Vēl viens piensums ir salīdzinoši jaunas pētniecības pieejas izmantošana folkloristikā Latvijā, jo līdz šim diskursa analīze nav plaši pielietota.

Tomēr šim promocijas darbam ir vairāki ierobežojumi, kas saistīti ar izvēlētās metodes vai datu specifiku. Pirmkārt, izvēlētie avoti nesniedz ziņas par stāstītāja etnisko piederību. Līdz ar to pētījumā nav iespējams izdarīt secinājumus par etniskajām atšķirībām skatījumā uz auglību. Tā ir tēma, ko būtiski pētīt nākotnē, jo pašlaik veiktie pētījumi nesniedz pietiekamas zināšanas par auglību citās Latvijā dzīvojošās etniskajās grupās, bet publiski pieejamie Centrālā statistikas biroja dati (csb.gov.lv) liecina par zemākiem dzimstības rādītājiem krievvalodīgajiem Latvijas iedzīvotājiem. Tas var liecināt arī par atšķirīgām nozīmēm, kuras auglībai tiek piešķirtas, un atšķirīgām auglības pārvaldības praksēm.

Otrkārt, mūsdienu kultūras tekstu korpusā iekļautās intervijas ar pacientiem pārstāv tikai sieviešu skatu punktu. Pētījumam uzrunātie vīrieši nebija gatavi runāt par neauglību, gan tēmas sensitivitātes, gan vīrišķības uzstādījumu dēļ. Par šo aspektu runā arī citu valstu pētnieki, kuriem ir izdevies veikt pētījumus par vīriešu neauglību, piemēram, Mārsija Inhorna (*Marcia C. Inhorn, 2004*). M. Inhorna (2006, 217) skaidro, kāpēc sievietes labprātāk piekrīt runāt ar pētniekiem par neauglības jautājumiem, konstatējot, ka auglība biežāk tiek skatīta kā sieviešu atbildība. Par to liecina arī Latvijas gadījums, jo reizēs, kad pētniece vēlējās uzrunāt intervijai informantes dzīvesbiedru, jau pašas sievietes noraidīja šo ideju, skatot auglību kā savu atbildības sfēru. Par auglību kā primāri sievietes atbildības sfēru liecina arī fakts, ka vairumā gadījumu neauglības cēloņus vispirms sievietes meklēja sevī un tikai tad izmeklētās aicināja savus dzīvesbiedrus. Intervijās ar ekspertiem ir iekļauti abu dzimumu pārstāvju skatījumu, tomēr kritērijs informantu atlasei bija nevis dzimums, bet gan ekspertīzes lauks.

Treškārt, tradicionālās un mūsdienu kultūras salīdzinājums rada apdraudējumu, kas saistīts ar modernisma idejām, kur kultūras skatītas kā hierarhiskas, tāpēc tradicionālās zināšanas salīdzinājumā ar mūsdienām var tikt pozicionētas kā atpalikušas (piemēram, medicīnā). Arī Keitija Gārdnere (*Katy Gardner*) un Deivids Luiss (*David Lewis*) (1996, 3) norāda, ka tradicionālais bieži tiek skatīts kā mazāk ietekmīgs, neattīstīts un subordinēts, savukārt mūsdienas tiek saistītas ar tehnoloģiju ienākšanu, virzību uz attīstību. Pētījuma autore noliedz kultūru hierarhiju un dažu zināšanu pozicionēšanu kā pārāku, bet skata to kā diskursa un varas attiecību rezultātu. Apzinoties šo risku, pētījumā netiek izdarīti atzinumi un vērtējumi par zināšanu kvalitāti vai veikta to hierarhijas veidošana, bet tiek pētīts, kā zināšanas veidotas, saglabātas nemainīgas, transformētas un/vai aizstātas un kā identificētās izmaiņas var ietekmēt cilvēka pieredzi.

Promocijas darba aprobācija

Pētījumā iegūtie dati ir publicēti 5 starptautiskās publikācijās un prezentēti 10 zinātniskajās konferencēs, iekļaujoties plašākā diskusijā par auglību saistībā ar radniecību un modernajām reproduktīvajām tehnoloģijām.

Zinātniskās publikācijas:

1. Mileiko, I. (2016). Socioeconomic in fertility discourse: a Latvian case. *New Challenges of Economic and Business Development*. Latvija, Rīga. LU, EVF, pp. 511-520.
2. Mezinska, S., Mileiko, I. (2013). Risk Communication in Assisted Reproduction in Latvia: From Private Experience to Ethical Issues. *Medical Philosophy and Medical Ethics in the Nordic and the Baltic Countries*, 6.2, pp. 79-96.
3. Mezinska S., Mileiko I., Putnina A. (2012). Sharing Responsibility in Gamete Donation: Balancing Relations and New Knowledge in Latvia. *Medicine Studies*, 3 (3), pp. 185-196.
4. Mežinska, S., Mileiko, I. (2012). Metaphors of the Infertile Body: Talking about Assisted Reproduction in Latvia. *The New Bioethics. A Multidisciplinary Journal of Biotechnology and Body*, 18(1), pp.36-49.
5. Mileiko, I. (2011). Auglība/neauglība, to definēšana: drošības konteksts. Daugavpils Universitātes 53. konferences rakstu krājums.

Pieņemts publicēšanai:

1. Mileiko, I. (2017). Interdisciplinarity approach between Folkloristic and Social and Cultural Anthropology: The study of Fertility in Latvia. *“Guidelines in academic research and teaching of Ethnology and Anthropology”*. Bulgaria – University Publishing House of Sofia University of “St. Kliment Ohridsky”.

Iesniegts publicēšanai:

1. Mežinska, S., Mileiko, I. (2017). Women-protective language as a tool of exclusion in debates on oocyte donation in Latvia. *European Journal of Womens Studies*.

Ziņojumi un referāti zinātniskajās konferencēs:

1. Mileiko, I. (2016). Interdisciplinary methodology: challenge and solution. Guidelines in Academic Research and Teaching of Ethnology and Anthropology. Bulgārija, Samakova.
2. Mileiko, I. (2016). Socioeconomic in fertility discourse: a Latvian case. New Challenges of Economic and Business Development. Latvija, Rīga. LU, EVF.
3. Putniņa, A., Mileiko, I. (2015). Antropoloģijas loma sociāli demogrāfiskās situācijas izpētē un politikas veidošanā. Demogrāfijas loma valsts un tās reģionu ilgtspējīgai attīstībai - A Role of Demography in the Sustainable Development of Country and its Regions. Latvija, Rīga. LU, EVF.
4. Mileiko, I. (2014). Ziņojums par pakalpojumu nepieciešamību vecākiem ar bērniem. Saeimas Demogrāfijas apakškomisijā – Latvija, Rīga.
5. Mileiko, I. (2014). Iepazīšanās Dundagas novada cilvēku dzīvesstāstos. Konference “Kurzeme: tradīciju vērtības mūsdienu vidē” LU, HZF – Latvija, Rīga.
6. Mileiko, I. (2014). Situācijas izvērtējums vecāku stāstos par bērna plānošanu. LU 72. konference – Kultūras un sociālās antropoloģijas vispārīgā sekcija – Latvija, Rīga.
7. Mežinska, S., Mileiko, I (2012). Metaphors of the infertile body: talking about assisted reproduction in Latvia” University College of London – “21st Century Body” – AK, Londona.
8. Mežinska, S., Mileiko, I. (2011). Responsibility in application of reproductive technologies: the Latvian case. Conference – Nordic Network for Philosophy of Medicine and Medical Ethics – Lietuva, Viļņa.
9. Mileiko, I. (2012). Sharing responsibility in assisted reproduction: balancing relations and new knowledge in Latvia. 70th Conference of University of Latvia, Section “Biosafety”, Latvija, Rīga.
10. Mileiko, I. (2009). Ķermenis, seksualitāte un dzimte publiskajos diskursos par reproduktīvo un seksuālo veselību. LU 68. konference – Latvija, Rīga.

Promocijas darba izstrādes gaitā iegūtās zināšanas iekļautas arī lekcijuursos, kurus autore pasniedz vai ir pasniegusi Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes “Kultūras un sociālās antropoloģijas bakalaura studiju programmas” ietvaros:

“Antropoloģijas skatījums uz auglību” un “Seksualitāte un dzimte antropoloģijā”. Izpratne par auglības jautājumiem pielietota, iesaistoties arī lietišķos pētījumos, kurus pasūtījuši Pārresoru koordinācijas centrs (Pētījums par laulību neregistrācijas problemātiku (2015) – projekta vadītāja Aivita Putniņa) un Valsts kanceleja (Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru analīze (2013) – projekta vadītāja Pārsla Eglīte).

Promocijas darba struktūra

Promocijas darba struktūru veido ievads, darba teorētiskā perspektīva, metodoloģija, datu analīzes daļa, secinājumi, izmantotā literatūra un pielikumi. Pētījuma pirmajā daļā raksturota darba teorētiskā perspektīva, skaidroti zināšanu objekta teorētiskie aspekti, kas ļauj izprast veidu, kā Ž. F. Liotāra un M. Fuko perspektīvas tiek kombinētas un pielietotas darbā. Tiek skaidrots, kas ir zināšanu objekts un raksturoti dažādie zināšanu veidi (objekta raksturošana, komunikācija un vērtēšana). Šie teorētiskie koncepti vēlāk pielietoti arī darba empīriskajā daļā kā rīks, kas ļauj skaidrot auglību un strukturēt tekstu.

Darba metodoloģijas daļā veikts datu avotu atlases un kvalitātes raksturojums, sīkāk paskaidrojot gan datu atlases principus, gan to apjomu un ieguves veidu. Šajā nodaļā tiek arī izskaidrots, kā praktiski pielietota M. Fuko “zināšanu arheoloģijas” metodoloģija datu kodēšanas un analīzes procesā, identificējot un paskaidrojot trīs analīzes posmus (diskursīvo vienību identificēšana, grupēšana un interpretēšana). Nodaļā arī skaidroti tradicionālās un mūsdienu kultūras salīdzināšanas principi. Autorei darba metodoloģijas daļā šķita būtiski paskaidrot arī savu pozīciju pētījuma veikšanā un kritiski analizēt autores ietekmi uz pētījuma veikšanas procesu un rezultātiem.

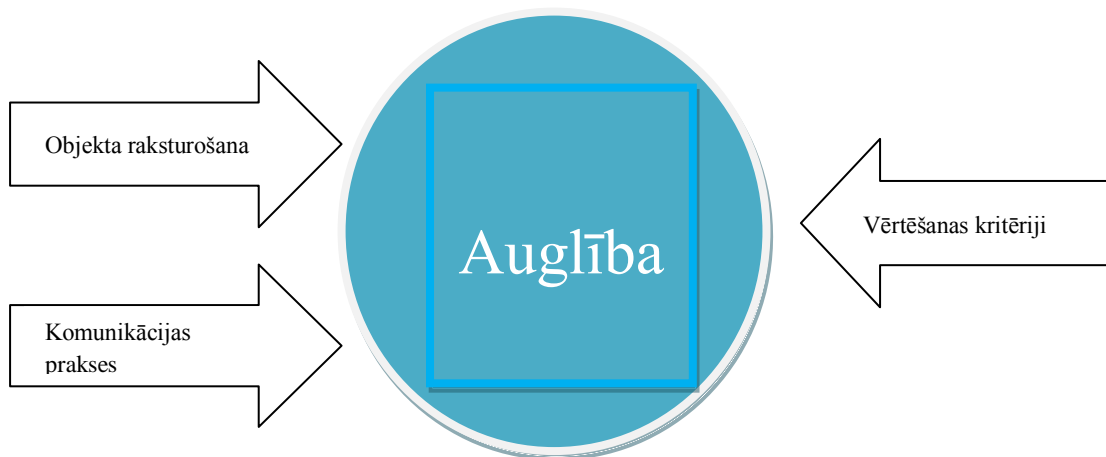
Darba empīriskā daļa sastāv no trīs galvenajām nodaļām un to apakšnodaļām. Divās nodaļās skatīts, kā auglība kā zināšanu objekts veidota atšķirīgos zināšanu laukos – tradicionālajā un mūsdienu kultūrā. Trešajā nodaļā veikts auglības objektu salīdzinājums, identificējot gan atšķirīgo, gan kopīgo auglības raksturojumus, komunikācijas situācijās un vērtēšanas kritērijos. Darba noslēgumā izdarīti secinājumi, kuros apkopoti pētījumā identificētie teorētiskie un empīriskie atklājumi.

1. ZINĀŠANU OBJEKTS KĀ TEORĒTISKS JĒDZIENS

Promocijas dabā auglība skatīta kā objekts, ko veido zināšanas. Zināšanu pētniecība ir dažādu nozaru pētnieku redzeslokā, tāpēc daudzi autori piedāvā atšķirīgas zināšanu definēšanas pieejas. Zināšanu un zināšanu objekta definēšanai promocijas darbā autore sintezē Ž. F. Liotāra (2008) un M. Fuko (1972) pieejas, kas izvēlētas, jo plaši lietotas atšķirīgu zinātņu nozaru pētnieku darbos un līdz ar to atbilst starpdisciplināra pētījuma uzstādījumam un autorei iecerei.

Ž. F. Liotārs (2008, 43-47) aplūko zināšanas kā norādes uz objektiem (to raksturojumu), aptver ar šiem objektiem saistītās komunikācijas prasmes (zināt, vērtēt, klausīties, darīt) un šo prasmju un raksturojumu vērtēšanas kritērijus. Tātad viņš zināšanas definē kā trīsdaļīgu jēdzienu, kas ietver objektu raksturošanu, komunikācijas prakses un vērtēšanas kritērijus. Šīs pieejas vizualizācija redzama 1. attēlā.

1.attēls - Zināšanas Ž.F. Liotāra pieejā

Visas trīs nosauktās zināšanu dimensijas Liotāra teorijā ir vienlīdz būtiskas, jo katrai ir ietekme uz objektu. Ž. F. Liotārs (2008, 43-47) skaidro, ka objektu raksturošana ietver apgalvojumu kopu, kuru noteiktajā situācijā var atzīt par aplamu vai patiesu. Tātad objekta raksturošana ietver vērtēšanu, kas ir cieši saistīta ne tikai ar apgalvojuma leģitimitāti, bet arī ar dažādām runātāja un stāstītāja prasmēm – dzīvot un klausīties. Piemēram, zinātniskajā konferencē par patiesu un atbilstošu atzīst citādāku objekta raksturošanu nekā viesībās. Tātad, mainot runas kontekstu, atšķiras arī objekta raksturošana. Tomēr arī gadījumos, kad objekts tiek raksturots atbilstoši, nepareizas komunikācijas rezultātā raksturošanas patiesums un derīgums var tikt apšaubīts. Zināšanu cirkulācijai ir jānodrošina atbilstoša prakse noteiktajā kontekstā attiecībā uz dažādiem

valodas objektiem (zināt, izlemt, novērtēt, pārveidot u.c.). Šāda pieeja ļauj aplūkot zināšanas kā prasmes, kas tiek izvērtētas gan attiecībā uz noteiktiem zināšanu objektiem, gan situācijām, kurās tās tiek izspēlētas. Tādējādi zināšanas darbā aplūkotas kā patstāvīgi subjektīvas, jo apvieno vairākas atšķirīgas kompetences, kas tiek izvērtētas katrā situācijā un pārsniedz vienu patiesību. Attiecinot šos Ž. F. Liotāra argumentus uz auglības izpēti, būtiski iekļaut analizē ne tikai auglības raksturošanas veidus, bet arī komunikāciju un vērtēšanas kritērijus, kas var attiekties gan uz raksturošanu, gan komunikāciju.

Ž. F. Liotārs (2008) savā darbā nošķir divus zināšanu veidus (naratīva un zinātniskās). Katrs no zināšanu veidiem balstās atšķirīgā loģikā, jo mainās gan objekta raksturošana, gan vērtēšana, gan komunikācija. Objekta raksturošana zinātnē ietver atsaukšanos uz iepriekš veiktiem pētījumiem un nepieciešamību pierādīt runā pausto patiesību, savukārt tautas zināšanās balstītā stāstījumā apgalvojuma patiesumu nav nepieciešams pierādīt, jo tam ir citi leģitimizācijas veidi, piemēram, stāstījuma atbilstība tradīcijai. Lietojot katru no zināšanu veidiem, mainās arī komunikācija, līdz ar to stāstītājam nepieciešamās kompetences atšķiras. Neskatoties uz būtiskajām atšķirībām starp abiem zināšanu veidiem, Ž. F. Liotārs (2008) tomēr secina, ka pastāv arī līdzības, jo abi zināšanu veidi var tikt atzīti par patiesiem, ja kādā noteiktā situācijā/kontekstā atbilst vērtēšanas kritērijiem: taisnīgs, skaists, patiess, efektīvs. Vērtēšanas kritēriji ir mainīgi un aptver kompetences, kas nepieciešamas attiecībā uz noteikto zināšanu objektu un līdz ar to ļauj atbilstoši novērtēt runātāja darbības.

Autore, veidojot darba pētniecisko perspektīvu, papildina Ž. F. Liotāra pieeju ar M. Fuko teorētisko pieeju. Aplūkojot zināšanu traktējumu filozofa M. Fuko (1972) darbā, tās tiek definētas šaurāk, attiecinot šo apzīmējumu tikai uz vienu no jau raksturotajiem Liotāra zināšanu elementiem, proti, objektu raksturošanu. Lai arī M. Fuko (1972) lieto citus jēdzienus, autore pielīdzina tos Ž. F. Liotāra (2008) aprakstītajām zināšanu dimensijām – vērtēšanas kritērijiem un komunikācijas praksēm, šādi sintezējot abu autoru pieejas.

M. Fuko (1972, 25-30) iesaka nozīmju piešķiršanu objektam meklēt diskursā, skatot to kā plašāku zināšanu reprezentācijas sistēmu. Diskurss ir apgalvojumu kopums par objektu, kas ietver daudzus izteikumus, prasības, aizliegumus, kā arī veido citus efektus uz objektu. Viens diskursīvais notikums ir saistīts ar citu, tomēr to skaits ir ierobežots un tos ietekmē zināšanu lauki, kas nosaka zināšanu radīšanas loģiku (1972, 29-30). Diskurss sastāv no diskursīvām vienībām (apgalvojumiem), kas var veidot ļoti dažādas savstarpējās attiecības, jo diskursīvās vienības ir daudzskaitlīgas un brīvi veidotas un ietver ne tikai veidus, kā kāds objekts var tikt nosaukts, bet arī noklusēts, aizmirsts vai izstumts. Šis M.

Fuko arguments ļauj paplašināt Ž. F. Liotāra konceptu objekta raksturošanā, ietverot arī noklusēto.

M. Fuko (1972) skaidro, ka diskurss ir laikā mainīgs, jo piederīgs noteiktam vēstures posmam. Diskursā atšķirīgi noteikumi veido dažādiem vēstures periodiem jēgpilnus norādījumus. Ar vēsturi tiek saprasti garīgie un materiālie sabiedrības principi, kas veido dažādas struktūras. Tātad salīdzinājumā ar Ž. F. Liotāra piedāvāto perspektīvu M. Fuko iekļauj zināšanu raksturošanā laika dimensiju. Savukārt Ž. F. Liotārs skata zināšanu saikni ar telpu un kontekstu, ietverot telpas un runas situācijas dimensiju. Abas pieejas ir būtiskas zināšanu skaidrošanai, jo gan laiks, gan telpa, gan runas konteksts ietekmē objekta raksturojumu. Tāpēc autore secina, ka jebkuras zināšanas (arī par auglību) ir nevis tikai refleksija par objektu, ko veido cilvēks vai kultūra, bet gan patiesības ietvars, kas raksturīgs noteiktam laikam, telpai un situācijai. Pie līdzīgas atziņas nonācis arī Filips Greijems (*Philip Graham* 2003, 112), kurš norāda, ka zināšanas ir mainīgas laikā un sociālajā kontekstā, tātad situatīvas. Tas ļauj autorei pieņemt, ka zināšanu analīze sniegs iespēju identificēt par auglību eksistējošos dažādos patiesības ietvarus.

M. Fuko (1972, 45-46) piedāvā pētīt zināšanas un to radīšanas procesu ar “zināšanu arheoloģijas” metodi, ar to saprotot sistemātisku un vēsturiski sakņotu diskursa izpēti. Viņš, analizējot stāstījumus, piedāvā kritiski izvērtēt, “kas patiešām tiek pateikts tajā, kas ir pateikts” (1972, 28). Pētot diskursu, var identificēt, kā tiek formēti dažādi zināšanu objekti, kādas nozīmes tiem tiek piešķirtas. Diskursīvā formācija ir process, kurā diskursīvās prakses (komunikācijas prakses Ž. F. Liotāra teorijā) vēstures un kultūras nosacījumu kontekstā organizē un rada dažādas zināšanu formas. Katram objektam noteiktajā laikā pastāv ierobežots skaits, kā veidot tam atbilstošus apgalvojumus. Pastāv vismaz divas iespējas zināšanu un diskursa attiecībām. Pirmkārt, sākotnēji jābūt zināšanām, un tad tās parādās diskursā; otrkārt, pastāv objekts, kas tiek raksturots diskursā. Diskursa un zināšanu savstarpējās attiecības skaidro arī Teuns van Deiks (*Teun Adrianus van Dijk* 2003, 86), kurš uzsver attiecību pretrunas, jo diskurss satur zināšanas kā komponentes un vienlaikus ir arī zināšanu forma.

M. Fuko (2000, 63) uzskata, ka zināšanas nepastāv ārēji un netiek cilvēkiem uzspiestas. Tās drīzāk tiek lokalizētas valodas nosacījumos, kas atļauj veidot atbilstošus apgalvojumus un runāt par katru objektu vairākos veidos. Pielietojot diskursa analīzi, ir iespējams identificēt ne tikai dažādos par objektu izteiktos apgalvojumus, bet arī attiecības starp dažādiem apgalvojumiem, kas veido zināšanu objekta struktūru un attiecības ar citiem objektiem. M. Fuko (1972, 22-23) objekta formēšanu saista ar dažādiem

nosaukšanas veidiem, kuru lietošanai pastāv variācijas, kas atkarīgas no komunikācijas vai diskursīvās situācijas. Diskurss ietver refleksīvās kategorijas, klasifikācijas principus, normatīvos noteikumus, tomēr tie nav universāli raksturojumi, jo diskursīvās vienības ir nevis homogēnas, bet gan konstrukcijas pašas par sevi. Viens diskurss var ietvert tēmas, kuras var būt vai nebūt savstarpēji saistītas. Tāpēc, lai saprastu diskursu, nepieciešams saprast, kādas vienības (apgalvojumi) to veido. Tas kļūst iespējams, veicot valodas analīzi un rekonstrējot valodas fragmentus, kuros kādam objektam tiek piešķirtas nozīmes.

1.1. Objekta formēšana un raksturošana

M. Fuko (1972, 26), pētot kādu objektu, piedāvā uzdot jautājumus: kas tas ir, kā tas tiek definēts, kāda veida noteikumus tas rada, kā tas tiek artikulēts? M. Fuko (1972) “zināšanu arheoloģijas” procesā iesaka identificēt dažādus veidus, kā par noteikto objektu runā, ko autore atzīst par svarīgu darba uzdevumu pētījuma mērķa sasniegšanai, tomēr ir būtiski saprast, ka objekta formēšana nenozīmē tā viendabību. Tā struktūra ir daudzveidīga un drīzāk fragmentāra. Hūberts Dreifuss (*Hubert L. Dreyfus*) un Pauls Rabinovs (*Paul Rabinow*) (1982, 71), analizējot M. Fuko darbus, uzsver, ka vienu un to pašu objektu var izskaidrot un formulēt dažādos veidos, kas maina tēmas formulējumu atkarībā no runātāju interesēm. Tātad cilvēkam, izsakot apgalvojumus, pastāv manevrēšanas iespējas, ko iepriekšminētie teorētiķi sauc par runas vai diskursa stratēģijām. M. Fuko (1972, 41) iesaka fiksēt šīs atšķirības, ko tās pasaka un kādu statusu piešķir objektam. Tas ļauj dažādus apgalvojumus un to variācijas skatīt kā tādus, kas objektu manifestē, padara par nosaucamu, raksturojamu un klasificējamu.

M. Fuko (2001), analizējot seksualitāti un citus zināšanu objektus, ir identificējis vairākas diskursīvās stratēģijas objekta raksturošanā: nosaukšana, noklusēšana, noliegšana un pastiprināšana. Empīrisku datu analīzē identificēts, ka auglības raksturošanā vairāk pielietotas divas objekta raksturošanas stratēģijas – objekta nosaukšana un noklusēšana –, kas detalizētāk skaidrotas turpmāk.

1.1.1. Nosaukšana

Objekta nosaukšana ir viena no tā raksturošanas stratēģijām, kas ļauj izteikt dažādus patiesības apgalvojumus un veido ietvarus izpratnei par pasauli, lietu kārtību tajā, kā arī kalpo par vadlīnijām cilvēku rīcībai. Adriane Šambona (*Adrienne S. Chambon*),

Alans Irvings (*Allan Irving*) un Laura Epsteina (*Laura Epstein*) (1999, 57) skaidro, ka M. Fuko teorijā zināšanas formulē patiesības un nodrošina veidus, kā lietas var skatīt un konceptualizēt. Objekta nosaukšana vārdā ir saistīta ar tā identificēšanu un atpazīšanu. Vārda piešķiršana objektam (tā nosaukšana) ir būtiska tāpēc, ka konceptuāli pastāv kopīga izpratne par tā būtību. M. Fuko (2000, 71) uzskata, ka zināšanas tiek izmantotas dažādu realitāšu veidošanā un lietu nosaukšana tās vienlaikus arī klasificē. Tāpēc valoda un tās konstrukcijas kļūst par objektu veidošanas un klasifikācijas sistēmu vienlaikus. Apzinoties objekta nosaukšanu kā daļu no tā veidošanas, analīzes procesā nepieciešams identificēt dažādus auglības nosaukšanas veidus, piešķirtos vārdus un apzīmējumus, jo tas ļauj apzināt gan eksistējošās zināšanas par auglību, gan arī klasifikācijas sistēmu.

Nosaukšanu kā klasifikācijas sistēmu labi ilustrē arī vārdnīcās iekļauto auglības definīciju analīze. Sākotnēji auglība latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcās raksturota, attiecinot to gan uz procesiem dabā, gan cilvēkos. Piemēram, Kārlis Mīlenbahs (*Kārlis Mülenbachs*) skaidro, ka “*auglība*, Fruchtbarkeit, ir šīs zemes, tautas auglība” ((1923-1925), 216). K. Mīlenbahs vārdnīcā norādījis arī jēdzienu “*auglīgs* (*li. auglingas*), fruchtbar: zeme, sieva, vasara” ((1923-1925), 216) un “*auglība*, Wachstum” ((1923-1925), 220). Savukārt “*Latviešu literārās valodas vārdnīcā*” “*auglība*, - as, s.; parasti vsk. vispārināta īpašība -> *auglīgs* (1) šīs īpašības konkrēta izpausme, spēja būt *auglīgam* [...]” (Ceplītis, L. 1972, 491). Arī šajā gadījumā vārdnīcā jēdziena “*auglība*” skaidrošanai tiek izmantoti piemēri no procesiem dabā un cilvēkos, tos nenošķirot. Aplūkojot jēdziena “*auglība*” skaidrojumu “*Latviešu valodas vārdnīcā*”, kas vēlāk izdota atkārtoti 1998. gadā, *auglība* skaidrota, atdalot nozīmes dažādos kontekstos: “*auglīgs* īp.; *auglīgi*, apst. (1,3). 1. Tāds, no kura var iegūt bagātīgu ražu; *ražīgs*; tāds, kas veicina bagātīgas ražas iegūšanu. *Auglīga* ābeļu šķirne. *Auglīga* zeme. *Auglīgs* lietus. 2. Tāds, kas spēj regulāri dot pēcnācējus. 3. Tāds, kas dod labus rezultātus; [...]” (Bāliņa, Cīrule, Ēdelmane u.c 1987, 109). Var pamanīt, ka vārda “*auglība*” semantiskā nozīme attiecībā uz cilvēku saistīta ar spēju dot pēcnācējus. Šajā vārdnīcā skaidrota arī *neauglības* semantiskā nozīme, kas attiecībā uz cilvēkiem raksturota kā “tāds, kas nav spējīgs radīt pēcnācējus” (Bāliņa u.c. 1987, 501). Kā piemērs minēts “*neauglīga* sievietē”. Definīcija liecina, ka *neauglība* var kļūt par sievieti raksturojošu parametru. Izvēlēto definīciju salīdzinājums ļauj ieraudzīt, ka jēdzieni “*auglība*” un “*neauglība*” tiek definēti binārajā opozīcijā: *auglība* – spēja radīt pēcnācējus, bet *neauglība* – šīs spējas neesamība. Abi jēdzieni raksturo vienas un tās pašas spējas pretējās puses. Tāpat var secināt, ka vārdnīcu skaidrojumos laika gaitā parādījusies

cilvēka un pārējo dzīvības formu konceptuāla atdalīšana, kas definīcijās izpaužas kā semantisko auglības nosaukšanas nozīmju nošķiršana.

Savukārt, ievadot atslēgas vārdu “auglība” interneta meklētājprogrammā “Google”, kas ir viens no biežāk lietotajiem informācijas ieguves avotiem mūsdienās, vispirms tiek piedāvātas definīcijas neauglībai, kas ievietotas neauglības klīniku mājaslapās. Tajās auglība un neauglība raksturota no bioloģijas perspektīvas, skatot to kā ķermeņa spēju radīt bērnu noteiktā laika periodā seksuālu attiecību rezultātā, citas auglības semantiskās nozīmes vispār neietverot.

Auglības nosaukšanas analīze vārdnīcās ļauj konstatēt, kā auglības zināšanu objekts laika gaitā ir mainījies. Tomēr šīs definīcijas ir tikai viens auglības nosaukšanas konteksts. Autore uzskata, ka, analizējot auglības nosaukšanu citos kontekstos, var pamanīt arī citas klasifikācijas sistēmas, kas ļauj izdarīt plašākus secinājumus par auglību kā zināšanu objektu.

1.1.2. Noklusēšana

M. Fuko (2000, 7), analizējot seksualitāti, ir secinājis, ka viena no raksturīgām diskursīvajām stratēģijām tās definēšanā ir noklusējums. Lai arī auglība ir atšķirīgs zināšanu objekts nekā seksualitāte, tomēr noteiktos kontekstos var izveidoties saikne starp abiem, tāpēc, iespējams, arī auglības definēšanā noklusējums var būt daļa no šī objekta. Atšķirībā no objekta nosaukšanas, objekta noklusēšanu analīzes procesā identificēt ir daudz grūtāk, un tas prasa lielāku pētnieka jutīgumu.

M. Fuko norāda, ka objekta noklusēšana, tāpat kā citas stratēģijas, ietekmē objektu, jo “tam, kam nav vārda, nav arī eksistences tiesību. Noklusēti objekti tiek padzīti, aizliegti un noklusēti vienlaikus” (2000, 7). Noklusēšana vai atsacīšanās nosaukt lietas nav absolūts runas ierobežojums, kas nodalīts ar stingru robežu; tie drīzāk ir dažādi elementi, kas atrodas līdzās pasacītām lietām (Fuko 2000, 22). Tāpēc šajā gadījumā pateiktais un nepateiktais neveido bināru dalījumu, jo, tāpat kā pastāv dažādi veidi, kā objektu nosaukt, pastāv arī atšķirīgi veidi, kā lietas nepateikt. Noklusējumam var būt dažādas nozīmes: gan piekrišana, gan noliegums, kā arī citas funkcijas. Līdzīgi kā nepieciešamas zināšanas objekta nosaukšanai, nepieciešamas arī zināšanas par to, kuros gadījumos objekts ir noklusējams un ko šis noklusējums nozīmē. Tomēr, ja nosaukšanas nozīmes iespējams identificēt pateiktajā, tad noklusējuma nozīmes ne vienmēr iespējams identificēt. Tāpēc analīzes procesā iespēju robežās pievērsta uzmanību arī tam, kas iztrūkst objekta

raksturojumā, tā mēģinot sniegt analītisku redzamību noklusētajam, tomēr ne visos gadījumos ir iespējams identificēt noklusējuma nozīmi.

1.2. Vērtēšanas kritēriji

Promocijas darbā jau iepriekš tika norādīts, ka būtiska zināšanu sastāvdaļa Ž. F. Liotāra teorijā ir arī vērtēšanas kritēriji. Tomēr vērtēšanas kritērijus Ž. F. Liotārs un M. Fuko savās teorijās raksturo atšķirīgi. Abi autori runā par zināšanām kā patiesām vai nepatiesām. Tas ir universāls vērtēšanas kritērijs, kas attiecināts uz dažādiem zināšanu objektiem, nevis specifiski uz auglību, tomēr tā raksturošana ir būtiska, tāpēc turpmāk apakšnodaļā raksturota vispirms.

Savukārt Merilina Straterna (*Merilin Strathern* 1995) un Monika Bonakorso (*Monica Bonocorso* 2009) u.c., kas plašāk pazīstamas ar auglības jautājumu izpēti sociālajā antropoloģijā, īpašu uzmanību piešķir diviem citiem vērtēšanas kritērijiem (normalizācijai un dabiskošanai), kuriem identificējušas ietekmi uz auglību kā zināšanu objektu. Šīs ietekmes uz zināšanu objektu apzināšanās rada nepieciešamību tās skaidrot darba teorētiskajā daļā padziļināti, kas ļauj tās vieglāk identificēt datu analīzē.

1.2.1. Atbilstība patiesībai

Stefans Hiks (*Stephen Hick*) diskursus izskaidro kā “zināšanu sistēmu, kas veido morālas hierarhijas un ietekmē indivīdu izpratni par patiesību” (Hick 2008, 77). Izpratne par patiesību ir zināšanu vērtēšanas kritērijs, ko plašāk apraksta M. Fuko, kurš diskursa teoriju papildina arī ar varas jēdzienu, kas līdz šim darbā netika skaidrots. M. Fuko (2000, 63) jēdzienu “vara” skata kā dažādas spēka attiecības, kas līdzīgi kā zināšanas lokalizētas diskursā. Diskursā vara nepārtraukti atrodas mainībā un rada objektu sfēras un patiesības rituālus, nosakot, kas ir pieļaujams un kas – nav. Tā kā M. Fuko (2000, 66) diskursu skata kā lauku, kurā vara izstrādā patiesības, tad diskursi ir nevis neitrāli, bet gan varas izspēles lauks. Tomēr diskursa un varas attiecības nav viennozīmīgas, jo diskurss ir vienlaikus gan varas rīks un rezultāts, kas spēj varas attiecības gan veidot, gan arī ārdīt.

Daunī Mūna (*Dawne Moon*, 2008, 184) skaidro, ka diskursi nosaka, kā cilvēki veido ikdienas saskarsmi un sevi tajā. M. Fuko (1972, 34-35) uzskata, ka kolektīvi un individuāli lēmumi tiek pieņemti, balstoties sabiedrībā dominējošās zināšanās, jo tās tiek uzskatītas par patiesību un līdz ar to cilvēki rīkojas saskaņā ar to. M. Fuko (1972, 35) tic,

ka pārliecību patiesumu nosaka nevis apgalvojuma saistība ar faktiem, bet gan tas, vai apgalvojumam ir diskursīvā vērtība un svars.

Ž. F. Liotārs (Liotārs 2008) savā teorijā patiesumu raksturo citādāk. Viņam jebkuru zināšanu patiesums tiek izvērtēts kontekstā, nosakot, vai tās ir atbilstošas situācijai un noteiktām prasmēm, tomēr vērtēšanas procesu viņš nekonkretizē. Noteiktas zināšanas un prakses tiek vērtēta pēc morāles principiem un patiesības. Noteiktu zināšanu veida dominēšana ir saistīta ar faktu, ka valodas lietotājam ir nepieciešamas zināšanas par kārtību, sabiedrību un kultūru, lai radītu jēgpilnu tekstu un runu, tātad atbilstu zināšanu dimensijai, ko Liotārs sauc par komunikācijas praksēm. Ž. F. Liotārs (2008, 7) nodala tos vērtēšanas kritērijus, kas atbilst naratīva vai tautas zināšanām, no tiem, kas atbilst zinātniskām zināšanām, norādot, ka zinātniskās un naratīvās zināšanas savstarpēji konfliktē, kas saistīts ar šo zināšanu atšķirīgu leģitimizāciju. Runājot par zinātniskajām zināšanām, Ž. F. Liotārs (2008, 21) lieto jēdzienu “leģitimizācija”. Tas ir princips, kas atdala to, kas ir patiesība, no tā, kas tāda nav. Proti, zinātniskiem izteikumiem (zināšanām) jāatbilst nosacījumu kopumam, kas ļauj runātāju atzīt par zinātnieku. Šīm zināšanām nav jābūt pretrunīgām un ir jābūt pierādāmām. Zinātnisko zināšanu vērtēšana ir saistīta arī ar atbilstošu zinātnieka izpildījumu.

Otrs zināšanu veids, par ko runā Ž. F. Liotārs (2008, 43-47), ir naratīvās zināšanas, kas tiek vērtētas nevis kā patiesas vai nepatiesas, bet atbilstošas vai aplamas, kur vērtēšanā var iekļaut tādus kritērijus kā efektivitāte, taisnīgums vai laime (morāles kategorijas). Apgalvojumi tiek atzīti par labiem vai sliktiem, ja tie atbilst kritērijiem, kurus šajā gadījumā būtiski identificēt. Zināšanu leģitimizācija tradicionālajā kultūrā ir saistīta ar klausītiesprasmī, runātprasmi un darītprasmi, kurā lomas starp runātāju un klausītāju var būt mainīgas.

Integrējot abas teorētiskās pieejas, “patiess/nepatiess” kļūst pa vērtēšanas kritēriju, kura apzīmējums “patiess” var ietvert daudzveidīgas nozīmes: (1) kāda apgalvojuma saikni ar faktiem un spēju to pierādīt, (2) tā diskursīvo vērtību, (3) tā atbilstību morāles kategorijām vai taisnīgumam, (4) atbilstību tradīcijai u.c. Tas ļauj secināt, ka noteiktu zināšanu klasificēšanai par patiesām var būt vairākas nozīmes un mērķi.

1.2.2. Atbilstība normai

Objekta klasificēšana, atzīstot to par normālu vai nenormālu, ir arī kategoriju veidošana un vērtēšanas kritērijs vienlaikus. Apzīmējumi “normāls” un “nenormāls” ļauj

identificēt to, kas atbilst sociālajiem uzstādījumiem un kas – neatbilst. Tas ir cits veids, kā tiek runāts par morāli un sociālo kārtību. Norma ietver atbilstību kādiem iepriekš noteiktiem standartiem, savukārt normas tūkums liecina par neatbilstību tiem. Patrīcija Brisko (*Patricia Briscoe* 2008, 13) norāda, ka varas akceptēšana ļauj izvirzīt noteiktus standartus, un nepieciešams kontrolēt atbilstību tiem. Klasificējot kādu kā normālu vai nenormālu, tiek veikts salīdzinājums ar šiem standartiem, vienlaikus padarot atbilstību un neatbilstību redzamu. Lai arī šīs kategorijas ir diskursīvas, tās tomēr ietekmē cilvēku prakses un pieredzes. Diāna Teilore (*Diana Taylor* 2009, 46-49) skaidro, ka M. Fuko skata normu kā varas rezultātu. Normas ietver eksistences norādījumus, kas ierobežo cilvēku izvēles un nosaka atļautā robežas. Normas ir sociālās kontroles forma, tomēr mērķis ir nevis kādu izslēgt, bet gan transformēt. Subjekts pats sevi konstruē, veidojot atbilstību “ideālajam modelim”.

D. Mūna (2008, 1991) skaidro, ka tās personas, kas atbilst normalitātei, var iegūt sociālus labumus, bet tās, kas pārkāpj sociālās normas, var tikt pakļautas sankcijām. M. Fuko (1972, 256) uzskata, ka sods, pārkāpjot normas, var būt gan ķermenisks, to pārmācot, liekot mainīties un izprotot soda iemeslus, gan arī emocionāls un izpausties kā publisks nosodījums – “ar sodīšanu jāsaprot viss, kas liek apzināties kļūdu” (Fuko 2001, 101).

Autore, analizējot pētījumam atlasītos datus, identificējusi, ka neatbilstība normalitātei var būt iemesls stigmatizācijai, ko Ervings Gofmans (*Erving Goffman* 1986, 5-7) skaidro kā procesu, kurā kāds tiek iezīmēts un atdalīts no pārējiem sabiedrībā, balstoties uz noteiktu ar indivīda identitāti saistītu pazīmi. Sociālā stigma var būt rezultāts kultūras normu, piemēram, atļautā/aizliegtā robežu, pārkāpumiem uzvedībā vai reputācijā arī attiecībā uz auglību. Stigmatizācija ir process, kā persona tiek padarīta marģināla, liekot apzināties savu atšķirību un kaunēties par to (Goffman, 1986). Kā norāda Kirstians Houkins (*Kirstan Hawkins*) un Neils Praiss (*Neil L. Price*) (2001, 57), lai sasniegtu auglības atbilstību kultūras uzstādījumiem un izvairītos no stigmatizācijas, tiek izstrādātas noteiktas kultūras koncepcijas par ķermeni un veselību, kuras var tikt ietvertas rīcības noteikumos. Līdz ar to analīzes procesā tiek pievērsta uzmanība, kā auglības raksturojumā iekļautie dalījumi “normāls/nenormāls” un “atbilstošs/neatbilstošs” pozicionē auglību noteiktajā kontekstā. Autore uzskata, ka šo aspektu izvērtēšana ļauj identificēt varas attiecības, kas var ietekmēt cilvēku pieredzi.

1.2.3. Dabiskošana

Dalījums “dabīgs/nedabīgs”, tāpat kā “normāls/nenormāls”, ir vērtēšanas un klasificēšanas veids, kur daļa no objekta vērtēta kā dabiska lietu kārtība. Tomēr autore uzskata, ka nozīme ir ne tikai kādas lietas nosaukšanai par dabīgu, bet arī nosaukšanai par nedabīgu. Tāpat kā runājot par normalitāti, tas ir veids, kā tiek apstiprināta noteikta lietu kārtība.

Pētnieki dabiskošanu saista ar varu un nevienlīdzību. Silvija Jangisako (*Sylvia Yanagisako*) un Kerola Delaneja (*Carol Delaney*) (1995, IX-X) dabiskošanu redz kā simbolisku aktivitāti, kas ļauj uzturēt sociālo nevienlīdzību. Nevienlīdzība tiek normalizēta, un hierarhija iedzīvināta simboliskajā sistēmā, kā arī iestrādāta sociālajās praksēs. Dabiskā kārtība tiek pamatota dažādi: balstoties bioloģijā, sabiedrības funkcionēšanā, tradīcijās, racionalitātē vai Dieva noteiktajā kārtībā. Tas nozīmē, ka arī vara šajā gadījumā kļūst dabiska un neredzama vai pat Dieva dota, tāpēc nemaināma. Līdz ar to, analizējot gadījumus, kad auglība nosaukta par dabīgu, iespējams izgaismot varas attiecības, kuras ļauj subordinēt noteiktus indivīdus un sabiedrības grupas.

Arī citu autoru darbos dabiskošana tiek saistīta ar nevienlīdzību, saistot to ar sievietes subordināciju sabiedrībā. Nensija Holmstroma (*Nancy Holmstrom* 1999, 280-283) atgādina, ka, balstoties bioloģijas zināšanu sistēmas sakņotos priekšstatos, tiek veidotas divas sociālas grupas – sievietes un vīrieši – ar dažādu atbildību attiecībā uz auglību. Pastāv priekšstats, ka “dabiska lietu kārtība” ir šāda: sieviete iznēsā, vīrietis – nodrošina un aizsargā bērnu. Auglības dabiskošana ir saistīta ar cilvēka ķermeņa un dzimumorgānu uztveri. S. Grīnhalša (1995, 1-28) uzskata, ka auglība tiek lokalizēta cilvēku dzimumorgānos un skatīta kā ķermeniska spēja, kas ir viens no diskursa rezultātiem un nosaka sievietes pozīciju virsvaldības attiecībās. Arī Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu* 2001, 19) secinājis, ka “dabiskošana” leģitimizē virsvaldības attiecības, kurās sievietes ieņem subordinētu pozīciju, kas balstās mītā par dabu un kultūru kā pretmetiem.

M. Straterna (1995, 177) dekonstruē dabas un kultūras jēdzienus un pamato, ka tā ir stratēģija noteiktu objektu pozicionēšanai. Kultūra un daba ir sociāli konstruētas, un pastāv noteiktas konceptuālas attiecības starp šiem konstruktiem, tāpēc jēdziens “dabisks fakts” drīzāk norāda uz klasifikāciju zināšanu sistēmā. Modelis “kultūra/daba” neveido vienkāršu dihotomiju, to attiecības ir daudz sarežģītākas. Kultūra sakņojas dabā un vienlaikus tiek atdalīta no tās. M. Straterna (1995, 174-182) norāda: tas, ko uzskatām par dabu, ir kategorija, kuru kultūra nosauc par dabu un tad manipulē ar to. Proti, pastāv noteikta

hierarhija starp dabu un kultūru, kur daba atrodas hierarhiski zemāk, līdz ar to kultūrai ir tiesības dabu transformēt, savaldīt un pakļaut. Kultūra tiek skatīta kā radošs un aktīvs spēks, kas veido, formē un strukturē, savukārt daba/dabiski dotais ir pasīvs. Dabas/kultūras dihotomija ir daļa no Rietumu kultūras uzskatiem par pasauli, bet līdzīgas attiecības ir pārnesamas arī uz citām dihotomijām, piemēram, sievieti/vīrieti. Sieviete raksturota kā pasīva, pakļaujama, savaldāma un transformējama. Diskursu savienošana par dabas un kultūras attiecībām ļauj saskatīt vai padarīt redzamas šo fenomenu attiecības uzskatu sistēmā. M. Straterna (1995, 181) skaidro, ka konceptuālās attiecības starp abiem jēdzieniem nav viennozīmīgas, jo kultūra tiek raksturota kā dabas pārvaldītāja, turpretī daba var arī ieņemt augstāku pozīciju uzskatu sistēmā, jo iekļauj kultūru. Tas, kāpēc dalījums “daba/kultūra” var kļūt reverss, norāda uz sabiedrības uzskatiem, nevis reālām attiecībām starp dabu un kultūru.

Saistībā ar iepriekšminēto autore uzskata, ka diskursīvās stratēģijas “dabiskošana” analīze ļauj identificēt gan nevienlīdzības attiecības (dzimtes/dzimuma hierarhiju), ko rada noteiktie objekta raksturojumi, gan auglības lomu plašākā simboliskā kārtībā.

1.3. Komunikācijas prakses

Ž. F. Liotārs (2008, 38) komunikācijas prakses saista ar prasmēm, kas nepieciešamas gan zinātnisko zināšanu, gan naratīvo zināšanu komunikācijā. Tas ir noteikts valodas un stāstījuma veids, kam jābūt atbilstošam lokālajiem nosacījumiem. Iepriekš darbā jau tika skaidrota zināšanu mainība un minēts piemērs par to, kas ir atbilstoši viesībās, bet kas – zinātniskā konferencē. Proti, katrā komunikācijas situācijā ir noteikumi, kas ļauj par objektu komunicēt konkrētā veidā, un tas nosaka, kā patiesība var tikt izteikta vai ir iemesls noklusēšanai. Ž. F. Liotārs (2008, 45) norāda, ka atbilstoša komunikācija ietver plašu kompetenču loku, kas nosaka, vai “izpildījums ir labs”. Autore uzskata, ka Ž. F. Liotāra komunikācijas prakses ir pielīdzināmas M. Fuko zināšanu iemiesotības jēdzienam. V. Overtsons (2008, 1) norāda: “Iemiesotība nosaka uztveri, domāšanu, jūtas un prasības – tas, kā mēs uzvedamies, uztveram un dzīvojam, ir kontekstualizējies.” Džudita Batlere (*Judith Butler*) (1993, 187) uzskata, ka diskurss (zināšanas tajā) kļūst par nosacījumu cilvēka tālākajai rīcībai, tomēr tas nenozīmē, ka jebkura rīcība ir tikai diskursa efekts. Runa materializē noteiktu ideoloģiju, saistot ķermeņa praksi ar ticību tai.

1.4. Zināšanas un diskursa vienības

Autore, pētot auglību kā zināšanu objektu, pievērš uzmanību visām iepriekš nosauktajām zināšanu dimensijām. Tomēr M. Fuko (1972, 182) norāda uz metodoloģiskām grūtībām zināšanu izpētē, jo tās nav tikai summa, kas sastāv no visa, ko kāds var būt domājis par noteikto objektu, jo zināšanas ir arī dažādas prakses, deviācijas, veidi, kā cilvēks var sevi vai citus pozicionēt, runājot par objektu; zināšanas ir apgalvojumu kopums, kas definē, apstiprina un tiek transformēts. M. Fuko (1972, 22) raksturo zināšanu daudzpusību, tomēr vienlaikus uzskata, ka tām trūkst konkrētas struktūras, tāpēc, lai tās identificētu, iesaka meklēt refleksiņas kategorijas, klasifikācijas principus un normatīvos noteikumus.

Zināšanu objekta elementu fiksēšana un pētīšana praktiski tiek veikta, fiksējot diskursīvās vienības. Diskursīvām vienībām var būt variācijas, tomēr M. Fuko (1972, 24-30) iesaka meklēt teksta fragmentu, kas var būt neliels, tomēr pauž domu, pieredzi vai iztēli. Diskursa vienības ir apgalvojumi, tie ir valodas fragmenti, kas reprezentē domāšanas veidus. Vienu objektu veido heterogēnu apgalvojumu kopa. Šajos fragmentos viens vārds var tikt lietots dažādās nozīmēs un dažreiz pat nepiederēt vienam diskursa veidam. Tomēr pētniecības procesā tiek identificēti un savstarpēji grupēti tikai tie apgalvojumi, kas attiecas uz vienu un to pašu objektu. M. Fuko (1972, 62) iesaka analizēt nevis teksta gramatiku, bet artikulācijas shēmas, metaforas vai citus izteiksmes veidus, jo dažādu jēdzienu radīšana, kas raksturo objektu, ir konceptualizācijas līmenis un abstrakcija, kas ietver hronoloģiju. Katrā identificētajā vienībā pastāv iespēja pētīt problemātiku, kas tajā parādās. M. Fuko uzskata, ka diskursīvo vienību identificēšana ir stratēģiska izvēle, identificējot mazāko daļu, kas ir atdalāma, autonoma un jēgpilna. Apgalvojumi var būt gan gari, gan īsi, kā arī ar atšķirīgām struktūrām. Tie veido saturu laikā un telpā.

Šī darba kontekstā tiek skatīti tikai tādi apgalvojumi, kas attiecas uz auglību, kā arī to radītājiem nosacījumiem un to nozīmēm. M. Fuko (1972, 117) uzskata, ka apgalvojumu analīzes rezultātā ir jāveidojas teorijai, kas ļauj raksturot objekta kārtību. Diskurss ir vēstures fragments, kas risina kādu konkrētu problemātiku un prezentē idejas, ko nosaka telpa un laiks. Analizējot apgalvojumus, var fiksēt to, vai tie atkārtojas vai drīzāk kāds apgalvojums ir izņēmums. Raksturojot formas, kas atkārtojas, var pastāvēt iekšēja daudzveidība gan izteiksmē, gan gramatikā. Tas ļauj identificēt dominējošās tēmas, raksturošanas formas vai uztveres kodus, kas izmantoti objekta raksturošanā. M. Fuko (1972, 147) uzskata, ka, izmantojot diskursa analīzi, pastāv arī iespējas fiksēt, kā šīs

dominējošās tēmas transformējas dažādos laika periodos, fiksējot arī izmaiņas objekta uztverē. To var panākt, veicot sistemātisku salīdzināšanu.

Kopsavilkums

Apkopojot teorētiskos uzstādījumus, darbā auglība aplūkota kā zināšanu objekts, kur pētnieciskās perspektīvas veidošanai autore kombinē Ž. F. Liotāra (2008) un M. Fuko (1972) idejas. Ž. F. Liotāra perspektīva zināšanas ne tikai skata kā norādes uz objektiem un to raksturojumu, bet arī iekļauj komunikācijas prakses un vērtējumu gan attiecībā uz raksturojumu, gan komunikācijas praksi. Tieši vērtēšanas kritēriji katrā gadījumā nosaka atļautā/aizliegtā, pareizā/nepareizā robežas gan attiecībā uz noteikto objekta raksturojumu, gan komunikācijas praksi. Savukārt M. Fuko teorija objekta raksturojumu lokalizē diskursā un saista ar laiku, jo apgalvojumi veido dažādiem vēstures periodiem jēgpilnus norādījumus. Apvienojot abas pieejas, zināšanas kļūst par patiesības apgalvojumiem, kas mainās laika, telpas un runas konteksta ietekmē. Līdz ar to autore secina, ka jebkuras zināšanas (arī par auglību) nav tikai refleksija par objektu, ko veido autors vai kultūra, bet gan uzskati par patiesību, kas raksturīgi noteiktam laikam, telpai un situācijai. Darba teorijā pievērsta uzmanība visām Ž. F. Liotāra zināšanu objekta veidojošajām zināšanu dimensijām: raksturošanai, komunikācijai un to vērtēšanas kritērijiem. Objekta raksturošanai, vadoties pēc M. Fuko ieteikumiem, darbā īpaša uzmanība pievērsta divām stratēģijām: objekta nosaukšanai un noklusēšanai. Komunikācijas prakses ļauj veidot stāstījumu atbilstoši lokālajiem nosacījumiem, un tās ir mainīgas atkarībā no runas nosacījumiem. Savukārt vērtēšanas kritēriji, līdzīgi kā komunikācijas prakses, ir mainīgi, jo par kritēriju var izmantot dažādas vērtēšanas asis: “paties/nepaties”, “taisnīgs/netaisnīgs”, “normāls/nenormāls”, “dabīks/nedabīgs”, kas veido dažādu auglības raksturojumu klasifikāciju.

Zināšanas tiek analizētas, fiksējot un interpretējot apgalvojumus, kas ir mazākais jēgpilnais teksta fragments. Apgalvojumu sistemātiska analīze ļauj identificēt zināšanu objekta raksturojošās tēmas, formas un uztveres kodus.

2. PROMOCIJAS DARBA METODOLOĢISKIE PRINCIPI

Metodoloģijas raksturošanas loģika ir saistīta ar pētījuma procesa organizāciju. Promocijas darba metodoloģijas nodaļā sākotnēji raksturota avotu atlase, atsevišķi izdalot tradicionālo kultūru un mūsdienas, tad skaidroti datu kodēšanas un analīzes principi un pētnieka ietekme uz pētījuma procesu un datu interpretāciju. Nodaļas beigās tiek sniegts arī kopsavilkums, kurā apkopotas apakšnodaļās paustās galvenās atziņas.

2.1. Avotu atlase un to raksturojums

Darba mērķis ir auglības izpēte tradicionālās un mūsdienu kultūras kontekstā, savstarpēji salīdzinot auglības raksturošanas, komunikācijas un vērtēšanas veidus. Auglības zināšanu analīzē dalījums “tradicionālais un mūsdienas” ir autores metodoloģiska izvēle, kas ļauj datus grupēt un raksturot kā piederīgus noteiktam laikam, telpai un runas kontekstam. Darbā dalījums apzīmē datu piederību noteiktam diskursīvajam laukam, kur apzīmējums “tradicionālā kultūra” tiek lietots, lai raksturotu noteiktu runas veidu un zināšanu nodošanas tradīciju, kas lokalizēta dažādās folkloras datu bāzēs un tiek saistīta ar pagātnē dzīvojušu cilvēku dzīvesveidu. Savukārt apzīmējums “mūsdienas” raksturo ikdienas cilvēka pieredzi. Dalījums veidots, apzinoties, ka arī tradicionālajai kultūrai piederīgie avoti ir daļa no mūsdienu diskursa. Tie novietoti un uzglabāti folkloras krātuvē. Liela daļa no šiem avotiem ir pieejama arī elektroniskā veidā. Tāpat folkloras avotos iekļautās zināšanas mūsdienās aktualizē folklorizētāji, studē folkloristi, aktīvi izmanto ezotērikas piekritēji, meklējot apslēptas zināšanas, vai arī tās tiek nodotas no paaudzes paaudzē ģimenēs, reizēm klasificējot, bet reizēm arī neatpazīstot kā folkloru. Folkloras datiem ir vēl kāda ietekme uz mūsdienu diskursu. To vākšana bija daļa no nacionālās pašapziņas veidošanas, nodrošinot nacionālās valsts izveidi un līdz ar to mūsdienu diskursu. Apzinoties šo tradicionālās un mūsdienu kultūras pārklāšanos, katrs no pētāmajiem zināšanu laukiem (tradicionālais un mūsdienu) analizēts atsevišķi, jo autore uzskata, ka dalījums ļauj veiksmīgāk veidot analīzes procesu. Tādēļ datu vākšanas principi un ieguve abās kultūrās raksturoti atdalīti nākamajās darba apakšnodaļās.

2.1.1. Tradicionālo kultūru raksturojošie avoti un to ieguve

Autore skata folkloras tekstu korpusu kā avotu tradicionālās kultūras izpētei. Tas nenozīmē, ka autore uzskata, ka tradicionālās kultūras elementi nav integrēti mūsdienu kultūrā, tomēr darbā izvēlas analizēt noteiktu tekstu korpusu, kas skatīts kā tradicionālo kultūru reprezentējošs gan tā satura un stilistikas, gan ieguves metodes dēļ.

Pētris Zaitels (*Peter Seitel*, 2001, 2-5) norāda, ka tradīcija ir kultūras process, ko praktizē kāda sabiedrības grupa jau ilgāku laiku. Tradīciju saglabāšana un nodošana ir sabiedrības veidošanas process, bet tradicionālā kultūra ir tāda, kur tradīcijas tiek savstarpēji saistītas, veidojot vienotu nozīmju sistēmu. Tradicionālās kultūras nodrošināšanai ir nepieciešamas zināšanas, kas tiek nodotas tradicionālās kultūras praktizētāju vidū un vada cilvēku prakses. Šo jēdzienu definīcijas liecina, ka tradicionālās kultūras izpētei paveras daudzveidīgas iespējas skatot dažāds tās aspektus, performanci, zināšanu nodošanu un saglabāšanu u.c.

Daļa no tradicionālās kultūras ir folkloras. Saimons Broners (*Simon Bronner*, 1979,134) skata apzīmējumu „folk”, kā tādu, kas norāda uz objekta saikni ar tradīciju un tipisku ikdienas dzīvi. Tātad folkloras iekļauj cilvēku ikdienas aspektus. Autore piekrīt arī Danam Ben-Amosam (*Dan Ben-Amos* 1971, 4-5), kurš norāda, ka folkloras ir organiski integrēta jebkurā kultūrā un vienlaikus ir zināšanu, domāšanas un mākslas veids. Tātad folkloras teksti ļauj identificēt tradicionālajā kultūrā eksistējošās zināšanu formas, kas raksturo dažādus objektus, tai skaitā arī auglību, kas šajā darbā analizēta, izmantojot diskursa analīzes metodi. Ar folkloras materiālu šajā darbā tiek saprasti teksti, kas fiksēti un iekļauti dažādās folkloras datubāzēs un krājumos.

Promocijas darbam atlasīti folkloras avoti elektroniskajās datu bāzēs:

- <http://www.dainuskapis.lv>;
- <http://valoda.ailab.lv>;
- <http://latviandainas.lib.virginia.edu>.

Atlases procesam var izdalīt vairākus līmeņus. Sākotnēji tie meklēti, izmantojot atslēgas vārdus: “aug”, “dzimst” un “briest”. Tad meklēšanas procesā identificēti un izmantoti vārdi, kas jau atlasītajos materiālos lietoti auglības pieredzes raksturošanai, piemēram, “pāde”, “grūta”, “sapaliņš” u.c. Darbam atlasītie folkloras materiāli tieši vai netieši ir saistīti ar cilvēku auglību. Datu bāzē <http://valoda.ailab.lv> tika atlasīti ticējumi, kas pārpublicēti no profesora Pētera Šmita grāmatas “Latviešu tautas ticējumi” (LTT) (Šmits 1940-1941), kas izdota no 1940. līdz 1941. gadam četros sējumos. Datu bāzē ticējumi sakārtoti tematiski, kas ļauj tos vieglāk pārskatīt. Promocijas darbā analizēti

ticējumi no šādām sadaļām: māte, bērns, pirtīzas, pirts, precības, Jumis, Jāņi, Mārtiņi, Miķeļi, Ziemassvētki u.c. Ticējumi datu bāzē publicēti, norādot numurus; gadījumos, kad ticējumi citēti, numurs saglabāts, lai nepieciešamības gadījumā tos būtu vieglāk identificēt.

Tautasdziesmas meklētas vairākās datu bāzēs, kas izvēlētas atšķirīgu meklētāju dēļ. Autorei ērtāka šķiet Virdžīnijas Universitātes izveidotā datu bāze, tāpēc lielākā daļa tautasdziesmu atlasītas datu bāzē, publicētas krājumā “Latviešu tautasdziesmas” (LTdz) (Švābe, Straubergs, Hauzenberga – Šturma 1952-1956), kas izdots 12 sējumos. Pārējās atlasītas datu bāzē <http://www.dainuskapis.lv>, kur publicētas Krišjāņa Barona apkopotās un sakārtotās “Latvju dainas” (LD). Dainu skapī atlasītās tautasdziesmas iekļaujas vairākās kataloga sadaļās: cilvēka mūža ritums, ģimenes un radu sadzīve, gada svētki un svinamas dienas un nerātnās dziesmas. Šajos elektroniskajos katalogos nav iekļautas visas tautasdziesmas, tomēr darba mērķa sasniegšanai publicēto avotu apjoms un precizitāte ir pietiekama. Gadījumos, ja tiks citētas tautasdziesmas, kas publicētas Virdžīnijas Universitātes datu bāzē, pie citāta tiks norādīts saīsinājums (LTdz) un tautasdziesmas numurs, savukārt, ja tiks citētas tautasdziesmas no datubāzes <http://www.dainuskapis.lv>, tiks pievienots saīsinājums (LD) un tās numurs.

Darba procesā tika identificēti arī auglības izpētei vairāki būtiski avoti, kuri nav pieejami elektroniski vai pieejami elektroniski nepilnīgi, piemēram, anekdotes, gadskārtu un pārejas rituālu raksturojumi un buramvārdi. Līdz ar to papildus kā avots izmantots arī K. Strauberga (1939) “Latviešu buramie vārdi” un “Latvju nerātnās anekdotes” (1930), ko sakārtojis Pēteris Birkerts. Datu vākšanas procesā būtiski ir iegūt daudzveidīgākus avotus, jo tajos identificējami atšķirīgi veidi, kā runāts par auglību. Lai informāciju par tradicionālo dzīvesveidu izvērtētu un interpretētu, analīzes procesā izmantota arī autores pieredze, kas iegūta, vācot intervijas folkloras un dzīvesstāstu vākšanas ekspedīcijās, kuras 2013. gadā Valkā, 2014. gadā Valgā, 2015. gadā Dundagā, 2016. un 2017. gadā Latvijas - Baltkrievijas pierobežā vadīja Māra Zirnīte un Janīna Kursīte. Intervijās cilvēkiem tika lūgts atcerēties savu jaunību un pieredzi par jautājumiem, kas skar cilvēku auglību, piemēram bērnu radīšanu un grūtniecības procesu. Savāktos materiālus var uzskatīt par atmiņu stāstījumiem, kas raksturo tradicionālās kultūras skatījumu uz auglību. Būtiski pieminēt, ka vairākos gadījumos informanti izvēlējās savu tā laika pieredzi izvērtēt no mūsdienas perspektīvas. Lai arī ekspedīcijā iegūto analizējamo avotu izdošanas un ieguves laiks ir atšķirīgs, tomēr tie raksturo tradicionālo kultūru, jo vākti ar nolūku atspoguļot tradicionālo. Ekspedīcijās iegūtās intervijas nav tiešā veidā iekļautas pētījumā. Lai arī tās veiktas mūsdienās, tomēr skatītas kā tradicionālajai kultūrai piederīgas ieguves konteksta

un žanra dēļ: jo sarunās tika lūgts atcerēties jaunības dienas un tradicionālai kultūrai raksturīgos elementus. Tomēr ekspedīcijās iegūtā pieredze bija ļoti būtiska, lai pētniece varētu interpretēt pētījumam atlasītos folkloras avotus. Līdz ar to autore uzskata, ka ekspedīcijā iegūtā pieredze par auglības jautājumiem sniedza metodoloģisku pienesumu, ļaujot labāk interpretēt auglības nosaukšanas veidus, kā arī ļāva labāk izprast auglības noklusēšanas cēloņus un veidus.

2.1.2. Mūsdienu kultūru raksturojošie avoti un to ieguve

Auglības raksturošanai mūsdienās izmantota 31 intervijas sekundāra analīze. Tās vāktas ar ESF līdzfinansētā projekta “Kapacitātes stiprināšana starpnozaru pētījumos biodrošībā”¹ vajadzībām. Intervijas veikusi pētniece S. Mežinska, iepriekš kopīgi ar promocijas darba autori izstrādājot interviju vadlīnijas. Datu izmantošana atkārtotai analīzei saskaņota ar projekta pētnieku grupas vadītāju Aivitu Putniņu.

Promocijas darbā analizētas:

1. Piecpadsmit ekspertintervijas par neauglību un tās ārstēšanu ar auglības speciālistiem, politikas veidotājiem, NVO pārstāvjiem un ārstiem. Intervijām eksperti izvēlēti, izsūtot e-pasta vēstules tiem cilvēkiem, kas publiski iesaistījušies debatēs par auglību/neauglību, pauduši savu viedokli masu medijos, ziņās, radio raidījumos u.c. Uzrunāti tika arī tie tēmas pārzinātāji, kas pieminēti jau veiktajās intervijās par neauglību vai tās ārstēšanu. Visas intervijas tika veiktas 2011. un 2012. gadā. To kopējais ierakstu garums ir 667 minūtes. Interviju vadlīnijās iekļauti jautājumi par auglību, neauglību, tās cēloņiem un ārstēšanas iespējām u.c. Intervijās identificējama mediķu un citu auglības speciālistu perspektīva auglības raksturošanā.
2. Sešpadsmit intervijas ar cilvēkiem, kuri saskārušies ar modernajām reproduktīvajām tehnoloģijām (5 dzimumšūnu donoriem, 11 sievietēm, kuras saskārušās ar neauglību un to ārstējušās, izmantojot jaunās reproduktīvās tehnoloģijas, kā arī lietojušās tautas līdzekļus neauglības novēršanai). Informantes rekrutētas, izmantojot dažādas metodes – aptaujājot pazīstamus cilvēkus, rakstot vēstules uz plašsaziņas līdzekļiem, kuros sievietes publiski diskutējušas par šo jautājumu, lūdzot jaunus kontaktus sievietēm, kuras jau

¹Projekta nr.2009/0224/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/05

sniegušas interviju. No 55 personām, kas tika uzrunātas, interviju piekrita sniegt 16 personas (sievietes vecumā no 26 līdz 42 gadiem). Kopējais interviju ierakstu garums ir 879 minūtes. Intervijas tika veiktas 2011. un 2012. gadā. Interviju vadlīnijas iekļāva jautājumus par neauglības pieredzi un ārstēšanu, dzimumšūnu donēšanu u.c. Intervijās ir iegūta informācija par auglības un neauglības pieredzi no laju perspektīvas.

Visas intervijas tika ierakstītas diktofonā, pirms tam mutiski lūdzot atļauju un informējot cilvēkus par to, ka dati tiks izmantoti zinātniskiem mērķiem. Intervijas tika transkribētas atbilstoši informanta runai, un informantiem tika garantēta anonimitāte, tāpēc, lai to nodrošinātu, intervijas tika kodētas, atšifrējot tikai nodarbošanos (ekspertu gadījumā) vai tehnoloģijas izmantošanu (pacients, donors). Tas darīts ar mērķi aizsargāt informanta intereses un privātumu, kas, runājot par auglību, ko informanti klasificē kā personīgu tēmu, ir ļoti svarīgi. Šo datu publiskošana var radīt tiešu un netiešu kaitējumu personām, kas sniegušas interviju.

2.2. Datu kodēšanas principi un analīzes process

Kodēšanas un analīzes process ir saistīts ar darba teorētiskajiem un metodoloģiskajiem uzstādījumiem. Skots Balasaks (*Scott Balasak* 2014, 1) norāda, ka M. Fuko piedāvā divas datu analīzes metodes: arheoloģiju un ģenealoģiju. Abas izmanto trīs galvenās analītiskās asis: varas, zināšanu un ķermeņa jēdzienus. Šajā darbā kā galvenā analītiskā metode izvēlēta zināšanu arheoloģija, jo atbilst darba mērķim un ļauj skatīties, kā diskurss rada dažāda veida zināšanu objektus, definējot to īpašības. Metodes izvēles priekšrocības ir arī tās starpdisciplinārais lietojums dažādās sociālajās un humanitārajās zinātnēs (Jørgensen M. 2003, 63), kas saistīts ar faktu, ka, to izmantojot, var analizēt pēc formas un satura atšķirīgus datus. Zināšanu arheoloģijas pieeja veido noteiktu skatījumu uz datiem, kas ļauj fiksēt dažādus apgalvojumus un skaidrot to nozīmes. Metode ļauj veikt dažādu apgalvojumu interpretāciju, kas pati par sevi nevar būt ne patiesa, ne nepatiesa, bet veido jaunu diskursu.

M. Fuko (1972, 22) atzīst, ka diskursam raksturīgs kāds tajā esošs zināšanu sadalījums, ko veido diskursā paustie apgalvojumi ar dažādām nozīmēm. Pētniekam šis dalījums ir jāpārvērtē, meklējot jaunus slēptus objekta aspektus. Visi dalījumi ir “reflektīvas kategorijas, klasifikācijas principi un normas, kas ir diskursa fakti, kurus ir nepieciešams analizēt; protams, tiem ir sarežģītas savstarpējās attiecības” (1972, 22).

Lai fiksētu vai identificētu šīs attiecības, M. Fuko (1972) piedāvā pētīt diskursa vienības, ievērojot četrus līmeņus diskursa analīzes procesā: pētīt objekta formēšanu, formulējumu modalitātes, konceptus un tēmas. Ar diskursa formēšanu M. Fuko (1972, 31-32) saprot attiecības, kas veidojas starp dažādiem apgalvojumiem, lai arī ne vienmēr uzreiz ir redzama apgalvojumu grupēšanās. Tomēr viņš uzskata, ka apgalvojumi veido vienu diskursu, ja tiek attiecināti uz to pašu objektu.

Runājot par formulējuma modalitātēm, M. Fuko (1972, 50-51) norāda uz nozīmju dažādībām, ko ietver diskursā esošie apgalvojumi, tomēr, neskatoties uz savstarpējām atšķirībām, tie var veidot vienu sistēmu. Nākamais viņa minētais diskursa analīzes posms ir konceptu veidošana, kas tiek saistīta ar apgalvojumu formulējumiem (1972, 56-57). Tie nodrošina konceptu eksistenci. Datu kodēšanas posmā tika meklēti apgalvojumi, kas raksturo auglību. M. Fuko metodoloģiskie ieteikumi, vadoties no datu apstrādes loģikas, tika sadalīti vairākos posmos: diskursīvo vienību identificēšana, diskursīvo vienību grupēšana un interpretācija.

2.2.1. Diskursīvo vienību identificēšana

M. Fuko (1972, 41-44) iesaka pievērst uzmanību tam, kā zināšanu objekts tiek nosaukts un kāds statuss tam diskursā tiek piešķirts, padarot to redzamu un raksturojamu. Šajā pirmajā posmā nepieciešams pētīt valodas vienības, to iekšējās konfigurācijas un nosacījumus, dekonstruējot valodas fragmentus. Tāpēc būtiski identificēt diskursīvās vienības, kas veido apgalvojumus par auglību.

Diskursīvo vienību identificēšanai tika veikti divi soļi: (1) identificētas vietas, kur meklēt apgalvojumus par auglību (fōkloras datubāzes, iedzīvotāju un ekspertu intervijas), (2) identificēti apgalvojumus, kas izteikti par objektu. Pirmais solis plašāk jau tika raksturots, runājot par avotu atlasē principiem. Lai veiktu otro soli, tika pievēsta uzmanība avotos identificēto elementu lomai, definējot, ierobežojot vai modificējot izpratni par auglību. Praktiski pētījumā tas tika veikts šādā veidā: tā kā darbā pētīta auglības konceptualizācija tradicionālajā un mūsdienu kultūrā, kur atšķirīgos zināšanu laukos veidojas citādi auglības raksturošanas, komunikācijas un vērtēšanas veidi, tad, kodējot datus, veidotas divas datu kopas – (1) auglība tradicionālajā kultūrā un (2) auglība mūsdienu kultūrā. Datu kodēšana veikta, izmantojot Atlas.ti datorprogrammu, kas ļauj veikt liela apjoma kvalitatīvo datu analīzi. Darbs ar abām datu bāzēm tika veikts secīgi, vispirms kodējot un analizējot avotus, kas raksturo tradicionālo kultūru un tikai tad

mūsdienas. Patiesības apgalvojumu identificēšana veikta, fiksējot apzīmējumus, kas lietoti auglības raksturošanai.

Datu kodēšana abās datu bāzēs tika veikta, vairākkārtīgi pārlasot avotus un identificējot tur lietotos auglības raksturojošos apzīmējumus. Lai atvieglotu datu savstarpēju salīdzināšanu starp abām datu bāzēm, abos datu masīvos, cik vien iespējams, veidoti vienādi kodu nosaukumi. Autore uzskata, ka šāda pieeja ļauj gan veidot sistemātisku datu analīzi un raksturot zināšanu veidus viena datu faila ietvaros, gan savstarpēji salīdzināt auglības raksturojumus dažādos zināšanu laukos. Datu bāzē, kurā analizēta tradicionālā kultūra, tika izveidoti 47 kodi, piemēram, “taisīt”, “kukainītis”, “aug”, “dzimst” utt. Katrs no šiem kodiem ļauj identificēt tradicionālajā kultūrā lietotu auglības raksturošanas veidu, kas auglību pozicionē, raksturo un formē atšķirīgi, veidojot diskursīvo vienību saturu un iekšējo konfigurāciju.

Kodējot datus, kas attiecas uz mūsdienām, tika identificēti 37 kodi, kur katrs no tiem ļauj identificēt kādu auglības raksturošanas veidu, kam var veidoties arī iekšējās tematiskas variācijas. Identificēto diskursīvo vienību nākamā analīzes fāze ir diskursīvo vienību grupēšana, kas raksturota nākamajā apakšnodaļā.

2.2.2. Diskursīvo vienību grupēšana

M. Fuko (1972, 32) piedāvā diskursīvās vienības grupēt, vadoties valodas formulējumos, fiksējot izteikumu biežumu un attiecības starp apgalvojumiem un to grupām arī tad, ja tos nav izteicis viens autors un tie ir atšķirīga veida. Daļā gadījumu šī grupēšana ir vienkārša, tomēr ne vienmēr tas ir viegls uzdevums. M. Fuko (1972, 28) uzsver, ka diskursīvās vienības ir daudzveidīgas, tāpēc, pētot zināšanu objektus, uzmanība jāpievērš arī diskursīvo vienību savstarpējām attiecībām. To, kā objekts tiek skaidrots un pozicionēts plašākā diskursīvā laukā, nosaka ne tikai apgalvojumi, bet arī to iekšējās attiecības. M. Fuko (1972, 32) atgādina, ka diskursa iekšējām attiecībām un nosacījumiem var būt dažādas formas, kas ir mainīgas laikā un telpā. Diskursīvo vienību savstarpējās attiecības ļauj tās grupēt un šādi identificēt zināšanu objekta struktūru.

Pētījuma procesā tika veikta vairāku līmeņu diskursīvo vienību grupēšana. Ja diskursīvo vienību identificēšana tika veikta, meklējot avotos apgalvojumus auglības raksturošanai, tad to grupēšana tika veikta, vadoties saturā un identificējot auglības raksturojumu savstarpējās pārklāšanās. Lai uzskatāmāk identificētu diskursīvo vienību savstarpējās attiecības, tika zīmētas diskursīvo vienību attiecību vizuālās shēmas, kas

aplūkojamās 2., 3., 4. attēlā un iekļautas nākamajās nodaļās. Piemēram, lai veidotu shēmu, kas ļauj skaidrot mītisko tēlu, auglības procesa un rezultāta savstarpējās attiecības, vispirms tikai veidota tabula (skatīt 1. pielikumu). Tajā identificētie auglībai piešķirtie apzīmējumi grupēti, norādot, kā avotos raksturota mītisko tēlu darbība saistībā ar auglību un kā tas pozicionē auglību. Tālāk veidota diskursīvo vienību savstarpējo attiecību shēma, kurā ir veidots šo mītisko tēlu un auglības procesu vizuāls zīmējums. Diskursīvo vienību un to grupu analīze ļauj identificēt zināšanu uzbūvi un līdz ar to izskaidrot un labāk izprast auglību.

Folkloras datu analīze ļauj identificēt trīs galvenos zināšanu veidus, kā skaidrota auglība tradicionālajā kultūrā: (1) saiknē ar mitoloģisko, (2) saiknē ar cilvēku savstarpējām attiecībām un (3) kā daļa no rituāla. Savukārt mūsdienās auglības raksturošanai identificēti pieci auglības raksturošanas veidi: (1) saiknē ar biomedicīnu, (2) saiknē ar ekonomikas procesiem, (3) saiknē ar demogrāfiju, (4) saiknē ar savstarpējām attiecībām un (5) saiknē ar reliģiju. Datus, kas attiecināti gan uz tradicionālo, gan mūsdienu kultūru, ir identificējamās arī vairākas auglības komunikācijas situācijas, kurām raksturīgi atšķirīgi zināšanu cirkulēšanas principi. Gan auglības komunikācijai, gan raksturošanas veidiem pielietoti arī dažādi vērtēšanas kritēriji, kas ļauj identificēt, kā auglība un tās pārvaldība var kļūt par aspektu, kas izmantots cilvēku raksturošanai.

2.2.3. Interpretācija

Trešais analīzes līmenis ir identificēto diskursīvo vienību un to grupu raksturošana un interpretācija. Attiecībā uz šo līmeni M. Fuko (1972) nesniedz skaidrus ieteikumus, bet norāda, ka interpretācija ir radošs process. Interpretācija jāveido, balstoties datu iekšējā loģikā, kas atšķiras katrā konkrētā situācijā. Var būt gadījumi, kad diskursīvo vienību savstarpējās attiecības ir skaidrākas, bet tās var būt arī sarežģītas un tāpēc grūti raksturojamas. Jāatzīst, ka, pētot auglību, attiecības starp diskursa vienībām pārsvarā nav vienkāršas, un tas būtiski ietekmē datu interpretāciju.

Veicot diskursīvo vienību interpretāciju, lietota Penijas Pauersas (*Penny Powers* 2001, 54) ieteiktā diskursa iekšējo nosacījumu analīze, kuras pielietošana ļauj raksturot sociāli konstruēto zināšanu struktūru un tās efektus attiecībā uz zināšanu objektu. M. V. Jorgensena (2003) uzskata, ka šāda zināšanu analīze ir reflektīva gan attiecībā pret datiem, gan attiecībā pret teoriju. Datu interpretācija ir veikta, atkārtoti pārlasot tekstus un skaidrojot tos, vadoties izvēlētajās teorētiskajās pieejās. Datu interpretācijas posmā papildu

uzmanība tiek pievērsta ne tikai auglības raksturošanai, bet saskaņā ar Ž. F. Liotāra un M. Fuko idejām iekļauts arī auglības komunikācijas process, auglības raksturošanas un komunikācijas vērtēšanas kritēriji. Būtisks ieguvums, bet vienlaikus arī izaicinājums interpretācijas posmā, saistīts ar salīdzinošās pieejas izvēli. Tradicionālās un mūsdienu kultūras skatījumu uz auglību salīdzināšana ļauj ieraudzīt atšķirības auglības raksturošanā, vērtēšanā un komunikācijā.

2.2.4. Salīdzināšanas principi

Metode paredz dažādu diskursā identificēto zināšanu salīdzinājumu, tāpēc ir būtiski definēt salīdzināšanas principus. Pēteris Leongs (*Peter Leong*), Semuēls Josefs (*Samuel R.H Joseph*), Reičela Bolaja (*Rachel Boulay*) (2010) norāda, ka sākotnēji komparatīvā (salīdzinošā) pieeja tika attīstīta, lai to lietotu pamatojuma teorijā, bet vēlāk arī dažādos citos kvalitatīvajos pētījumos. Dāvids Koljers (*David Collier* 1993, 105) atgādina, ka salīdzināšana ir saistīta ar objektu raksturošanu, pievēršot analīzē uzmanību kopīgajam un atšķirīgajam. Tātad salīdzināšanas būtība nosaka, ka pētnieks vienu teksta vienību izvērtē kopā ar citu, aplūkojot līdzības un atšķirības analīzē identificētajās kategorijās.

Pētījuma datus veido dažādi avoti, kas pēc formas atšķiras, tāpēc darbā netiek salīdzinātas teksta formas. Autore salīdzināšanu veic, identificējot līdzības un atšķirības trīs galvenajās darba analītiskajās kategorijās: auglības raksturošanā, auglības komunikācijā un vērtēšanas kritērijos, tradicionālajā un mūsdienu kultūrā. Tā ir metodoloģiska izvēle, kas ļauj labāk identificēt zināšanu formas, kas saglabājušās un aktīvi tiek lietotas arī mūsdienās.

Analizējot datus, autore identificējusi, ka, salīdzinot zināšanas, kas raksturo auglību tradicionālajā un mūsdienu kultūrā, var būt saglabājies nemainīgs valodas lietojums, bet, mainoties kontekstam, transformējas apzīmējumam piešķirtā nozīme. Vienlaikus atšķirīgam auglības nosaukšanas veidam tradicionālajā un mūsdienu kultūrā var būt līdzīgas nozīmes. Šis aspekts neļauj datu salīdzināšanu veikt tehniski, liekot analīzes procesā iedziļināties datu saturā.

2.3. Pētnieka ietekme uz pētījuma procesu un datu interpretāciju

Pētījuma gaitu, datu atlasī, kodēšanu un interpretāciju ietekmē pētnieka pozīcija pētījumā. Pozitīvistu pieejā spēja distancēties no pētāmā objekta ir saistīta ar objektivitātes

nodrošināšanu, kas ir nepieciešama, lai saglabātu un uzturētu pētījuma zinātniskumu. Tomēr, pētot auglību Latvijā, nav iespējams distancēties no pētāmā objekta. Pirmkārt, autore ir sieviete, kas izdarījusi ar auglību saistītas izvēles. Līdztekus autore ir izstrādājusi ieteikumus dzimstības politikas uzlabošanai, kā arī lasījusi lekciju kursu par auglību. Rakstot promocijas darbu, autore ir arī ieņēmusi, iznēsājusi un dzemdējusi otro bērnu. Tas nozīmē, ka auglība tiek pētīta un piedzīvota vienlaikus, un ietekmē autores attieksmi pret pētāmo objektu. Auglības pētniecība un piedzīvošana vienlaikus rada riskus nepamanīt daļu no zināšanām, kuras veido pētāmo objektu, jo tās kļūst pašsaprotamas. Otrkārt, augot un dzīvojot Latvijā, autore ir socializēta noteiktā veidā, tāpēc iemieso stereotipus, kas uzskatīti par patiesību latviešu sabiedrībā attiecībā uz auglību un tās pārvaldību. Autorei kā sievietei un latvietei pastāv pieņēmumi par auglības pārvaldību – kādas prakses ir atbalstāmas un kādas nevēlamas, kad ir “labākais” laiks, lai radītu bērnus, cik bērnu vajadzētu ģimenē, kādai jābūt “pareizai” ģimenei, kāda ir vīrieša loma auglības lēmumu pieņemšanā utt. Tāpēc, lai kā autore censtos distancēties, tomēr viņas izpratne ietekmē gan datu vākšanu, gan interpretāciju un, visdrīzāk, arī tēmas izvēli un pētnieka spēju pamanīt aspektus, kas ir būtiski pētījumam un tāpēc var ietekmēt pētījuma objektivitāti. Tie ir jautājumi, kas saistīti ar pētnieka refleksivitāti un ētiku, tāpēc nosaka, vai iecerēto promocijas pētījumu var uzskatīt par zinātniski un korekti veiktu. D. Bula (2011, 74-78) norāda, ka folkloristikā daudzi ar ētiku saistītie jautājumi nav pilnībā atbildami, tomēr nepieciešams uzturēt diskusiju par šiem jautājumiem. Viņa atzīst, ka folkloristika metodoloģisko jautājumu risināšanai izmanto starpdisciplināru kvalitatīvās pētniecības platformu, tajā skaitā arī sociālās antropoloģijas pieejas.

Antropoloģijā daļu no šiem un citiem jautājumiem par pētnieka pozīciju risina teorētiska un metodoloģiska diskusija, ko var nosaukt par “antropoloģiju mājās” (*anthropology at home*). Tās būtība saistīta ar pētījuma veikšanas procesu. Sākotnēji antropologa uzdevums bija doties uz citām kultūrām, mācīties svešu valodu un paražas, lai iegūtu par tām zināšanas. Džons Bītijs (*John Beattie* 2006, 149) skaidro, ka definīcijas par to, kas ir sociālā antropoloģija, variē, bet daudzās no tām “antropologs dodas uz citu kultūru”. Savukārt mūsdienās antropologam, lai veiktu pētījumus, vairs nav obligāti jādodas uz citām kultūrām, un to var darīt arī savā kultūrā un kopienā. Raimonds Masē (*Raymond Masse* 2001) uzsver, ka antropoloģija vairs nav tikai eksotisku kultūru pētīšana. Antropoloģijas pārvērtēšana ļauj savu kultūru padarīt par vienlīdz leģitīmu izpētes lauku kā citas kultūras. Tas ir saistīts ar divdesmitā gadsimta filozofijas kritiku par Rietumu antropoloģijas attiecībām ar citām kultūrām, kas ļāvis antropologiem kritiski palūkoties uz

savu nozari un veikt pētījumus pašu kultūrā, kā arī pārvērtēt pētnieciskos rīkus antropoloģijā, veidojot pārmaiņas, kas tālāk ietekmējušas pētīšanas procesu. Rezultātā mainījusies izpratne par pētījuma objektivitāti, attieksme pret zināšanām, lauka darbu, pētnieka pozīciju pētījuma procesā un daudziem citiem jautājumiem. Visas šīs izmaiņas ir savstarpēji saistītas.

Objektivitātes apšaubīšana ir cieši saistīta ar postmoderno domāšanas veidu. Ivo Kvoranta (*Ivo Quaranta* 2001, 2-3) norāda, ka, pateicoties postmodernisma epistemioģiskajam pagrieziena punktam, ir iespējama antropoloģijas pētījuma veikšana "mājās", jo tā veido jaunu intelektuālo vidi, kas ļauj disciplīnai pārorientēties ar jaunu skatu pašai uz sevi. Savukārt Melfords Spiro (*Melford E. Spiro* 2006, 523) norāda, postmodernā kritika antropoloģijai pārmet, pirmkārt, subjektivitāti un līdz ar to zinātniskuma trūkumu, jo darbs ar cilvēkiem izslēdz iespēju atklāt objektīvu patiesību. Otrkārt, objektivitāte postmodernismā tiek uzskatīta par ilūziju, kas tiek pasniegta kādas dominējošas grupas interesēs. Tāpēc antropoloģiskās zināšanas kļūst subjektīvas. Diskusija liek samierināties ar faktu, ka pētījums vienmēr ir fragmentārs un zināšanas nevar būt objektīvas un visaptverošas. Fragmentārisms ļauj saskatīt dažādu uzskatu un balsu daudzveidību, tomēr kļūst neiespējami mēģināt raksturot sistēmu vai procesus kopumā.

Mainoties uzskatiem par to, kādi ir antropologa uzdevumi un pienums, mainās arī pētnieka pozīcija pētīšanas procesā. Kirstena Hastrupa (*Kirsten Hastrup* 2004, 455) skaidro, ka lauka darbs vairs netiek skatīts kā pierādījumu vākšanas process, bet drīzāk kā tādu attiecību veidošana, kuru rezultātā notiek zināšanu apmaiņa. Pētnieka pieredze kļūst nepastarpināta, un lauka darbs kļūst par dzīves pieredzi.

Arī M. E. Spiro (2006, 523) norāda, ka pētījuma process ir dialogs, bet lauka darbs kļūst par vietu, kur cilvēki savstarpēji mijiedarbojas. Veidojot attiecības ar pētāmajiem, zināšanu iegūšanas process kļūst par pētnieka dzīves pieredzi, kas ir personiska un grūti aprakstāma. Šajā gadījumā daudz būtiskākas kļūst ētikas problēmas, jo informants atklāj ne tikai to, ko ir pieņemts stāstīt pētniekam-svešiniekam, bet arī daudz personīgākas informācijas. Tas padara informantu ievainojamāku un prasa no pētnieka daudz atbildīgāku rīcību un ētikas aspektu ievērošanu.

Šarlote Aula Deivisa (*Charlotte Aull Davies* 1999) skaidro, ka pozitīvistu pieeja iesaka pētniekam nodarboties ar pašrefleksiju, lai pētījuma procesā cīnītos ar subjektivitāti. Viņa uzsver, ka refleksija un objektivitāte tiek savstarpēji saistītas, lai gan literatūrā norādīts, ka starp tām nevar likt vienādības zīmi. Refleksija palīdz noturēt distanci starp pētāmo un pētnieku un palīdzēt koncentrēties. Š. A. Deivisa (1999 4-6) norāda, ka

refleksivitāte ļauj pētniekam kontrolēt pašam sevi, tas ir veids, lai rastos vēl viens pētnieciskais līmenis, ko var iekļaut pētījuma gala atskaitē, kas ļauj fiksēt pētnieka praksi un sekot pētījuma procesam, ietverot sociālo un kultūras kontekstu, morāli vai politiku. Tomēr autora refleksivitāte pati par sevi nevar nodrošināt izvairīšanos no subjektivitātes vai nodrošināt veiksmīgāku pētnieka pozicionēšanos laukā; tas ir tikai iluzors risinājums, kas darbojas drīzāk kā terapija.

M. Straterna (1987, 17-18) atzīst, ka pašrefleksija un sava teksta analīze tiek ieteikta gadījumā, ja pētnieks satraucas, ka, veicot pētījumus savā kultūrā, nav pietiekamas kulturālas distances. Pašanalīze un refleksija ir process, kurā tiek atrādīts pētnieka uztverība, tomēr tas nenodrošina objektivitāti vai veiksmīgāku distances ievērošanu, jo neatrisina jautājumu, vai cilvēki spēj adekvāti konceptualizēt sevi attiecībā pret sevi (1987, 18). Pētot procesus savā kultūrā, pētnieks vienlaikus pārstāv abas pozīcijas “emic” un “etic”², un līdz ar to arī refleksija un pašanalīze nespēja atrisināt šo jautājumu. M. Straterna (1987) skaidro antropoloģiju, izmantojot alegoriju ar tulkošanas procesu un uzdodot jautājumu: cik adekvāti pētnieks ir spējīgs tulkot savu kultūru attiecībā pret sevi? Kā risinājumu šai problēmai pētījumā viņa iesaka izmantot stingru metodoloģisko ietvaru, kas ļauj konceptualizēt iegūtos datus attiecībā pret metodoloģisko ietvaru, kā arī savu pozīciju attiecībā pret to. Līdz ar to stingra zinātnes procedūras ievērošana varētu būt viens no risinājumiem, kas ļauj nezaudēt pētījumā fokusu.

Kopsavilkums

Darba metodoloģijā raksturoti datu atlases un analīzes principi. Pētījumam atlasīti folkloras un mūsdienu avoti, kur iekļautas zināšanas par cilvēku auglību. Kodējot datus, veidotas divas datu bāzes: viena – tradicionālā kultūrā, otra – mūsdienu. Abās datu bāzēs kodēšanai (cik iespējams) izmantoti līdzīgi kodi, kas atvieglo datu salīdzināšanas procesu. Datu kodēšanas un analīzes procesā izmantota Fuko “zināšanu arheoloģijas” metode, kas paredz analīzes procesu sadalīt vairākos posmos:

- 1) Diskursīvo vienību identificēšanas posmā tika fiksēti apzīmējumi un apgalvojumi, kas raksturo objektu. Apzīmējumi izmantoti, veidojot kodu sistēmu, datu apstrādes programmā *Atlas.it*.

² Ar “emic” un “etic” pozīcijām antropoloģijā saprot perspektīvu vai skatījumu uz noteikto kultūru. “Emic” ir iekšējā perspektīva, ko sniedz cilvēki no pētāmās kultūras, bet “etic” ir ārējā pozīcija vai pētnieka skatījums uz pētāmo kultūru.

- 2) Diskursīvo vienību grupēšanas posmā identificētas diskursīvo vienību savstarpējās attiecības un saturiskā pārklāšanās, kā arī zīmētas diskursīvo vienību savstarpējo attiecību shēmas.
- 3) Interpretācijas posmā tiek veikta diskursīvo vienību un to grupu raksturošana, pievēršot uzmanību arī to savstarpējām attiecībām. Interpretācijas process veikts, balstoties darba teorētiskajos uzstādījumos. Tas ne tikai iekļauj auglības raksturošanas veidus, bet identificē arī zināšanu komunikācijas principus un vērtēšanas kritērijus.
- 4) Salīdzināšana veikta, meklējot līdzības un atšķirības auglības raksturošanas veidos, komunikācijas procesā un vērtēšanā tradicionālajā un mūsdienu kultūrā.

Šajā nodaļā autore arī reflektē par savu pozīciju pētījuma procesā un tās ietekmi uz pētījuma rezultātiem un pētījuma objektivitāti.

3. AUGLĪBAS ZINĀŠANU OBJEKTS TRADICIONĀLAJĀ KULTŪRĀ

Auglība tradicionālajā kultūrā raksturota, izmantojot dažādus izteiksmes veidus, ietverot gan mītisko un reālo, gan nosaucamo un noklusējamo. J. Kursīte norāda: “Mītiskajā pasaulē ar augļa ieņemšanu, cilvēka dzimšanu un miršanu saistītais piederēja pie slēptajām un uz āru skaļi neizpaužamajām lietām” (1999, 513). Tomēr ir konteksti, kuros auglības tēma folkloras avotos tiek risināta netieši, ar eifēmismu (aizvietojošu līdzību) palīdzību un konteksta maiņu, radot savdabīgu auglības objekta fragmentētību. Vienlaikus, analizējot folkloras materiālu, iespējams identificēt noteiktas kopsakarības, tēmu lokus un kontekstus, kuros tiek risināti auglības jautājumi.

Lai arī auglības apraksts folkloras materiālos ir fragmentārs, apkopojot un raksturojot pētījuma procesā identificētās diskursīvās vienības, tomēr kļūst iespējams ieraudzīt auglību kā daudzslāņainu parādību. Auglības raksturojumu daudzveidība folkloras avotos ļauj identificēt vairākus auglības konceptualizācijas veidus, kuros mainās auglības pieredzei piešķirtās nozīmes. Pētījuma procesā identificētās diskursīvās vienības tika grupētas trīs kopās, kurās auglība raksturota saiknē ar (1) mitoloģisko, (2) savstarpējām attiecībām un (3) rituālu. Turpmāk darbā katra grupa raksturota atsevišķi, iezīmējot arī saiknes, kas veidojas starp diskursīvo vienību grupām.

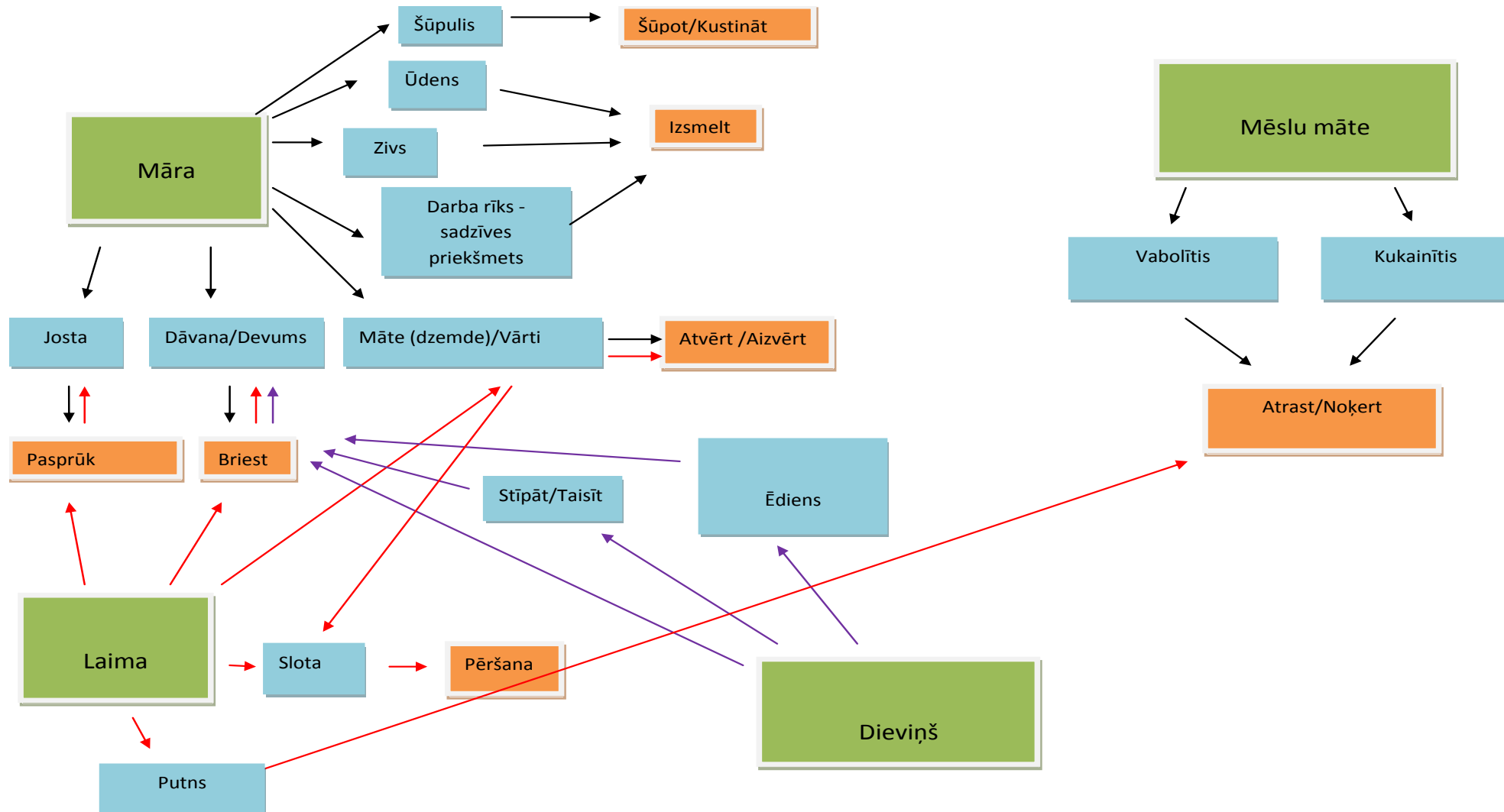
3.1. Auglība kā daļa no mitoloģiskā

Pētījuma procesā plaši tika identificētas diskursīvās vienības, kurās auglība tradicionālajā kultūrā skaidrota, saistot auglību ar dievībām: Dievu, Laimu, Māru un Mēslu māti. Skaidrojumi par dievību ietekmi uz auglību ir daļa no cilvēku uzskatiem par pasaules uzbūvi, dievību atbildības jomām un to nozīmi ikdienas dzīves ritumā. Promocijas darbā netiks analizēta noteikto dievību izcelsme, minējumu biežums, datējums un pieraksta areāls, bet izmantoti pieraksta avoti, analizējot veidus, kā folkloras avotos runā par cilvēku auglību un kādus priekšstatus šīs runas veido. Tāpat autore apzinās, ka darbā pastāv iespējas izdarīt secinājumus tikai par tiem avotiem, kas iekļauti analizē, tāpēc darbā var raksturot tikai daļu no priekšstatiem par auglību, kas eksistē tradicionālajā kultūrā.

Veicot diskursīvo vienību analīzi, tika identificēts, ka katrai no dievībām tiek piedēvēta noteikta iedarbība uz auglību, kas var tikt saistīta ar dažādiem priekšmetiem vai vietām. Tomēr daļai no dievībām piedēvētā ietekme uz auglību var būt līdzīga, tāpēc

analīzes procesā tika veidota shēma, kurā iekļautas dievības, to ietekme uz auglību un izmantotais atribūts. Vizuālais zīmējums ļauj veidot auglības raksturojumu shematisku attiecību attēlojumu, identificējot fragmentāru shēmu, kas ļauj pamanīt dievību atbildības jomu pārklāšanos. Vairākiem tēliem, lietojot vienus un tos pašus priekšmetus darbībā, tiek pieminēti tematiski līdzīgi auglības procesi. Saturiskā pārklāšanās auglības raksturošanā visbiežāk atrodama Māras, Laimas un Dieva darbības jomās. Savukārt Laimas darbība pārklājas arī ar Mēslu mātes atbildību. Dievību darbība, atbildība un ar auglību saistīto atribūtu izmantojums tiks aplūkots darba turpmākajās apakšnodaļās, norādot tēmu diskursīvo pārklāšanos, bet atkārtoti neiztirzājot vienādos aspektus. Vizuāls shēmas attēlojums ir aplūkojams 2. attēlā. Turpmākajās apakšnodaļās tiks skaidrots, kā auglība raksturota saiknē ar katru no dievībām.

2.attēls - Auglība saiknē ar dievībām tradicionālajā kultūrā

3.1.1. Māra un auglība

Māra ir tautasdziesmās viena no biežāk pieminētajām dievībām saistībā ar cilvēku auglību. Benedikta Mežale (1992, 142) norāda, ka Māra ietekmē ne tikai cilvēku auglību, bet arī auglības procesus lopkopībā un citur lauksaimniecībā (augkopībā, biškopībā). Tas ļauj aplūkot Māru kā atbildīgu par auglību plašākā kontekstā, nenodalot atsevišķus auglības objektus.

Folkloras materiālu analīze ļauj identificēt mitoloģiskos priekšstatus, kur Māras iedarbība uz auglību saistīta ar dažādiem simboliskiem priekšmetiem un darbību ar tiem. Biežāk pieminētie simboli ir “ūdens”, “zivs”, “šūpulis”, “darba rīki”, “sadzīves priekšmeti”, “vārti”, “dāvana” un “josta”. Daļa no šiem priekšmetiem saistīti ar citu dievību darbības jomām (skatīt 2. attēlu), veidojot to atbildību pārklāšanos. Tāpēc atsevišķas tēmas, kas iztirzātas saistībā ar citu dievību darbības lauku, aplūkotas nākamajās nodaļās, piemēram, “devumiņš” un “briešana” ir arī Dieva pārvaldībā.

Tautasdziesmās un buramvārdos identificēti vismaz 7 paveidi, kuri saistāmi ar Māras mitoloģisko darbību auglības kontekstā. Šie veidi raksturoti četrās apakšnodaļās, grupējot tematiski līdzīgās zināšanas auglības raksturošanai.

3.1.1.1. Māras darbība, izmatojot ūdeni un zivis

Tautasdziesmās Māras darbība cilvēku auglības kontekstā saistīta ar ūdeni – tai piedēvēta spēja izsmelt bērnu ar tīklu vai ķeseli. Šāda veida darbība tiek piedēvēta arī citām mītiskajām būtnēm – Laimai vai vecai sievai. J. Kursīte secinājusi: “Sieviešu dievietes nereti netiek sauktas īstajā vārdā (Māra vai Laima), bet apzīmētas tikai “veca māte”, šodien liekot šaubīties, vai tautasdziesmās minēta vecmāte vai Māra, Laima” (Kursīte 1996, 232). Tematiskā pārklāšanās ar citu mītisko tēlu darbībām ļauj izteikt minējumus par reģionālo atšķirību vai arī neskaidru atbildības/darbu dalījumu viņu starpā. Tomēr Ieva Ančevska un J. Kursīte (2014, 45) uzskata: lai gan Māras un Laimas funkcijas nevar skaidri nodalīt, Laima tradicionālajā kultūrā vairāk tiek saistīta ar dzimšanas brīdi un mūža lemšanu, savukārt Māras līdzdalība identificējama arī bērna gaidīšanas laikā.

Auglība tautasdziesmās attēlota kā ārēja attiecībā pret cilvēka ķermeni. Tā atrodama ūdenī – upē vai ezerā –, tāpēc bērna rašanos var skatīt kā dabas, dievietes un

cilvēka savstarpēju mijiedarbi. Atšķiras folkloras pētnieku viedoklis par ūdens nozīmi bērna radīšanas procesā – tas var tikt skatīts gan kā vieta, gan ceļš.

Kur tecēs, mīlā Mar

Ar sudrab vācelīt?

- *Ezerē, ezerē,*
- *Zvejot mazs sapalīš.* (LTdz 54 850)³

J. Kursīte (1996, 10-13) skaidro, ka objektu radīšana bieži tiek saistīta ar ūdeni, kas skaidrojams ar priekšstatiem par pasaules radīšanu. Tāpēc arī latviešu folklorā bērna un cilvēka rašanās vieta ir tieši ūdens. Viņa (Kursīte 1996, 50) norāda: “Dzimšana un atdzimšana ietverta galvenokārt “baltu putu” semantēmā. Ūdens putas kā viela, kas atrodas starp debesīm un zemi, jūru un debesīm seno cilvēku uzskatos veicina dzīvības rašanos, palīdz aizsargāt pret dzīvības apdraudējumu un veicina atdzimšanu.” Citu apgalvojumu izsaka K. Straubergs (1952 - 1956, 159), kurš noraida ūdeni kā vietu, kur rodas bērns, jo uzskata, ka upe vai ūdens nav rašanās vieta, bet drīzāk ceļš. Savu apgalvojumu viņš pamato ar ceļojuma motīviem dzemdību vārdos: “Nu brauc mūsu lieli kungi, kā cirvītis pa Daugavu.” – vai: “Nu brauc muižnieki kā zivs pa Daugavu.” (Straubergs 1952-1956, 159) Viņš arī atgādina, ka pasakās caur purvainām un ūdeņainām vietām cilvēks nonāk pazemē un, iespējams, izmantojot ūdeni kā ceļu, var arī atgriezties. Autore uzskata, ka, visdrīzāk, ūdens folkloras avotos bērna radīšanas raksturošanai lietots abās nozīmēs, dažādos kontekstos skatot gan kā vietu, gan ceļu.

“Ūdens”, “Māra” un “bērna radīšana” tautasdziesmās saturiski saistīti arī ar “zivīm”. Ja bērns “radies ūdenī vai no tā izsmelts”, tas tiek saukts nevis cilvēka vai bērna, bet gan zivs vārdā. Gatis Ozoliņš (2005, 164) bērna nesaukšanu vārdā saista ar plašāku sociālu kontekstu – bērnam nav vārda un dzimuma pirms kristībām. Kristības tiek uzskatītas par bērna sociālu piedzimšanu, kas nodrošina viņa iekļaušanu dzimtā.

Pētījumā veiktā analīze ļauj apstrīdēt ideju, ka bērnam pirms kristībām netiek piešķirts dzimums, jo, analizējot “bērna izzvejošanas” raksturojumus, atrodamas norādes uz bērna dzimumu. Tas izpaužas gan attiecīgā zivs nosaukuma izvēlē (dēls – asarītis, sapalītis, bet meita – raudiņa), gan noķertā rīka semantikā (puīšu vai meitu darbarīks). Arī J. Stauga (2010, 61), analizējot dzīvnikiem piešķirtās nozīmes, norādījusi uz atšķirīgiem apzīmējumiem atkarībā no bērna dzimuma. Būtiski, ka šajos

³ Šeit un turpmāk – tautasdziesmas ar atsauci LTdz tika skatītas datu bāzē latviandainas.lib.virginia.edu.

gadījumos tautasdziesmās vairs netiek runāts ne par zvejošanu, ne darbu, bet ikdienā pazīstamie objekti tiek pieminēti mītiskā kontekstā, iegūstot citu nozīmi, kura saistīta ar Māras darbību.

*Upīte tecēja
Pirts pakaļā.
Tur ķēru raudiņas,
Tur asarīšus! (LTdz 1152)*

Zivs mītisko nozīmi tautasdziesmās un pasakās veido arī variācija, kurā dzīvība rodas no zivs apēšanas. J. Kursīte (1996, 362) secinājusi, ka zivis tiek saistītas ar auglības ritu, piemēram, pasakā “Kurbads” sieva, kurai nebija bērnu, apēdot zivi, palika gaidībās. Arī zivju mielasts noteiktos kontekstos tika uzskatīts par auglības stimulētāju; šādā nozīmē tas minēts arī Jāņu un kāzu dziesmās. Autore uzskata, ka zivs pieminēšana auglības kontekstā ir veids, kā ūdens loma parādās pastarpināti.

Tautasdziesmu tekstu analīze ļauj secināt, ka zivs ēšana dažos gadījumos tiek saistīta arī ar seksualitāti, izmantojot aizvietojošas līdzības. Piemēram, apdziedāšanās dziesmās apēstās zivs forma atgādina cilvēku dzimumorgānus: zutis – vīriešu, plaudis – sieviešu.

Apkopojot iepriekš minēto, Māras, ūdens un zivs simbolu pieminēšana atspoguļo zināšanas par vienu no veidiem, kādā Māra ietekmē auglību. Šāds skatījums lokalizē auglību ārpus cilvēka ķermeņa. Bērns šajos izteikumos tiek raksturots, izmantojot aizvietojošas līdzības, bet ietverot norādes uz bērna dzimumu. Dažos gadījumos auglība tiek iemiesota, apēdot tās nesēju (zivi).

3.1.1.2. “Māras istabiņa” un “šūpulis”

Folkloras materiālos identificējams arī cits veids, kā raksturot Māras ietekmi uz cilvēku auglību, proti, apkopojot saiknes starp vairākiem simboliskiem atribūtiem, kas atrodas Māras pārziņā. “Māras istabiņa” ir vieta, kurā atrodas “šūpulīši” vai “šūpolītes”. Tajā, kustinot vienu, pārējie kustas līdzī. J. Kursīte uzskata, ka “līgošanās un šūpošanās senajam cilvēkam saistījās ar dzīvību, turpretī nekustība – ar miršanu, nāvi” (Kursīte 1996, 209). Līdzīgi tautasdziesmās raksturota arī Laimas darbība, kas norāda uz vēl vienu abu mītisko tēlu darbību jomu pārklāšanos. Šūpuļu kustināšana kā Māras darbība ļauj saskatīt norādes uz Māras rūpēm par vēl nedzimušajiem bērniem. Bērni šajā gadījumā netiek ne raksturoti, ne nosaukti.

*Pilla Māras istabiņa.
Sīku mazu šūpulišu:
Vienu Māra kustināja,*

Visi līdzī līgojās. (LD1872)⁴

Šūpoļu simbola izmantošana norāda uz svārsteida kustību, kas ļauj izteikt minējumu, ka Māras/Laimas šūpulis var būt saistīts ar priekšstatiem par sakrālo laiku. Tātad, iespējams, Māra var tikt skatīta kā par laiku atbildīgā dieviete. Šāda interpretācija balstās Edmunda Līča (*Edmund Leach, 1961*) pieejā, kurš raksta, ka pastāv divu veidu laiks: hronoloģiskais un atgriezeniskais. Hronoloģiskais laiks skaita norises dzīvē no piedzimšanas līdz nāvei, savukārt atgriezeniskais laiks veido ciklus, kas atkārtojas, piemēram, gadalaikus (Leach 1961, 124-136). Analizējamajos materiālos biežāk tiek runāts par to, ka dzimšana seko nāvei un nāve – dzimšanai, līdz ar to veidojas abu laiku savstarpēja kombinācija. Šajā skatījumā laiks var atkārtoties un kļūst svārsteidīgs. Diena un nakts, ziema un vasara, dzimšana un nāve ir uzskatāmi par svārsta galējiem punktiem. Svārsteida laiks iezīmē sakrālā un profānā savstarpējās attiecības. Profānais pārstāv parastās ikdienas dzīves norises, bet sakrālais – rituālo un pārdabisko telpu. Savukārt sakrālā un profānā attiecības sakārto laiku noteiktos periodos un veido sociālās dzīves kārtību.

Aplūkojot Māras/Laimas šūpuli šādā kontekstā, var izteikt minējumu, ka dievības ir saistītas ne tikai ar dzimšanas brīdi, bet nodrošina arī sakrālā/profānā pareizo secību. Būtiski, ka elementi, kas varētu liecināt par svārsteida laika izpildījumu, ir saskatāmi arī dažu gadskārtu rituālu elementos, piemēram, šūpoļu izmantošana gadskārtās var būt veltīta Māras/Laimas godināšanai, tomēr darbā aplūkoti folkloras avoti tiešā veidā neapstiprina šādu rituāla elementu nozīmi.

3.1.1.3. “Māras pirts” un “josta”

J. Stauga (2010, 46) atgādina, ka pirts ir neatņemama latviešu zemnieka dzīves daļa, kas pilda miesas šķīstīšanas un rituāla funkciju: tajā dzimst bērni, mīt gari un dievības. “Māras pirts” ir viens no simboliem, kas lietots nosaucot gan vietu, kur bērns tiek radīts, gan pašu radīšanas procesu.

Tautasdziesmas liecina, ka sieviešu attiecības ar dievieti tiek raksturotas kā asimetriskas, jo sievietei ir jāveic dažādas darbības Māras labvēlības iegūšanai. Attiecības ar Māru veidojas, uzturot tīru pirti un izravētu jeb kārtīgu ceļu uz pirti. “Māras pirtī” sieviete ierodas, kad “josta tiek palaista devītajā ielokā”. Šos apzīmējumus lieto, runājot par grūtniecību un dzemdībām. Tautasdziesmās tiek

⁴ Šeit un turpmāk – tautasdziesmas ar atsauci LD tika skatītas datu bāzē www.dainuskapis.lv.

norādīts, ka tad, kad josta kļūst par šauru, tā tiek palaista plašāk, pastarpināti raksturojot ķermeniskās pārmaiņas grūtniecības laikā. J. Kursīte (1996) uzskata, ka auglību simbolizē arī jostas raibā krāsa, kas tautasdziesmās ir bieži lietots auglības apzīmējums.

*Manim bija raiba josta.
Deviņiem ielokiem.
Kad paspruka devītā,
Tad uz pirti: vai, vai, vai! (LD 1061)*

Jostas laišana devītajā ielokā liecina par dzemdību tuvošanos; tātad grūtniecība raksturota netieši – ar norādēm, kuras var lasīt gan praktiski, gan simboliskā līmenī.

Dzemdības tautasdziesmās bieži nosauktas, lietojot apzīmējumus “grūtās dienas”, “doties uz pirti”, “dot ziņu mātei” un “gatavoties krustabām/raudzībām”. Tātad tas ir tradicionāls veids, kā runāt par dzemdībām. Pirts šajā gadījumā raksturota gan kā reāla vieta, kurā bērns nāk pasaulē, gan kā mītiska vieta, kas saistīta ar Māras darbību. Tāpēc Māras atbalsta iegūšanai nepieciešama noteikta rīcība grūtniecības laikā, kā arī tīrības uzturēšana vietā, kurā bērns piedzims. Piemēram, K. Straubergs (1952-1956, 151) norāda: “Mīļā Māra prasa piesargāšanos jaunām sievietēm: “kam tās gāja pliku galvu ar basām kājiņām” (LTT 1058).” Atbilstoša jaunās sievietes uzvedība tautasdziesmās skatīta kā nosacījums attiecību uzturēšanai ar dievieti. Vienlaikus folklorā tiek paustas un nodotas zināšanas par jaunu sievieti pareizu uzvedību, uzturot un saglabājot auglību. Tas ļauj identificēt, ka zināšanas ietver arī vērtējumu par sievieti pareizu/nepareizu uzvedību. Būtiski, ka, līdzdarbojoties un uzturot tīru pirti, sievietes pašas iesaistās savas auglības uzturēšanā un kļūst par to atbildīgas.

3.1.1.4. Māra, “vieta” un “vārti”

Mārai piedēvēta spēja ietekmēt “māti” (tā tiek apzīmēta dzemde) un dzemdību procesu. Šāds apgalvojums ir identificējams buramvārdos, kuros sievietes dzimumorgāni, kas dzemdību laikā atveras, apzīmēti kā “vārti”, “vieta”, “gultiņa”, “istabiņa” u.c. Buramvārdi iezīmē, kādā veidā ikdienas priekšmeti dzemdību procesā iegūst simbolisku nozīmi. Situatīvi buramvārdu lietošana ir saistīta ar palīdzības lūgšanu no Māras dzemdību procesā, lai ar viņai piedēvēto varu dzemdības veicinātu vai apturētu. Aigars Lielbārdis (2008, 192-200) norāda, ka vārdošana ir buramvārdu vai citu vārdformulu lietošana dažādu aspektu (veselības, dabas apstākļu u.c.) ietekmēšanai. Vārdošanā izmantotas dažādas vielas, kas kļūst par burvestības nesējām. Autore uzskata, ka šajā gadījumā var identificēt ne tikai auglības

nosaukšanas, bet arī specifisku auglības komunikācijas veidu, kas lietots kā daļa no tautas medicīnas. Buramvārdu lietošana ir saistīta ar vecmāšu un vārdotāju darbību; viņām ir specifiskas zināšanas par dzemdību ķermenisko un rituālo procesu. K. Straubergs (1952-1956, 154) uzskata, ka buramvārdi lietoti tajos gadījumos, kad sievietes grūtniecībai/dzīvībai ir draudi. Tas ļauj secināt, ka Māras piesaukšana bīstamās situācijās balstās ticībā, ka mītiskais ietekmē ķermenisko.

“Mīļā Māra, mīļā Māra, ģērbies zelta drēbītēs, atver vārtus, atver vārtus, Nu brauc muižnieks, nu brauc muižnieks, lai var cauri izrezot.” vai arī “Mīļā māte, dod man tavu atslēdziņu, lai atslēdz Māras vārtus, lai iznāca dēli meitas.”
(Straubergs 1952-1956, 154)

Buramvārdos sievietes ķermeņa daļas, caur kurām bērns piedzimst, nosauktas par “vārtiem/vietu”, bet bērna piedzimšana – par “atnākšanu” vai “iznākšanu”. Lai dzemdības būtu veiksmīgas, norādīta nepieciešamība “atvērt vārtus”, kas skatīta kā Māras atbildība. J. Kursīte (1996, 296) uzskata, ka daļā no buramvārdiem (dzemdes vārdos) Māra pati saukta par dzemdi. Tādā gadījumā buramvārdi tiek lietoti, lai ietekmētu Māru. Vaļā vēršanas motīva izmantošanu dzemdību procesā fiksējis arī K. Straubergs: “Dzemdētājai attaisīja visas pogas, atpina matus, atslēdza skapi, lai dzemdētājai vieglāk.” (1952-1956, 153) Atvēršana raksturota kā process, ko veica nevis pati dzemdētāja, bet gan vārdotāja vai vecmāte, tātad sieviete ar īpašām zināšanām, kas ar buramvārdiem un rituāla darbībām rāda piemēru ķermenim, no kura tiek sagaidīta darbību atkārtošana.

Iepriekš norādītajos piemēros var identificēt, ka bērns tiek apzīmēts, gan tieši norādot radniecību (“dēli” un “meitas”), gan izmantojot eifēmismus (“muižnieks”), tādējādi izvairoties nosaukt viņu vārdā.

Buramvārdos ir atrodams arī cits veids, kā ietekmēt dzemdību process. Krīzes vai priekšlaicīgu dzemdību gadījumā vārdu saturam ir jāveicina dzemdes aizvēršana un nedzimušā bērna palikšana vietā. Tas liecina, ka pastāvēja zināšanas, kas ļāva noteikt grūtniecības ilgumu un noteikt, vai “vaļā vēršana” ir jāveicina vai jākavē. Saturiski buramvārdos konstatējamas vairākas simboliskas dzemdību vadības stratēģijas – “mātes iekārdināšana”, lai tā paliek “savā vietā” (zelta istabā, zelta gultiņā), vai tās iebiedēšana ar kaķiem un suņiem, kas “tai uzbruks”, “kodīs un skrāpēs” gadījumos, ja tā nepaliks savā vietā.

Lai arī biežāk buramvārdos, kur pieminēta dzemdes atvēršanās/aizvēršanās, pieminēta Māra, tomēr līdzīgā kontekstā pieminēti arī Laima un Dievs. Vārdotājas

darbība – verbāla, fiziska atvēršana/aizvēršana – ir lūgums vai pavēle Mārai vai citiem mītiskiem tēliem un priekšā pateikšana ķermeņa daļām, kas tām jādara. Šajā gadījumā bērna dzimšanā iesaistīta Māra, dzemdētāja un tās ķermenis, kā arī vārdotāja. Arī R. Jirgensone un J. Kursīte (2014, 13) norāda, ka dzemdībās aktīva pozīcija piešķirta bērnu saņēmējai un dzemdētājai. Tomēr autore uzskata, ka tēmas analīze ļauj skatīt arī Māru kā aktīvu dzemdību dalībnieci. Dzemdētājas ķermenis radībās iegūst mītisku dimensiju, jo tas raksturots kā dievības darbības lauks – vārti, durvis, kas jāatver/jāaizver, lai jauna dzīvība var ierasties pasaulē vai vēl nedaudz pakavēties. Tieši ļaušanās mītiskajam, mītiskā atbalsts un zināšanas par to tiek saistītas ar dzemdību veiksmīgu iznākumu gan sievietei, gan bērnam, jo vārtu neatvēršanās vai atvēršanās pirms laika abiem draudēja ar nāvi.

Tradicionālajā kultūrā vārtu simbola nosaukšana ir identificējama arī citu rituālu kontekstā, piemēram, vedībās un Jāņos. K. Straubergs (1952-1956, 1) norāda, ka vedībās jaunā pāra sagaidīšanas posmā tiek veiktas ceremonijas pie vārtiem. Arī Jāņu rituālos saules sagaidīšanā izmanto vārtus, tomēr folkloras avotos autore neidentificēja skaidrojumu, kas ļautu vārtus šajos ritos saistīt ar Māras darbību.

Apkopojot, tēmas analīze ļauj identificēt asimetriskas attiecības starp sievieti un Māru, jo cilvēku auglības rezultāts skatīts kā dievietes labvēlība, tāpēc būtiska kļūst komunikācija ar Māru, kas izpaužas kā attiecību uzturēšana, veicot ikdienas vai dzemdību rituālus. Mītiskā piesaukšana dzemdību procesā, ļaušanās mītiskajam un pareiza rituāla izpilde tiek saistīta ar dzemdību veiksmīgu rezultātu. Bērns šajā gadījumā pieminēts, izmantojot radniecības apzīmējumus (“dēls”) vai eifēmismus, piemēram, “muižnieks”.

3.1.2. Laima un auglība

Pētījumam atlasītajos folkloras materiālos Laima ir otrs biežāk pieminētais mītiskais tēls saistībā ar cilvēku auglību. Laimas darbība mītiskajos priekšstatos ir saistīta ar likteņa lemšanu. K. Straubergs (1952-1956, 155) raksta, ka “Laima ir likteņa lēmēja, kurai līdzās darbojas arī Dēkla un Kārta, tomēr biežāk visu trīs funkcijas saplūst”. Saturiski tautasdziesmās Laimu ar cilvēku auglību saista darbības ar dažādiem simboliskiem priekšmetiem. Darbības ar katru no tiem ļauj identificēt vairākus auglības nosaukšanas veidus tradicionālajā kultūrā, kuru dziļāka analīze ļauj fiksēt atšķirīgus priekšstatus gan par Laimu, gan auglību.

Analīzes procesā identificēti izteikumi, kas lietoti, lai raksturotu cilvēku auglību tikai saiknē ar Laimu, bet jāatzīst, ka liela daļa auglības nosaukšanas veidu saturiski pārklājas ar citu mītisko tēlu darbības laukiem. Analizējot tautasdziesmas un ticējumus, atklāts, ka Laimas darbību folkloras avotos saista vismaz ar pieciem simboliem: “putniņu”, “slotu”, “vārtiem”, “dāvanu”, “jostu” un “šūpolēm”. “Slota” ir apzīmējums, kas pētījumam atlasītajā materiālā lietots tikai saistībā ar Laimas darbību; “jostas” lietojums pārklājas ar Māras aktivitātēm, “devumiņš” un “vārti” pārklājas ar Māras un Dieviņa darbības lauku, savukārt “atrašana” un “noķeršana” ir apzīmējumi, kas ļauj saskatīt Laimas un Mēslu mātes darbību paralēles (vizuāls attēlojums attēlā Nr. 2). Darbības ar nosauktajiem simboliskajiem atribūtiem saistītas ar dažādiem auglību ietekmējošiem procesiem, kas raksturoti turpmāk.

3.1.2.1. “Laimas pirts” un “zelta slota”

Tradicionālajā kultūrā Laimas ietekme uz cilvēku auglību nosaukta arī saiknē ar pirti un pirts slotu. R. Jirgensone un J. Kursīte (2014, 13) uzskata, ka pirts izvēlēta dzemdībām ne tikai mītisku, bet arī praktisku iemeslu dēļ. Tā atradās nomaļus un bija vistīrākā un siltākā vieta, kas ļāva arī norobežoties no ikdienas ritma. Norobežošanās dzemdībās pamatota ar nepieciešamību pasargāt māti un bērnu no dažādiem kaitējumiem, piemēram, svešiem skatieniem, kas mājā ierobežoto telpu dēļ nebija iespējams.

Pirts saikne ar Laimu saturiski raksturota līdzīgā veidā, kā runājot par Māras darbību tajā. Tā ir gan vieta, kur notiek dzemdības, gan arī apzīmējums “Laimas pirts”, kas raksturo dzemdību procesu. R. Jirgensone un J. Kursīte (2014, 13) analizējušas arī ticējumus, kuros pirts skatīta kā Laimas māja (LTT 6600). Tas liecina, ka šajā gadījumā pirtij piešķirta mītiska dimensija, raksturojot to kā mītiska tēla mājvietu.

*Gāju Laimas pirtiņā.
Vienā linu krekliņā;
Dievis zina, mīļa Māra,
Vai vairs iešu saulītē. (LD 1092)*

“Pirts/zelta slota” ir Laimas rīks, kuram tautasdziesmu saturā piešķirtas vairākas nozīmes: tas var būt gan radīšanas materiāls, jo lapas un žagari tiek skatīti kā substance, no kā radīts bērns, gan “vārtu” atvēršanas rīks. J. Kursīte (1996, 23) uzskata, ka zari un salmi saistīti ar dzīvību, un slota šajā kontekstā ir dzīvību kopums.

*Kur tecēji, Laimes māte,
Liepu slotu padusē?
- Pērn aizvesta vedekliņa.
Šogad lūdza raudādama. (LD 1101)*

*Stallī dzima kumeliņis,
No dzeltena auzu salma;
Pirtī dzima arājiņis,
No slotiņu lapiņām. (LD1148)*

Bērna radīšanas saikni ar Laimu un pirts slotu/slotas žagariem raksturojis arī K. Straubergs (1952-1956, 155), kurš precizējis – Laimas atribūts ir “liepu slota” un “zelta slota”. Viņš arī izteicis minējumu – Laimas slotas sitiens raksturots kā dzemdību izraisītājs, jo tas atver “vārtus” (dzemdi). Dažādās pētnieku interpretācijas liecina, ka vienam simboliskajam atribūtam var tikt piešķirtas dažādas interpretācijas, skaidrojot tam piedēvēto nozīmi bērna radīšanas procesā. Bērns šajā gadījumā tautasdziesmās netiek pieminēts vispār vai arī tiek nosaukts, norādot piederību tradicionālajā saimniecībā, piemēram, “arājiņš” un “malējiņa”, un bērna dzimumu.

Analīze ļauj secināt, ka Laimas darbība tiek saistīta ar pirti un slotu; apzīmējums “Laimas pirts” gan raksturo dzemdību procesu, gan norāda uz Laimai piešķirto lomu dzemdībās, proti, dzemdību procesa veicināšanu. Savukārt “Laimas slota” raksturota gan kā dzīvību kopums, gan kā atribūts, kas veicina dzemdību procesu. Bērns šajā gadījumā tiek noklusēts vai arī nosaukts caur tradicionālo dzimtes lomu sadalījumu saimniecībā.

3.1.2.2. Laima “vārtu” slēdzēja un to atslēgas glabātāja

Laimas darbība tautasdziesmās un buramvārdos tiek piesaukta, nosaucot bērna dzimšanu par iznākšanu caur vārtiem. Buramvārdos atvēršanās raksturojums, pieminot Laimas palīdzību, ļoti līdzinās tam, kā par “vārtu vēršanu” runā saiknē ar Māru, tāpēc šie aspekti netiks skaidroti atkārtoti. Savukārt tautasdziesmu tekstu analīze ļauj identificēt simbolisko priekšmetu, kas raksturīgs tikai Laimas darbībai, proti, “atslēdziņu” vai “zelta atslēdziņu”. Laimas darbība raksturota kā “durvju” vai “vārtu” atslēgšana.

*Man bij zelta atslēdziņa.
Zelta jostas galiņā;
Es atslēdzu Laimiņai,
Mīlamo kambarīti. (LTdz 1111)*

*Laiņņai cadra jūsta,
Pilna seik' etslēdzeņ';
Man, Laiņņ, tei atslēga,
Kura vīgli aizaslēdzi. (LTdz 1112)*

Atvēršanas ideja dažās tautasdziesmās attēlota, izmantojot arī noteiktus simboliskus elementus Laimas un dzemdētājas vizuālajā tēlā. Tautasdziesmās atraisīti Laimas mati ir ķermeniska izpausme atvēršanas idejai, kas tiek saistīta ar sievietes dzemdību ceļa atvēršanos. Tas ļauj secināt, ka sieviešu tradīcija atraisīt savus matus imitē Laimas darbību. Autore uzskata, ka tas ir simbolisks veids, kā uzsvērtā Laimas vieliskā izpausme, kurā Laimas izlaistie mati saistīti ar nesamezglotām un drošām dzemdībām.

*Vaj es viena mātes meita,
Uz pirtiņu ceļu gāju?
I Laimiņa pakaļ gāja,
Plaši matus izlaiduse. (LD 1090)*

Būtiski, ka šajā gadījuma tautasdziesmās norādītā Laimas darbības virsma ir sievietes ķermenis; tā atvēršana ir nosacījums bērna veiksmīgai piedzimšanai, kas raksturota kā atnākšana. Līdz ar to dzemdības skatītas kā process, kurā sieviete bērnu rada nevis viena, bet gan lūdz ārēju mitoloģisko spēku palīdzību, kuri sniedz palīdzību un atbalstu dzemdībās. Arī šajā gadījumā tēmas saturiskā analīze ļauj identificēt asimetriskas attiecības starp sievietēm un Laimu, kas risināmas rituāli dzemdību laikā, atkārtojot Laimas darbību, proti, atraisot matus. Autore uzskata, ka matu atvēršana ir noteiktas zināšanas par auglības komunikāciju attiecībās ar dievībām, kas veikta, lai sevi pasargātu.

3.1.2.3. Laima un bērna “atrašana”, “noķeršana” un “savākšana”

Tematiski arī bērna “atrašana”, “noķeršana” un “savākšana” tiek saistīta ar Laimas darbības lauku. Laima šajā gadījumā tiek pieminēta, tomēr viņas saikne ar bērnu tuvāk netiek raksturota, jo darbības, lai tiktu pie bērna (“atrast”, “noķert”, “savākt”), veic cilvēks. Una Smilgaine (2008, 45) norāda, ka biežāk minētās bērna “atrašanas vietas” ir nevis mājās, bet “šūpuļdziesmās tiek minēts mežs, zeme, ganības (gani), lielceļa mala, akmeņu čupa”. (Tātad auglība jau atkal raksturota, lokalizējot to ārpus cilvēku ķermeņa.)

Bērna nosaukšanai izmantoti netieši apzīmējumi („cīrulis”, „irbīte”, arī „putna spalva”) vai bērns tiek nosaukts tieši. J. Stauga (2010, 62) secinājusi, ka apzīmējums “cīrulis” lietots gadījumos, kad runā par zēnu, bet “irbīte” – meitene. Tātad arī šajā kontekstā tiek piešķirta uzmanība bērna dzimumam.

*Atata, Dieviņi,
Mana laba Laime:
Noķēru cīruli
Pa lauku tekam. (LD 1157)*

*Ceļāi dabūju bērniņu mazu,
Ne tam krekliņa, ne lakatiņa.
Izauga dadzītis platām lapām,
Tur būs krekliņi, tur lakatiņi. (LTdz -151)*

Atšķirīgu skatījumu uz auglību un cilvēka radīšanas procesu saistībā ar Laimu iezīmē tēma, kurā bērna radīšana skatīta kā “salasīšana”. Ķermeņa “salasīšanas” idejas folklorā pētījusi S. Rižakova (2001, 93), kura uzskata, ka laulība un intīmās attiecības tiek uztvertas kā sadalītā cilvēka savienošana, salasīšana, piemēram: *Jūs Laimiņa izkaisīja, tēvs māmiņa salasīja. (LD 3343)* Cilvēks raksturots kā salikts, jo sastāv no dažādām daļām: auguma, prāta, valodas, dziesmas utt. Vecāki sadarbibā ar Laimu bērna ķermeni “savāc”. Rūta Muktupāvela (1998, 131-140) secinājusi, ka “ķermeņa savākšana” parādās arī šamanisma kontekstā, kur cilvēka ķermenis var tikt radīts un pārradīts. Pīrs Vitebskijs (*Piers Vitebsky* 2002, 59-73) norāda, ka šamanismā ķermeņa salasīšana tiek skatīta kā daļa no iniciācijas, piemēram, Sibīrijā šamaņa kauli un muskuļi tiek sadalīti, saskaitīti un tad atkal salikti kopā. Tieši putni ir to palīgi un sargātāji, kas aizstāv un sargā dvēseli, kā arī nogādā to vēlamajā galapunktā.

Šajās diskursīvajās vienībās cilvēkiem tiek piedēvēta vara radīt bērnu no sastāvdaļām, kuras Laima piedāvā. Tādā veidā cilvēkam piešķirta rīcībspēja bērna radīšanā. S. Rižakova (2001, 92-104) raksta, ka bērna “salasīšanas” procesā ir parametri, kurus var mainīt, bet ir arī parametri, kurus ietekmēt cilvēkam nav iespējams. Piemēram, bērna laimi nosaka Laima, savukārt tikumu – vecāki. Viņi var mainīt bērna raksturu, morāli pareizi rīkojoties grūtniecības laikā un/vai veicot dažādus rituālus. Darba autore uzskata, ka vecāki ar morāli pareizu rīcību var ietekmēt ne tikai bērna tikumu, bet arī bērna ķermeni, ko apliecina arī šis ticējums.

*Sieviete, kas nav viena, nevar pa logu ugunsgrēku
skatīties, tad bērns dabonot ugunszīmi ģīmī. (LTT 27169)⁵*

⁵ Šeit un turpmāk skatīti datubāzē valoda.ailab.lv/folklorā/ticējumi.

Idejas par bērna “salasīšanu” kā tā radīšanu ļauj identificēt bērna un vecāka ķermenisko saikni, piemēram, mātes atbilstoša ķermeniska darbība grūtniecībā nodrošina veiksmīgu grūtniecības rezultātu, tāpēc ticējumos ir identificējami nosacījumi, kas ierobežo grūtnieču uzvedību. Pareizas un nepareizas uzvedības noteikšanai ir nepieciešami kritēriji, tomēr tos autorei neizdevās identificēt, lai gan ir minēti dažādi piemēri ticējumos. Nepareiza grūtnieces rīcība skatīta kā transformējoša, ietekmējot gaidāmā bērna ķermeni un tikumu. Tas liecina, ka tradicionālajā kultūrā mātei jāuzņemas atbildība par vesela un krietna bērna iznēsāšanu un radīšanu, savukārt tēva-bērna saikne grūtniecības laikā folkloras avots netiek uzsvērts; tātad atkarībā no vecāka dzimuma pastāv dažāds atbildību sadalījums bērnu radīšanas un audzināšanas procesā.

Kopsavilkumā – tēmas, kurās auglība nosaukta kā “atrašana”, “noķeršana” un “savākšana”, saturiska analīze ļauj ieraudzīt sakrālā un profānā attiecības bērna radīšanas procesā. Laima raksturota kā impulsa devēja, bet vecākiem piešķirta rīcībspēja bērnu “atrast” vai “savākt”, savukārt bērns šajā kontekstā skatīts kā objekts, kuram nepiemīt griba. Būtiski, ka šis skatījums arī veido morāles nosacījumus grūtniecei, pieprasot noteiktu uzvedību grūtniecības laikā, lai saņemtu Laimas atbalstu un sievietes nepareizā uzvedība neietekmētu bērna veselību un tikumu, savukārt vīrietim līdzīgas prasības netika identificētas.

3.1.3. Dievs un auglība

Folkloras avotos identificēti arī četri dažādi veidi, kā auglība nosaukta saistībā ar Dievu un viņa simboliskajiem atribūtiem auglības ietekmēšanai (“dāvana”, “vārti”, “ēdiens”, “šūpulis”) vai noteiktām ar auglību saistītām darbībām (“taisīt”, “briest”). Tautasdziesmās un buramvārdos, kur pieminēts “Dievs” vai “Dieviņš”, auglības kontekstā ir vērojama saturiska pārklāšanās ar Māras un Laimas ietekmi uz auglību (“vārtu” un “šūpuļa” simbolos). Salīdzinot Dieva, Māras un Laimas darbības laukus, būtiskas atšķirības nav vērojamas, tāpēc tēma atkārtoti netiek skatīta. Šajā nodaļā atsevišķi aplūkoti divi savstarpēji saistīti veidi, kas atšķiras no citu mītisko tēlu darbības un iezīmē atšķirīgu auglības raksturošanas šķautni.

Auglības saikne ar Dievu atklājas tautasdziesmās, kurās runāts par bērna rašanos. Tajās bērna nosaukšanai lietoti apzīmējumi “Dieva devumiņš/dāvaniņa”

(dažos gadījumos arī Māras vai Laimas). Būtiski, ka bērnu simbolizē priekšmets, ko cilvēkam sniedz mītiskais tēls. Devēja un ņēmēja savstarpējā saikne tiek saglabāta bērna apzīmējumā “Dieva/Māras/Laimas devumiņš”, “svētība” vai “dāvana”. Šāds apzīmējums norāda uz nepieciešamību pateikties Dievam/Mārai/Laimai par sniegto dāvanu. Biežāk dāvanas pasniegšanas veids netiek pieminēts, tomēr dažos gadījumos “Dieva devuma” ceļš pie “dāvanas saņēmēja” tiek paskaidrots, norādot arī ceļu. Simbols, kas veido saikni ar Dievu, ir “sudraba ķēdes” un “sudraba šūpulis” (saturiska pārklāšanās ar Māru, Laimu).

Dieva dāvanas saņemšanas rezultātā sievietei sākas iekšējs process – “briešana”, kas skatīta paralēli ar ražu laukā, neatdalot grūtniecību no dabas procesiem. Lai raksturotu grūtnieci, lietots apzīmējums “ražena”, kas atvasināts no vārda “ražā”. Sieviete par “briešanu” liecina izmaiņas vidukļa apkārtmērā, tātad Dieva devums skatīts kā ārēji redzama grūtniecības pazīme. Būtiski norādīt, ka “briešana” tautasdziesmās raksturota kā prieka un līksmes avots, jo liecina par labklājību. Šī ir vienīgā no identificētajām tēmām auglības mitoloģiskajā dimensijā, kurā runātājs ir vīrietis. Tātad pastāvēja atšķirīgi veidi, kā atkarībā no dzimuma runāja par auglību un komunicēja ar mītisko.

*Briest man mieži, briest man rudzi,
Briest man jauna līgaviņa;
Mieži, rudzi tā nebrieda,
Kā briest mana līgaviņa. (LD 1055-1)*

Saturiski biežāk tautasdziesmās, veidojot salīdzinājumu ar “ražā - sieviete”, tiek izmantota līdzība ar miežiem un rudziem, tomēr atsevišķos gadījumos tiek lietoti salīdzinājumi arī ar citām pēc formas apaļām augu sēklām: pupām, zirņiem un riekstiem.

*Ak tu Dievs, ak tu Dievs,
Šogad laba vasariņa:
Piebrieduse mana sieva,
Kā, tas riekstu kodoliņš. (LD 34430-0)*

Iespējams secināt, ka Dieva saikne ar auglību tiek raksturota vairākos veidos, gandrīz pilnībā pārklājoties ar citu mītisko tēlu darbības lauku. Atšķirīgi Dieva darbībā apaugļošanās raksturota kā dāvana, kas izpaužas sievietes vēdera piebriešanā. Būtiski norādīt, ka tas ir izteikti vīrišķīgs veids, kā runāt par auglību. Arī šajā gadījumā auglība skatīta ārpus cilvēka ķermeņa un kļūst par tā iekšējo procesu un ārējo pazīmi tikai dievības labvēlības rezultātā.

3.1.4. Mēslu māte, mēslaine un auglība

Mēslu mātes darbības joma tautasdziesmās pārklājās ar Laimas darbības lauku. Saistībā ar cilvēku auglību tās ietekme raksturota ierobežoti, jo darbības lauks ir ļoti konkrēts. Daļā tautasdziesmu bērns tiek “atrasts mēslainē”. Mēslu mātes vārds tautasdziesmās par bērna rašanos netiek nosaukts, bet “mēslaine” ir Mēslu mātes atbildības sfēra. K. Straubergs (1952-1956, 159) uzskata, ka šāds skatījums ir raksturīgs Kurzemē un Zemgalē ievāktajos materiālos. Bērnu nosauc, izmantojot konkrētus apzīmējumus, proti, “vabulītis” vai “kukainītis”, bet tā rašanās vieta ir mēslaine vai skaidiena. J. Stauga (2010, 62) vārda “kukainis” lietojumu bērna raksturošanai saista ar tā izcelsmi – vārda sākotnējā nozīme izmantota, runājot par dzīvnieciņu, kas rāpo, kūņojas un savelkas čokurā, bet apzīmējums “vabole” saistīts ar jaundzimušā uzvedību, raudulīgo dabu un nemierīgumu. J. Kursīte (1996) norāda, ka bērns tiek saukts nevis vārdā, bet par vaboli, lai, pirmkārt, aizsargātu to no ļauna un, otrkārt, vabole asociējas ar Lielo pirmmāti. Tas ļauj manīt, ka folkloras pētnieku viedokļi šajā jautājumā atšķiras.

Saturiski tautasdziesmās kukainis vai vabolīte tiek “atrasta” vai “noķerta” un tad “ietīta”. Caur šo ietīšanu tad arī notiek transformācija no “kukainīša” uz “arājiņu” vai “malējiņu”. Mēslu māte netiek raksturota kā radītāja – viņa drīzāk pārvalda vietu, kurā bērns rodas.

*Maza, maza vabolīte,
Smiltiņās rušināja;
Ietisim vīkstolī,
Būs vakara kaveklīts. (LD 1162-3)*

*Es atradu skaidienē,
Mazu, mazu kukainīti;
Es ietinu palagā,
Izaudzēju arājiņu. (LTdz1159)*

“Mēsli” un “skaidiena” šajā gadījumā apzīmē auglīgu vidi. J. Kursīte (1999, 50) skaidro, ka tas saistīts ar mītiskiem priekšstatiem, kuros Mēslu māte ir mītiskais tēls, kas auglību nodrošina caur taukainām un miklām masām, tāpēc mēslaine drīzāk ir auglīga vieta, nevis netīrība. Citu līdzīgu vielu – zemes un māla – saistība ar cilvēka radīšanu tiek pieminēta teikās par cilvēka izcelšanos. Māls vai zeme ir masa, no kuras tiek radīts cilvēks, ko izmantojis Dievs un Velns. Tātad mēslu, zemes un māla nozīme cilvēka radīšanas procesā saistīta ar ārēju sakrālu spēku iedarbību.

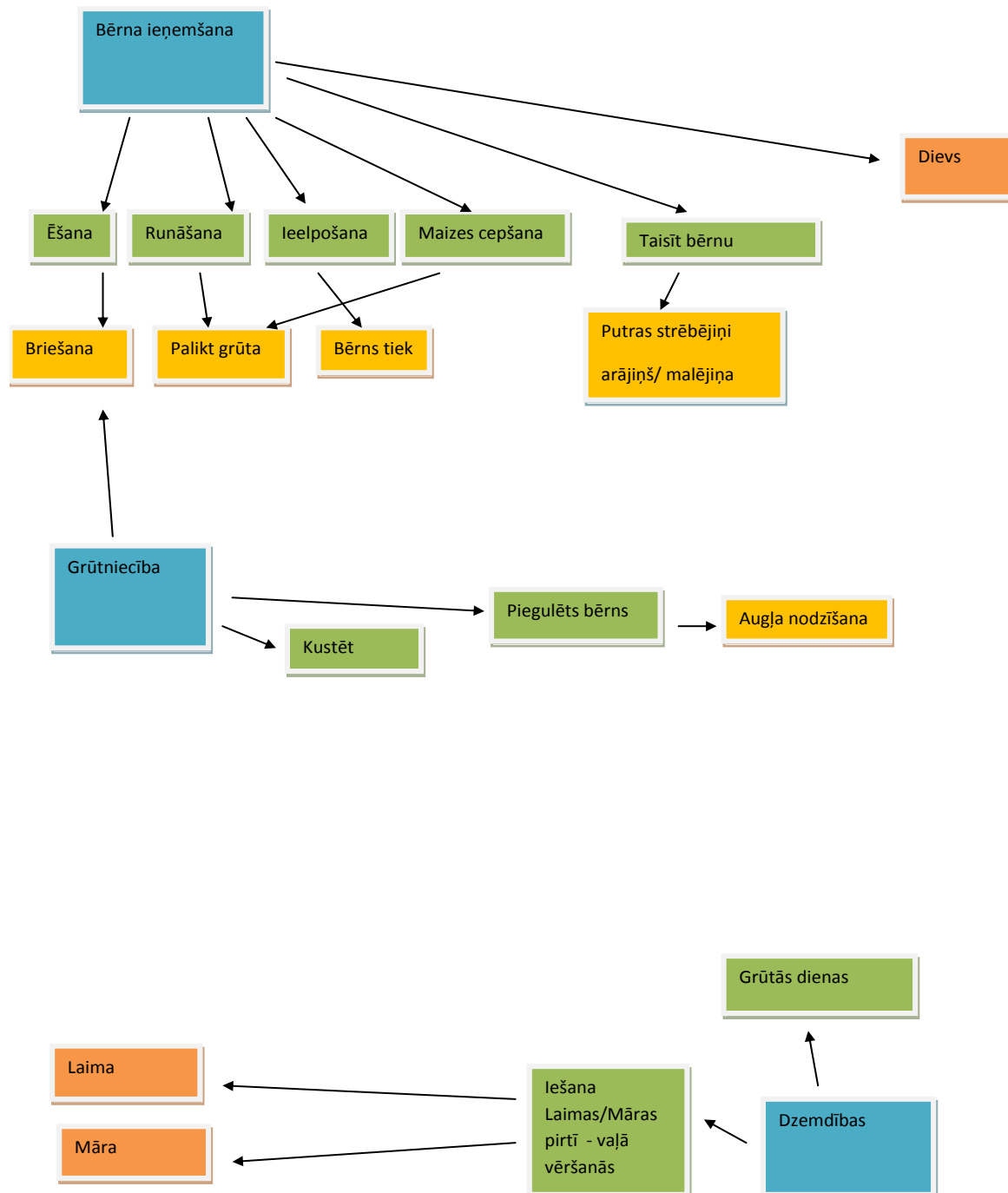
Ticējumos ir identificējami norādījumi, lai nodrošinātu auglību, proti, ir būtiski pielabināt Mēslu māti, ziedojot tai dzīparus. Tātad – lai veidotu attiecības ar mītisko, jāveic rituāls. Tas ļauj pamanīt rituāla veikšanu kā auglības komunikācijas veidu.

3.2. Auglība un cilvēku savstarpējās attiecības

Folkloras materiālu analīze ļauj identificēt arī citus veidus, kā par auglību runā tradicionālajā kultūrā. Auglības raksturošana ietver skaidrojumus par ķermeniskajiem un emocionālajiem aspektiem, topošā bērna ģimenes locekļu un citu sabiedrības locekļu attiecībām. Analizējot folkloras materiālu, var secināt, ka tajā saglabātā informācija par personīgo auglības pieredzi ir ļoti fragmentāra. Iespējams, to var skaidrot ar tradīciju noklusēt un neapspriest ar bērna ieņemšanu un grūtniecību saistītus jautājumus ar folkloras vācējiem; izņēmums ir gadījumi, kad auglība skatīta kā daļa no tradicionālā rituāla. Par vēlmi noklusēt auglības personīgo pieredzi liecina arī ekspedīciju pieredze – tikai atsevišķi teicēji ir ar mieru apspriest bērnu radīšanas tēmu un arī tad to dara izvairīgi. Tomēr nerunāšana par bērnu radīšanu var liecināt arī par zināšanu nodošanas veidu, proti, tie ir jautājumi, kas tiek apspriesti tikai gadījumos, kad zināšanas par bērna radīšanu, iznēsāšanu un dzemdībām ir nepieciešamas izrunāt, vai arī tās ir zināšanas, kuras tiek nodotas ar noskatītām praksēm, piemēram, vecākie bērni redz, kā kopjams bērns, palīdzot auklēt jaunākos.

Darbam atlasītajā folkloras materiālā bērna radīšanas pieredze raksturota, iedalot to trīs tematiskās grupās: priekšstati par bērna ieņemšanu, grūtniecību un dzemdībām. Tomēr tas drīzāk ir analītisks dalījums, kas veidots, pamatojoties uz mūsdienu skatījumu par bērna radīšanu. Folklorā šie procesi netiek atdalīti, vienā avotā uzreiz runājot par vairākām ar auglību saistītām norisēm. Vizuāls šo runas veidu attēlojums ir aplūkojams 3. attēlā.

3.attēls – Auglība saiknē ar cilvēku savstarpējām attiecībām tradicionālajā kultūrā

3.2.1. Bērņa ieņemšana

Bērņa ieņemšanas raksturošanai tradicionālajā kultūrā lietoti vairāki veidi – gan atspoguļojot vairākas simboliskas darbības un izmantojot aizvietojošus

eifēmismus, gan lietojot tiešus apzīmējumus dažādām darbībām un procesiem, norādot uz bērna ienākšanas ceļiem.

3.2.1.1. *Grūtniecības ienākšanas ceļi*

Ticējumos un tautasdziesmās bērna ieņemšana skatīta kā sekas dažādām ķermeņa darbībām, kas ļauj identificēt vairākus izrunātus auglības iekļūšanas un izkļūšanas ceļus (muti, degunu, ausis). Kvantitatīvi biežāk apaugļošanās tiek saistīta ar ēšanu, kuras rezultātā sākas “briešana”. Tas aptver jau pieminēto Dieva darbības lauku, tātad notiek uzskatu pārklāšanās, lietojot vienādu auglības nosaukšanas veidu gan mītiskajā, gan ikdienišķajā kontekstā. “Briešana” šajā gadījumā raksturo sievietes ķermeņa izmaiņas un izjūtas grūtniecības laikā. Tautasdziesmās procesa raksturošanai lietoti ēdieni, kas tiek baudīti, liekot vēderam piepūsties (pupas, kāposti, rāceņi, zirņi un putra). Tā kā ēdiena sniedzējs ir pretējā dzimuma pārstāvis, autore uzskata, ka ēdiena pasniegšana ir nosaukšanas veids, kas aizstāj seksuālo attiecību tiešu pieminēšanu. Tradicionālie ēdieni šajā kontekstā simbolizē auglību un raksturo pieredzi, kas norisinās, bērnam attīstoties vēderā.

*Es to savu līgaviņu.
Ar pupām apbaroju:
Brieda zirņi, brieda pupas,
Brieda mana līgaviņa. (LTdz1055).*

Analīzes procesā identificēti divi veidi, kā tautasdziesmās “briešana” saistīta ar seksualitāti: (1) norādot, ka barotājs ir vīrietis, (2) ēdiens, kas tiek baudīts, vizuāli līdzinās cilvēku dzimumorgāniem. Kā galvenie briešanas izraisītāji tautasdziesmās pieminēti burkāns, zutis, plaudis un desa; tos var pieminēt, norādot uz ēšanas faktu, bet neveidojot tiešu saikni ar barotāju. Tomēr biežāk ēdienu meitai dod/pasniedz puisis un meita to pagaršo. Ēdiena pasniegšanas aspekta analīze ļauj identificēt arī dzimtes lomas, kur vīrietis pozicionēts kā seksuāli aktīvs, bet sieviete – pasīva.

Vairākās tautasdziesmās meitām tiek ieteikts atturēties no ēšanas kopā ar puisiem, netieši sniedzot pamācības par seksuālo uzvedību un izvairīšanos no bērna ieņemšanas. Autore uzskata, ka tas ir komunikācijas veids, kā ar tautasdziesmām tiek iemācītas sociālās normas, raksturojot grūtniecību pirms laulībām kā nevēlamu.

*Es vakar vakarā.
Ar puisiem mīlojos:
Puiši man zuti deva,
Es viņiem plaudi devu.
Es apēžu zuša gaļas.*

*Mazu mazu kumosīņu;
Ak tu Dieva devumiņš,
Man piebrieda vēderiņš. (LD34707-1)*

Iespējams, arī neauglību vai izvairīšanos no seksuālajām attiecībām var raksturot netieši, atsaucoties uz eifēmismu un norādot uz atturēšanos no noteiktajiem “briešanu” izraisošajiem ēdieniem. Veicot pētījumu, tika identificētas divas tautasdziesmas, kas ilustrē šādu runas stratēģiju, tomēr tas neļauj izdarīt plašākus secinājumus.

*Ko mēs brāļi darīsim?
Tādas sievas saņēmuši?
Tev neēda biezās putas,
Man to skābu kāpostiņu. (LD 26862-2)*

Šāda bērna ieņemšanas raksturošana ļauj secināt, ka tā skatīta kā rezultāts ārējai darbībai, kas kļūst ķermeniska un tad izpaužas kā iekšējs process, kuram ir vizuāli redzama ārēja izpausme – “briešana”. Bērna ieņemšana attēlota kā cilvēku savstarpējo seksuālo attiecību rezultāts, norādot sievietes un vīrieša ieguldījumu “briešanas” nodrošināšanai.

Ēšanas un dzeršanas saikne ar bērna ieņemšanu ir iztīrāta arī ticējumos par neauglību, kuros rituālā ēšana un dzeršana, kā arī zināšanas par dažādu augu ietekmi uz auglību kļūst par auglības internalizācijas procesu, kas nodrošina bērna ieņemšanu. Tātad ticējumos savijas cilvēciskā pieredze ar zināšanām par rituālu un tradicionālo medicīnu.

Stefānija Uļanovska (1998, 95): “*Ja sieviete ir neauglīga, viņai iesaka sameklēt baltu ēzeli, kuram nebūtu nevienas tumšas spalviņas, un nostāties viņam pretī, kad viņš ūdeni dzer. To ūdeni, kas viņam iztek no mutes, jāuztver un jādzer, tad pēcāk bērni dzims.*”

Ticējumos auglības internalizācija ar ēšanu pieminēta arī gadskārtu kontekstā, norādot rituālos ēšanas un auglības saikni. Liene Neilande (*Liene Neulande 2001, 61-67*) aplūkojusi auglības iegūšanu ar ēšanu arī rudens talku kontekstā. Pārsvārā ticējumos teikts, ka, apēdot Jumi, gaidāma laime, tomēr atsevišķos gadījumos norādīts, ka, to apēdot (kopā saaugušus augus divus vienā), dzimst dvīņi (LTT 12024, 12025, 12026). Autore uzskata, ka šajā gadījumā ticējumos ietverts arī situācijas vērtējums. Jumi cenšas iebarot aitam, lai tai būtu divi jēri, bet sievietei jāvairās to apēst, lai nedzimtu dvīņi. Tātad – lai arī konceptuāli auglība cilvēkiem un lopiem

bieži skatīta kopā, atšķirīgie vērtēšanas kritēriji ļauj identificēt arī nošķirumu starp auglību cilvēkiem un citur dabā dažos kontekstos.

Analīzes procesā identificēts, ka auglību var raksturot ne tikai kā ķermenī ienākošu ar ēdienu, bet to var no ķermeņa arī izvadīt, lietojot ēdienus un dzērienus, kuriem ir pretēja ietekme. Piemēram, latviešu tautas ticējumos ir atrodamas zināšanas, ko iespējams izmantot gadījumos, kad auglība bija nevēlama. Dzīvības koka, raudenes, kliņģerītes, biškrēsliņu uzlējumi lietoti, lai pārtrauktu grūtniecību. Tas liecina, ka gadījumos, kad bērna ieņemšana noteiktajā situācijā uzskatīta par nevēlamu, grūtniecību var mēģināt pārtraukt, lietojot tradicionālās medicīnas zināšanas. Arī Lingita Lina Bopulu (2017, 213) norāda: lai novērstu grūtniecību, agrāk tika izmantota arī kliņģerīšu tēja un zilā kurpīte, kas ir indīga, rada vieglu saindēšanos un līdz ar to izraisa spontāno abortu.

Ticējumos ir identificējamās zināšanas, kurās bērna ieņemšana skatīta kā rezultāts runām par citu cilvēku grūtniecību, tātad tā ķermenī tiek ierunāta. Vienā ticējumā tiek norādīts, ka runāšana vai brīnīšanās par citas sievietes grūtniecību var būt iemesls bērna ieņemšanai arī tad, ja meitai, kura runā, nav seksuālo attiecību. Aizliegums runāt par auglību, ja pats bērnus nevēlies, ir veids, kā iemācīt par to nerunāt gadījumos, kad tas nav nepieciešams. Cēlonis var būt meklējams tradīcijā slēpt un nerunāt par grūtniecību, atbalstot topošo vecāku vēlmi līdz piedzimšanai sargāt bērnu.

Meitai bērnu pierunā, ja tik sāk par to runāt, ka tai un tai būs bērns, pat tad, kad viņai nebūtu ar vīriešiem sakaru. (LTT 19694.)

Jāpievērš uzmanība arī tam, ka “brīnīšanās” ietekme uz bērna ieņemšanu tekstos tiek saistīta tikai ar sievietes runu, bet vīrieši šādā kontekstā netiek pieminēti. Ja auglība skatīta kā tāda, kas var iekļūt tieši sievietes ķermenī caur runāšanas procesu, tad aizliegums par to runāt ir saistīts ar noteiktām dzimtes lomām, kur grūtniecība skatīta kā sievietes atbildība.

Bērna ieņemšana tiek saistīta arī ar cilvēka ieelpu. Pētījumā identificēts viens ticējums, kurā spēja ieņemt bērnu skatīta kā sekas dūmu ieelpošanai rituāla laikā; tātad auglība ienāk caur ieelpu. Rituāls tiek veikts situācijās, kad bērnu neizdodas ieņemt citā veidā. Auglības un elpas saikne pieminēta rituāla kontekstā, kurā ietekme uz auglību piešķirta arī noteiktiem rituāla atribūtiem – svecei un tās dūmiem.

Ja meita ieelpo āža tauku sveces dūmus, tad viņai bērns tiek. (LTT 19695)

Vēl cits zināšanu veids, kā raksturot bērna ieņemšanu, ir saistīts ar maizes cepšanu. Šajā gadījumā vienā ticējumā sievietes ķermenis raksturots kā dažādu procesu un norišu atkārtotājs. Iespējams, šis ir viens no veidiem, kā runāt par seksualitāti, izmantojot aizvietojošas līdzības; maize skatīta kā vīrieša dzimumloceklis, ko laiž krāsnī jeb sievietes dzimumorgānos. Savukārt izsargāšanās raksturota kā diegs vai mezgli.

Meita paliek grūta, ja viņa maizi laiž krāsnī. Lai viņa tāda nepalīktu, tad viņai jāielaiž krāsnī ar pirmo kukuli diegs, kamī jāiemet trīs mezgli. (LTT 1969)

Maizes cepšanas ietekme uz sievietes ķermeni saistīta ar priekšstatiem par līdztekus notiekošu procesu netiešu ietekmi uz viņas auglību. Jau iepriekš autore skaidroja, kā dzemdību gadījumā raksturota simboliska atvēršana ar mērķi veicināt dzemdes atvēršanos. Līdzīga argumentu loģika vērojama arī maizes cepšanas gadījumā – maizes briešana raksturota kā process, kuru ķermenis var atkārtot, tādējādi stimulējot sievietes grūtniecību. Tāpēc, lai kontrolētu ķermeni un auglības ieplūšanu caur maizes cepšanu, tiek ieteiktas rituāla darbības – mezglu siešana, kas simboliski darbojas kā aizsīšana. Tas ļauj secināt, ka tradicionālajā kultūrā pastāvēja dažādi veidi, kā ikdienā runāt par bērna ieņemšanu.

Aplūkojot visus analizē identificētos veidus, kā raksturota grūtniecības iekļūšana ķermenī un izkļūšana no tā, redzams, ka minētie procesi saistīti ar dažādām ķermeņa daļām. Visos šajos gadījumos, runājot par bērna ieņemšanas ceļiem, auglība saistīta ar sievietes ķermeni. Tikai “ēšanas” gadījumā apaugļošanās saistīta ar dzimumattiecībām, proti, tā ir rezultāts abu dzimumu darbībai, kur vīrietim un sievietei piešķirta atšķirīga loma bērna ieņemšanā. Ticējumos identificējami arī rituāla elementi, kas ļauj skatīt cilvēcisko pieredzi saiknē ar rituālu, kas ir noteikta auglības komunikācijas forma.

3.2.1.2. “Bērna taisīšana”

Raksturojums “bērna taisīšana” ir identificējams gan tautasdziesmās, gan anekdotēs. Tautasdziesmās “bērna taisīšana” tiek pieminēta saistībā ar tradicionālo dzīvesveidu, ikdienas darbiem laukā un noteiktu darbu veikšanu saimniecībā. S. Rižakova (2001, 93) uzskata: ““Bērna taisīšana” tiek skatīta kā tehnoloģisks process – tāpat kā adīšana, šūšana, malkas zāģēšana.”

*Ar vaļiņu, nevaļiņu.
Es bērniņu pataisīju,
Uz druviņu aiziedams,*

No druviņas pāriedams. (LD 34457-0)

Analizējot “taisīšanas” jēdziena lietojuma kontekstu tautasdziesmās, redzama tieši vīrieša saikne ar bērnu, jo vīrietis ir tā “taisītājs”. Izteiksmes veids norāda uz atšķirībām, kā par grūtniecību runā vīrietis un sieviete. Anekdotēs biežāk lietots apzīmējums “taisīt bērnu”, pašu bērnu neraksturojot. Savukārt tautasdziesmās lietoti citi precizējoši apzīmējumi atkarībā no tā, par kādu darbību runāts; bērns raksturots kā “putras strēbējiņš”, neidentificējot tā dzimumu, vai “arājiņš/malējiņa”, apzīmējumā netieši iekļaujot arī bērna dzimumu. Tas ļauj identificēt, kā topošais bērns tiek ievietots noteiktās sociālās attiecībās, ieņemot skaidru lomu saimniecībā (meita – malējiņa, dēls – arājiņš), vai nosaukts tiešā veidā un pielīdzināts taisāmajam/darāmajam objektam vai darbam.

*Strādā dienu, strādā nakti,
Tad tu būsi saimenieks;
Dienu taisi karotītes,
Nakti putras strēbajiņus. (LD 34608-1)*

*Kalejs kala dienu, nakti,
Cilveciņa neizkala;
Es izkalu cilveciņu
Ar vēdera plēšiņām. (LD 34797-0)*

Tāpat tautasdziesmās un anekdotēs, runājot par bērna ieņemšanu, vīrietim piešķirta aktīva pozīcija, kas runas situācijā sievietes augumu padara par neredzamu virsmu, kur vīrieša aktivitātes rezultātā rodas bērns. Tā tiek veidota saikne starp bērna ieņemšanu un vīrieti.

Šādā veidā par bērna ieņemšanu tiek runāts arī anekdotēs, taču šajā gadījumā biežāk iztirzāti gadījumi, kad bērna ieņemšana notikusi ārpus laulībām un ir rezultāts nepareizām/netikumīgām ārpus laulības esošām seksuālām attiecībām. Runātāji šajā gadījumā ir puīši vai vīri, stāstot par it kā savu pieredzi ar dažādām sievietēm, reizēm savām vai citu vīru sievām un meitām. Runa no mūsdienu skatupunkta ir klasificējama kā rupja un piedauzīga, tomēr tāds skatījums uz seksualitāti, visdrīzāk, saistīts ar noteiktas vīrišķības konstruēšanu, kurā seksuālie varoņdarbi ļauj sevi pozicionēt kā varoni citu vīriešu vidū. Nepiedienīgas dzimumattiecības ar citu sievām tiek skatītas kā kaitējums, kas nodarīts nevis sievietei, bet viņas vīram vai tēvam. Šāda sievietes pozicionēšana norāda, ka sieviete attēlota kā objekts, kas pieder vīrietim. Kauns tiek attiecināts ne tikai uz viņu, bet arī viņas ģimenes locekļiem. Ģimenes skatīšana kā vienots kopums identificēts Dundagas ekspedīcijā. Tur cilvēkus nereti

nesauc vārdā, bet apzīmē caur viņa vecākiem, piemēram, Martas/Kārļa meita. Līdz ar to sievietes kontrolēšana šajā gadījumā kļūst par ģimenes goda saglabāšanas jautājumu.

“Bērna taisīšanai” anekdotēs ir identificējami sinonīmi: “pišas”, “grūžas”, “stumjas”, “jokus taisīt”, “piesmiēt”, “došana un dabūšana” utt. Tie tiek skatīti kā procesi, kas var radīt prieku gan sievietēm, gan vīriem. Saturiski plaši iztirzāts jautājums par to, kurš bērnu taisījis un kādās situācijās. Situācijas neatbilstība normai un ārļaulībā dzimis bērns ir apsmiekla avoti un iemesls stigmatizācijai, kas biežāk skar sievieti, kura iesaistījusies “nepiedienīgās” attiecībās. Tomēr šajā kontekstā anekdotēs apsmieklis ir arī vīrietis (tēvs vai vīrs), kuram ar sievieti pastāv saikne un kurš viņu nav “nosargājis”.

Dēlēns piegājis pie mātes un stāstījis: “Mammu, tēte saka: ja viņš nebūtu tevi izpisījis, tad manis nebūtu pasaulē!”

Māte: “Ej, nu, dēliņ, tēvs jau tik lielās, tevi jau pavisam cits taisīja!”
(Birkerts, 1930, 71)

Anekdotēs auglība un seksualitāte tiek izrunāta arī tieši un rupji, kas ir smieklu iemesls. Būtiski saprast, ka ar smiešanos un apsmiešanu tiek nodotas arī zināšanas par seksualitāti, seksualitātes sekām, sociālajām normām un dzimtes lomām. Anekdošu un joku stāstīšana nav abstrakta, jo ir noteiktas personas, par kurām joks tiek stāstīts. Joku stāstīšana ir process, kurā tiek stigmatizēti tie, kas normas pārkāpuši un kļūst par citu apspriešanas objektu. Būtiski, ka bieži smieklu avots ir seksuālās attiecības starp sociāli atšķirīgām personām, piemēram, saimnieku un meitu, kas var liecināt par varas izmantošanu seksuālo attiecību iegūšanai. Tātad šajā kontekstā nozīme tiek piešķirta arī sociālai pozīcijai.

Par izsmiekla objektu var kļūt ne tikai nepareizi organizēta auglība, bet arī auglības trūkums. Anekdotēs neauglība tiek saistīta ar seksuālo neprasmī un zināšanu trūkumu. Tādā gadījumā “bērnu netaisīšana” tiek skatīta kā apliecinājums, ka indivīds neatbilst sava dzimuma prasībām un tāpēc kļūst smieklīgs.

“Pavecs vīrs apprecējis jaunu meitu. Nodzīvojis vairākus gadus laulībā, bet bērnu nav bijis. Reiz sievas tēvs sācis znotam pārmest, kas tā esot par darīšanu, ja nevarot sievai neko padarīt, lai neprec.” (Birkerts 1930, 100)

Zināšanas par seksualitāti anekdotēs tiek prasītas no puīšiem. To avots ir novērojumi dabā, stāsti, ko sniedz tēvs vai vecāki puīši, kā arī pieredze, kas iegūta seksuālās attiecībās ar vecākām sievietēm. Anekdotēs norādīts, ka sievietes iegūst

zināšanas par seksualitāti attiecībās ar vecākiem vīriešiem vai puisiem vai uzzina nejauši. Tomēr zināšanas par seksualitāti sieviešu gadījumā tiek vērtētas neviennozīmīgi. Meitas, kuras neko nezina par dzimumattiecībām, anekdotēs tiek attēlotas kā izsmiekla avots un viegls puisi izpriecu objekts, savukārt pārlieku lielas zināšanas par seksuālajām attiecībām ļauj klasificēt sievieti kā netikumīgu un līdz ar to nepiemērotu precībām. Tādējādi zināšanas/nezināšanas izvērtēšana attiecībā uz bērnu radīšanu nav viennozīmīga; vērtējums mainās laika gaitā un atšķiras dažādās situācijās atkarībā no tā, vai runātājs ir precēts/neprecēts, sieviete/vīrietis utt. Tas ļauj secināt, ka pastāvēja noteikti zināšanu cirkulācijas veidi, par kuriem plašākus secinājumus mūsdienās izdarīt nav iespējams.

Auglības kontrole šajā kontekstā tautasdziesmās un anekdotēs saistīta ar ķermeņa darbību ierobežošanu. Tautasdziesmās tiek ieteikta atturēšanās no seksuālajām attiecībām, lai izvairītos no bērna ieņemšanas nevēlamās attiecībās un varētu veiksmīgi apprecēties. Laulība ir galvenā auglības pārvaldības stratēģija, organizējot auglību sabiedriski atzītās attiecībās. Tātad nespēja apprecēties tika vērtēta kā drauds “veiksmīgai” sievietes dzīvei. Šajā gadījumā autors skaidro dabisko kārtību, kurā sievietes dzīve vērtēta tikai saiknē ar vīrieti, tādēļ “veiksmīga apprecēšanās” kļūst par sievietes dzīves galveno sasniegumu.

Folkloras materiālā uzmanība pievērsta jautājumam par veiksmīgu apprecēšanos. Sievas/vīra meklēšanai tautasdziesmās izvirzīti dažādi kritēriji, un arī vecumam (jauna/-s, vecmeita, vecpuisis) un sociālai pozīcijai (turīgumam) tiek piešķirta nozīme. Jāsaprot, ka arī jokošanās par bērnu taisīšanu ir auglības pārvaldības jautājums, jo tā sniedz zināšanas par dzimumattiecībām, auglību un dzimtes lomām, kā arī ļauj uzsvērt noteiktas normas.

3.2.2. Grūtniecība

Grūtniecība folkloras materiālā attēlota dažādos kontekstos, kas ietekmē auglības nosaukšanas veidu. Gadījumā, kad grūtniecība ir vēlama, tautasdziesmās par to runāts, norādot uz “kustēšanu”, “apaļu vēderiņu” un “briešanu”. Briešanas jēdziens atkārtoti netiks analizēts, jo tā būtība skatīta nodaļās par Dieva saikni ar auglību un bērna taisīšanu. Grūtniecība raksturota atšķirīgā veidā gadījumos, kad tā ir nevēlama, izmantojot apzīmējumu “piegulēts bērns” un iztirzājot auglības sociālos nosacījumus un morāles uzstādījumus, kas ir auglības vērtēšanas kritērijs tradicionālajā kultūrā.

3.2.2.1. *Kustības*

Salīdzinājumā ar citiem auglības nosaukšanas veidiem apzīmējums “kustēt” grūtniecības procesu raksturo atšķirīgi, jo tiek minētas nedzimušā bērna konkrētas un kustīgas ķermeņa daļas – rociņas un kājiņas –, veidojot tiešas asociācijas ar bērnu vēderā. “Kustēšana” ir grūtniecības indikators un grūtniecības pieredze vienlaikus, raksturojot procesu sievietes vēderā, kuri var būt daļēji redzami arī ārēji. Tikai vienā gadījumā par “kustēšanu” kā sajūtām vēderā – tāpat savu ķermeņa pieredzi – runā sieviete, bet pārējos trīs identificētajos gadījumos runātāji ir citi.

*Vai mana, vai mana,
Viss kust, viss kust!
Kust mana nabīna,
Kust vēderīnis. (LTdz 1064.)*

*Maza, maza ta Annite,
Par visām meitiņām,
Te kājiņas, te rociņas,
Sprīdi meta vēderā. (LD 20203-0)*

Jāatzīst, ka tautasdziesmās, runājot par bērnu pirms dzemdībām, reti tiek izmatoti tieši apzīmējumi. Tikai vienā gadījumā bērns tiek konkretizēts, nosaucot to vārdā. Būtiski norādīt, ka tas ir vienīgais gadījums visos darbam atlasītajos folkloras materiālos, kad vārdā nosaukts vēl nedzimušais, tāpat šāda veida skatījums ir drīzāk margināls.

3.2.2.2. *“Apaļš vēderiņš”*

Grūtniecība tautasdziesmās raksturota arī ar apzīmējumu “apaļš vēderiņš”. Šajā gadījumā tiek runāts par redzamām grūtniecības pazīmēm.

*Aizteceja dēlu māte.
Lasīt skaidas, pirti kurt,
Redz jaunavu atvedam.
Ar apaļu vēderiņu. (LD 34427-0)*

Analizējot tautasdziesmas, kurās pieminēts “vēders”, iespējams identificēt dažādus aspektus, kas ļauj saprast grūtniecības ietekmi uz sievieti. Vairākos gadījumos tautasdziesmās runāts par ķermeņa transformācijām, kuras norisinās grūtniecības rezultātā, kad grūtniecība pārvērš jaunu meiteni par sievieti un maina tās aprises.

*Es apņēmu līgaviņu.
Bez pupiem, bez vēdera;*

*Pagaidiet par gadiņu.
Gan būs pupi, gan vēders. (LD 21372-1)*

*Vēder, manu vēderiņu,
Tu trejadi iznesies:
Papriekš putas nolejies,
Pēc tu daili iznesies,
Trešajā laiciņā.
Bunduliti panesā. (LD 35696-0)*

Tautasdziesmās pieminētas arī vēdera sāpes, lai runātu par dzemdībām. Vairākās tautasdziesmās pieminēts apzīmējums “burzīt vēderiņu” vai “šļaucīt vēderiņu”, kas, iespējams, ir prakses gadījumā, kad grūtniecība nav bijusi vēlama, tomēr sīkāk tās netiek paskaidrotas, līdz ar to nav iespējams izdarīt secinājumus.

3.2.2.3. “Piegulēts” bērns

Apzīmējumu “piegulēts” bērns lieto, runājot par nevēlamu grūtniecību; tas iekļauj zināšanas par vēlamu vai nevēlamu sociālo kārtību. Apzīmējums “piegulēts bērns” tiek lietots, runājot par grūtniecības pārtraukšanu, ko ticējumos sauc arī par “augļa nodzīšanu”. To raksturo kā dažādu indīgu augu lietošanu vai iešanu karstā pirtī un ķermeņa daļu karsēšanu, lai pārtrauktu grūtniecību.

Piegulētām meitām vēdera galā karsti pelni jāliek, lai auglis tām iznīkst. (LTT 1303.)

Ticējumos auglis kā nevēlams raksturots tikai gadījumos, ja tas ir “piegulēts” meitai. Citi argumenti nav minēti, līdz ar to nav iespējams izdarīt jebkādus plašākus secinājumus. Būtiski norādīt, ka auglību ierobežošanas tradicionālie paņēmieni folkloras avotos ir atrodami salīdzinoši daudz retāk par auglības veicināšanas paņēmieniem, kas var liecināt par šo praksi retāku izmantošanu vai biežāku šādu darbību noklusēšanu.

“Piegulēts” bērns tautasdziesmās un anekdotēs saturiski tiek saistīts ar noteiktu sociālo pozīciju sabiedrībā. Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka bērna radīšana maina cilvēka pozīciju ģimenē un kopienā. Pareiza sociālā kārtība auglības organizēšanai ir bērna radīšana laulībā, kas kļūst par galveno auglības organizēšanas veidu. Šajā gadījumā tradicionāli dzemdības sievietei ir pārejas process, kurā tā no meitas pārtop par sievu un māti. K. Straubergs (Straubergs 1952-1956, 151) norāda uz skaidru sociālo kārtību: “*Meita biju, sieva tiku, No sieviņas māmuliņa.*” (LD 1234) Meita/sieva/māte ir apzīmējumi, kas tautasdziesmās iezīmē personas statusu un prasa noteiktu uzvedību gan no pašas personas, gan no citām personām attiecībā pret viņu.

Grūtniecība nosaukta tikai kā viens no posmiem sievietes pārejas procesā no meitas vai sievas par māti.

*Ai, puisiti knēveliti,
Ko tu man padarīji?
Vakar biju jauna meita,
Šodien jauna gaspažiņa. (LD 34415-0)*

Sievas sociālā pozīcija liek veikt noteiktus pienākumus tradicionālajā saimniecībā, kā arī akceptēt ierobežojumus dzimumattiecībās. Situācijās, kad šie nosacījumi netiek pildīti, indivīds neatkarīgi no dzimuma raksturots kā apsmiekla objekts. Grūtniecība padara šos pārkāpumus redzamus. Gadījumos, ja vīrietis kādu iemeslu dēļ apaugļoto/grūto sievieti neņem par sievu, viņa paliek par meitu un līdz ar to nekļūst par sievu.

*Es bij' meita, man bij meita,
Manai meitai atkal meita!
Tā dziedāja Straupes Baba,
Sila zemi ecedama. (34613-0)*

Tāpēc gadījumos, kad bērna ieņemšana notikusi ārpus laulībām un nav atrisināta, tā var tikt publiski apspriesta, izmantojot eifēmismus, apslēpti norādot uz situācijas neskaidrību vai paužot klaju nosodījumu tiešā veidā. Grūtniecība un dzemdības neskaidros gadījumos raksturotas stigmatizējoši, jo atdala meitas ar bērniem no citām meitām un sievietēm. Folkloras materiālos tiek lietots apzīmējums “meita ar piegulētu/bandu bērnu”. Būtiski, ka šajā kontekstā tiek veidota skaidra bērna saikne ar māti. Nicinājums pret meitu iezīmē arī bērnu: “meitas meita”, “bandu bērns”, “zaķa bērns”, proti, bērns bez skaidras sociālas saiknes ar savu tēvu. Folkloras ekspedīcijas laikā Dundagā neformālā sarunā identificēts vēl viens bērnu stigmatizējošs apzīmējums – “mukās taisīts” –, apzīmējot bērna radīšanu ārpus laulības. Sandis Laime (Laime 2013) norāda, ka bērna radīšana ārpus laulības vai mēģinājums iznīcināt augli tiek minēts arī kā iemesls meitas kļūšanai par raganu.

*Ēdi, ēdi tu, Grietiņa,
Met pa logu kumosīņus;
Tur gaidīja tie bērniņi,
Ko bandāmi dabujusi. (LD 34587-0)*

Saturiski šis runas veids parādās arī vairākās apdziedāšanās tautasdziesmās – puīši sola, ka gadījumā, ja viņiem netiks dota gaļa vai kādi citi labumi, viņi nodarīs skādi vai grēku – uztaisīs meitām bērnus.

Gaļu gribu, gaļu gribu,

*Šķīsta piena es negribu;
Ja es gaļas nedabušu,
Lielu skādi padarišu:
Galdam stūri nolauzišu,
Meitai bērnu pataisišu. (LD 34663-3)*

*Meitas mani nolamaja,
Par ābeļu potetaju;
Es meitām iepotešu,
Dzīvu puiku vēderā. (LD 35017-2)*

Apzīmējumu “grēks”, “skāde” un “kauns” lietošana norāda uz situācijas pozicionēšanu noteiktā veidā. Normas pārkāpuma apdziedāšana liecina par sociālo kārtību apgrieztā formā, kas var būt izsmiekla avots un izmantots noteiktas normas nostiprināšanai.

Tautas anekdotēs situācija, kurā bērns ieņemts ārlaulībā, risināta vairākos veidos:

1. brīvprātīgi precoties un līdz ar to atrisinot situāciju; ieliekot auglību skaidrās sociālās attiecībās un tādējādi novēršot neskaidrību;
2. mēģinot piespiest vīrieti aprecēt sievieti ar tiesas, seksuālo attiecību publiskas atklāšanas vai viltus palīdzību, bet šajā gadījumā situācijas risinājums ietver arī apkārtējo izsmieklu, jo pārkāpums padarīts publiski zināms;
3. atbrīvojoties no grūtniecības vai bērna un līdz ar to arī kauna.

Izmantojot Mērijas Duglasas (*Mary Douglas*, 2002) pieeju folkloras teksta analīzei, iespējams interpretēt, ka nosodījums ir saistīts ar cilvēka atrašanos starp kategorijām. M. Duglasa (2002) norāda, ka atrašanās starp kategorijām tiek skatīta kā piesārņojoša gan pašam piesārņotajam, gan viņa piederīgajiem, jo tādā veidā tiek apdraudēta sociālā kārtība. Kategorijas veido skaidru hierarhiju lielākai sociālai sistēmai, tāpēc atbilstība kategorijām kļūst par auglības vērtēšanas kritēriju. Šajā kontekstā auglība un grūtniecība ārpus laulībām kļūst par redzamu apliecinājumu neskaidrai sociālai kategorijai un līdz ar to ir iemesls kaunam, tāpēc tā ietverta jokos un apdziedāšanās situācijās, apstiprinot noteikto sociālo kārtību. Tas ļauj aplūkot daļu no tautasdziesmām un anekdotēm kā tekstus, kuri apliecina auglību kā objektu, kas pakļauts noteikta veida sociālajai kārtībai, kura tiek uzturēta ar auglības komunikāciju.

Iepriekšminētais ļauj secināt, ka “piegulēts bērns” ir specifisks auglības nosaukšanas veids, kura analīze ļauj pamanīt laulātību kā auglības vērtēšanas kritēriju un organizēšanas veidu. Bērna radīšana laulībā raksturota skaidrās sociālās kategorijās, bet ārpus laulības – sociāli nosodīta. Šāda auglības raksturošana tiek komunicēta ar jokiem, kas vienlaikus ir arī veids, kā konkrētais cilvēks tiek sodīts par sociālās kārtības pārkāpšanu un kā kopienai tiek apstiprināti auglības vērtēšanas kritēriji.

3.2.3. Dzemdības

Izteikumi par dzemdībām biežāk atrodami ticējumos, tradīciju aprakstos un buramvārdos. Folkloras avotos identificējami vairāki veidi, kā dzemdības tiek dēvētas: “grūtās dienas” un “iešana Māras/Laimas pirtī”. Šie apzīmējumi saistīti ar Māras un Laimas darbības lauku. Dzemdību raksturošanas praktiskajā norisē var pamanīt gan mītisko dimensiju, gan ķermeniskās norises. Šajā sadaļā uzmanība vairāk pievērsta tieši ķermeniskajiem dzemdību procesiem, jo mītiskais raksturots jau iepriekš.

Jau tika minēts, ka dzemdību ķermeniskā procesa nodrošināšana saistīta ar mītisko būtņu – Māras un Laimas – palīdzību, piemēram, dzemdes “vaļā vēršanās”. Norādes ticējumos liecina par uztveri, kurā savienoti ķermeniskie un mītiskie procesi. J. Kursīte (1996) raksta, ka pirms vai pēc dzemdībām tika veikts ziedojums dievībām, tādējādi nodrošinot dzemdībām labāku rezultātu vai pateicoties par atbalstu dzemdību procesā, savukārt neveiksmes gadījumā ziedojums dievībām varēja izpalikt.

Ticējumos un tautasdziesmās identificējami arī apgalvojumi, kas liecina par vīriešu un sieviešu savstarpējām attiecībām ģimenē un kuros pieminēta vīra līdzdalība dzemdībās, sniedzot sievai atbalstu. Saturiski ticējumos atrodamas pretrunīgas norādes par vīra dalību dzemdībās; dažos ticējumos viņa klātbūtne dzemdībās tiek pieminēta, tomēr citos vīra līdzdalība aizvietota ar kādu tam piederošu apģērba gabalu – biksēm vai kreklu. Vīra līdzdalība ticējumos skatīta kā cēlonis vieglākām dzemdībām sievietei un labākai dzīvei jaundzimušajam.

Pie sievas dzemdībām bija jābūt klāt sievas vīram. Ja viņš nevarēja būt, tad vajadzēja vīra svārkus palikt sievai zem galvas, tad esot vieglas dzemdības.
(LTT 6584)

Ticējumu analīze ļauj konstatēt, ka neatkarīgi no vīra klātbūtnes dzemdībās piedalījās kāda vecāka sieviete, kurai bija zināšanas par dzemdību procesu. Aplūkojot K. Strauberga (1939) apkopotos buramvārdus, iespējams secināt, ka vecmātei bija vārdošanas prasmes, kas ļāva dzemdībās risināt krīzes situācijas. Var izteikt minējumu, ka pastāvēja “sieviešu” zināšanas, kuras tika izmantotas, sniedzot atbalstu grūtniecības laikā un dzemdībās. Buramvārdu lietošana tiek saistīta ar dzemdību sarežģījumiem, arī pārlieku lielu asiņošanu. Tā risināta, veicot maģiskas darbības: sienot sarkanu diegu vai dedzinot sarkanu audumu, kam kopā ar buramvārdiem jāaptur asiņošana. Buramvārdu skaitīšana norādīta kā daļa no dzemdību procesa vai arī ar tiem apvārdots degvīns, ūdens un zāļu tēja, kura dota dzemdētājai. Tomēr gadījumos, kad vārdus “nes” šķidrums, tiek sagaidīts, ka tā iedarbība uz sievieti sākas pēc izdzeršanas.

Kad asinis plūst, ieņem baltos piparus vesalus mutē (ja nav, tad melnos) un dzer ūdeni, piparus tikai mutē turot. Ieliek turku piparus brandvīnā un tad dzer, bet ne daudz; tas notur uz reizu. Brandvīns saraugāms ar asiņu vārdiem. (LTT 6610)

A. Lielbārdis (2012, 390) norādījis, ka buramvārdu tradīciju veido ne tikai buramvārdu teksts, bet arī lietojuma prakse un lietošanas situācija. Tas ļauj autorei secināt, ka buramvārdu izmantošana ir arī specifisks auglības komunikācijas veids, kas pieprasa zināšanas ne tikai par auglības nosaukšanu noteiktā veidā, bet arī specifiskām komunikācijas prasmēm – vārdu skaitīšanas situāciju un citām darbībām to skaitīšanas laikā.

Ticējumos atrodami arī izteikumi par zāļu tēju lietošanu gan pirms dzemdībām, gan dzemdībās, gan pēc tām. Dažādiem augiem tiek piedēvētas atšķirīgas ietekmes: avenes un bērza pumpuri dzerti pirms dzemdībām, lai tās būtu vieglas; zāļu etiķis dzerts dzemdībās sāpju noņemšanai; raspodīņi lietoti pēc dzemdībām, lai nodrošinātu ātrāku atveseļošanos, savukārt vīgriezes – lai mazinātu sāpes pēc dzemdībām. Zāļu tēju lietojumu dzemdībās identificējis arī K. Straubergs (1952-1956, 153):

Palīdzēja arī ar zāļu etiķi, pēcsāpēs arī ar zālīšu saknēm un skrullainām mētrām, iekšā dodot pārmeta trīs krustus.

Dzemdību sāpes ticējumos un tautasdziesmās pieminētas, gan iztīrājot zāļu tēju lietojumu, gan arī runājot par dzemdībām. Pētījumā identificēti divi veidi, kā tiek runāts par sāpēm: norādot tieši uz vēdera un muguras sāpēm vai iekļaujot skaņas, kas

attēlo kliegšanu. Ticējumos ieteikts dzemdībās nekliegt, tātad liekot sievietei sāpes paciest klusumā. Kliegšanas aizliegums pamatots ar negatīvu ietekmi uz bērnu.

*Ai, Dieviņi, vēders sāp,
Ar muguru nevarēju.
Vaj būs mani piegulejs.
Dižanais tēva dēls? (LD 12523-1)*

Lai arī tautasdziesmās un ticējumos dzemdību raksturošana ir fragmentāra, tas ļauj izdarīt secinājumus, ka dzemdību process skatīts, ietverot nosacījumus sievietes uzvedībai tajās jomās, kuras tiek saistītas ar bērna dzīvību, turpmāko dzīves gājumu un tikumu. Dzemdības raksturotas arī kā process, kas transformē sievietes pozīciju ģimenē no meitas uz māti. Dzemdību raksturojumi ļauj pamanīt specifiskus auglības komunikācijas veidus, piemēram, buramvārdu skaitīšanu dzemdību laikā vai ziedošanu pirms un pēc dzemdībām.

3.3. Auglības rituāla prakses

Auglība iekļauta arī rituālos, kas vienlaikus ietver gan auglības raksturošanas, gan komunikācijas veidus. Rituāls tradicionālajā kultūrā kļūst arī par vietu, kurā zināšanas par auglību tiek nodotas no vienas paaudzes nākamajai. Zināšanu nodošanu Ž. F. Liotārs (2008) uzskata par būtisku sastāvdaļu zināšanu objekta veidošanā, jo nodrošina prasmes tās lietot noteiktajā sociālajā kontekstā.

Folkloras avotos atrodamas dažādas ikdienas un svētku prakses, kas ietver auglību, piemēram, rituāli saulgriežos, svinamajās dienās un kristībās, precībās vai bērēs. Ar auglību saistītie rituāli kļūst par daļu no auglības zināšanu objekta. Savstarpēji pārklājas zināšanu komunikācijas situācijas un zināšanu par auglību veidošana, jo auglība ir daļa no rituāla satura, bet rituāls kļūst par daļu no auglības. Lai arī šajā gadījumā tiek runāts par tradicionālo kultūru, tomēr zināšanas par rituāliem ir aktuālas arī pašlaik, tomēr ir mainījies to nodošanas veids. Ja agrāk auglības rituāli bija daļa no cilvēka ikdienas, tagad rituāla apraksti ir apkopoti dažādās folkloras datu bāzēs un kļuvuši par daļu no rakstveida zināšanām par “latvisko” dzīvesveidu, kas tiek aktualizēts gadskārtu svinēšanas gadījumos un nereti “iemācīts no jauna”.

Džozs Hendrijs (*Joy Hendry*) (1999, 65-81) norāda, ka rituāls saistīts ar ticību pārdabiskajam un mītiskajam, tomēr tam vienlaikus var būt praktiski iemesli un

risinājumi. Savukārt E. Līčs (2001, 40-50) sniedz definīciju, ka rituāls ir standartizēta rīcība, kas izpildīta, lai komunicētu noteiktas normas un nozīmes. Standartizācija paredz indivīdam salīdzinoši nelielas iespējas mainīt vai ietekmēt rituāla procesu, jo tas ir saistīts ar noteiktas kopīgas komunikācijas pieredzes veidošanu un skar dažādas maņas (redzi, dzirdi un ožu) vienlaikus. Līdz ar to vārdi, mūzika, horeogrāfija un citas rituāla izpausmes ir savstarpēji saistītas un veido rituāla veselumu. Tā kā rituālā dažādas darbības var notikt paralēli un savijas vienotā pieredzē, ne vienmēr ir skaidrojama atsevišķu elementu ietekme uz rituāla vēstījumu.

Otrs jēdziens, kuru nepieciešams precizēt, jo tas tiks pieminēts turpmāk darbā, ir pārejas rituāli, kurus Arnolds van Geneps (*Arnold van Gennep* 1960, 3) izdala kā īpašu rituāla grupu, kurus izpilda cilvēki, pārejot no viena statusa otrā. Tātad šie rituāli, atsaucoties uz M. Duglasas idejām, ļauj izveidot skaidru sociālo kārtību. Van Geneps (1960, 4) uzskata, ka izplatītākie pārejas rituāli ir saistīti ar dzimšanu, pilngadību, precībām, kļūšanu par vecākiem un nomiršanu. Viņš uzskata, ka visbiežāk auglība tiek komunicēta precību rituālos. Aplūkojot latviešu folkloras materiālu, šim apgalvojumam var piekrist. Autore uzskata, ka tas saistīts ar faktu, ka precības bija veids, kā organizēt auglību ar sociālo attiecību palīdzību (ģimenē), tātad rituāls darbojas auglības sociālai pārvaldībai.

Ticējumos un tautasdziesmās ir atrodams ļoti plašs skaidrojumu klāsts par tradicionālajā kultūrā pastāvošiem gadskārtu un pārejas rituāliem. Arī Baiba Bela-Krūmiņa (2005, 21), analizējot precību tradīcijas, norāda, ka ir apšaubāma tik liela tradīciju skaita piekropšana, kā tas apkopots folkloras materiālā, tāpēc uzskata, ka katrai vietai raksturīgs savs lokālais precību scenārijs. Autore atzīst, ka arī citu rituālu kontekstā folklorā ir fiksēts plašs tradīciju klāsts katram no pārejas un gadskārtu rituāliem, kas ļauj apšaubīt visu elementu realizāciju vienu svētku kontekstā. Līdz ar to nodaļā ir nevis apkopotas visas tradīcijas vai rekonstruētas to norises, bet gan analizētas noteiktās tradīcijas saistībā ar auglību un tās kontroli.

Auglības rituāla prakses grupētas, balstoties E. Līča (2001) idejās par rituāla veidojošām kategorijām (kustības, zīlēšana, ziedošana, rituālā skaņa u.c.). Autore šīs E. Līča kategorijas izmanto turpmāko apakšnodaļu strukturēšanai. Nodaļu veido piecas apakšnodaļas: (1) auglība svētku laikā un telpā, (2) rituāla kustība un darbības ar simboliskiem atribūtiem, (3) auglība un skaņa, (4) ziedošana auglības nodrošināšanai un (5) auglības zīlēšana. Rituāla elementu atdalīšana diskursa analīzes procesā ir veikta apzināti, lai identificētu veidus, kā auglība komunicēta, jo rituālā

dažādi procesi (zīlēšana, dziedāšana, dejošana u.c.) ir paralēli un, visdrīzāk, tiek savstarpēji kombinēti. Tāpēc to atdalīšana ir analītisks rīks, kas nepieciešams datu interpretācijai, nevis reāla rituāla prakse.

3.3.1. Auglība svētku laikā un telpā

Analizējot atlasītos tekstus ar diskursa analīzes metodi, var secināt, ka tautasdziesmās runāts par noteiktu rituāla telpu un laiku, kam piedēvēta ietekme uz auglību gan tieši, gan kā fonam, kurā tiek izspēlētas dažādas auglības prakses. E. Līčs (2001, 47) laiku un telpu rituālā skata, iezīmējot noteiktas zonas – parastais/neparastais, pasaulīgais/svētais laiks un telpa. Rituāls tiek saistīts ar laika un telpas šķērsošanu un liecina par izmaiņām, kuras rituāla dalībnieki maģiskā veidā realizē, lai atdalītu dažādus etapus sociālajā laikā, bet pats rituāla process notiek sociālajā “bezlaikā”.

Tautasdziesmu tekstu analīze ļauj identificēt svētku un ikdienas laika atdalīšanu. Par to liecina tradicionālajā kultūrā lietotie gadskārtu un pārejas rituālu nosaukumi: Ziemassvētki, Lieldienas, Meteņi u.c. Folkloras pētnieks O. Līdeks (1991, 4) norāda, ka senie latvieši izdalīja dažādu svētku veidus: saulgriežus (Ziemassvētkus, Lieldienas, Jāņus un Apjumības) un svinamās dienas (Meteņus, Ūsiņus, Māras, Miķeļus, Mārtiņus u.c.), kas strukturēja laika ritumu saimniecībā. Edīte Olupe (1992, 3), norāda, ka apzīmējuma “svētki” vietā lietoti vairāki citi: laiki, laikgadi, laikmeti saulgriežu gadījumā (piemēram, Ziemassvētku laiks), bet laika dienas vai laikdienas (piemēram, Mārtiņu diena) – citu svinamo dienu gadījumā. E. Olupe (1992, 3), atgādina, ka svētki kādreiz nebija brīvdienas; tiem bija noteikta kārtība, kas pilna ar rituāliem, mītiskajiem priekšstatiem un sociālajām normām. Gadskārtu tradīcijas saistās ar saules spēka stiprināšanu, auglības vairošanu un aizsargāšanos no ļaunajiem gariem. Tātad var secināt, ka rituāli skatīti kā svētku un ikdienas laika strukturētāji, ieviešot skaidru laika rituma kārtību. A. Švābe (1932-1933), runājot par laiku tradicionālajā kultūrā, norāda, ka papildu laika dalījumam posmos – no vieniem svētkiem līdz citiem – laiks iedalījās divos lielākos posmos, proti, ziemas un vasaras laikā, iezīmējot divus galvenos laika ciklus.

Auglības nodrošināšana svētkos tiek saistīta ar svētku svinēšanu atbilstošā laikā. Gadskārtas raksturotas kā maģiskais laiks, kas nevar tikt pārcelts, jo svinēšana citā laikā nenodrošina rituāla mērķi. Svinēšanas laika noteikšana attiecībā uz pārejas

rituāliem ļauj atklāt variācijas, tomēr tā veiksmīga izvēle tiek saistīta ar personu labklājību, kurām rituāls veltīts, piemēram, precību dienas izvēle saistīta ar jaunā pāra sagaidāmo kopdzīvi. “Pareizai” precību dienas izvēlei ticējumos identificēti atšķirīgi orientieri; vedības iesaka svinēt: (1) ceturtdienā; (2) pilnmēnesī.

Kāzas ir jādzer pilnā mēnesī, lai jaunajam pāram būtu bagāta un laimīga dzīve. (LTT 14209)

Tātad auglība tradicionālajā kultūrā skatīta saistībā ar svētku svinēšanu atbilstošā laikā, kuru nosaka tradīcijas. Atbilstošs laiks ir nosacījums, kura ievērošana tiek saistīta ar auglības veicināšanas un sargāšanas izdošanos.

Tautasdziesmu analīze ļauj identificēt vēl vienu veidu, kā rituāls tiek saistīts ar laiku. Rituāls tiek iedalīts vairākos posmos (gatavošanās svētkiem, svinēšana un to pavadīšana). Katrā no tiem dažādām aktivitātēm tiek piedēvēta ietekme uz cilvēku auglību. Katrs svētku posms paredz darbības, kas skaidrotas ar gluži praktiskiem un maģiskiem motīviem. Sigita Erdmane (1998, 69) skaidro, ka svētku rituālam jāattēlo radīšana, bet tas nevar notikt bez zināšanām par rituāla nozīmi un darbībām. Kamēr šīs zināšanas eksistē, tikmēr situācija tiek organizēta. Lai arī svētku sagaidīšana un pavadīšana tautasdziesmās mazāk saistīta ar auglību tiešā veidā, tam tik un tā piešķirta nozīme svinēšanas kontekstā. Atbilstošas aktivitātes nodrošina svētku svinēšanu “godam”, kas ir būtiski tradīcijas ievērošanai un tātad arī auglības nodrošināšanai.

Gatavošanās svētkiem un to pavadīšana ļauj transformēt telpu no ikdienas kārtības uz rituālo un atpakaļ. Svētku sagaidīšana tautasdziesmās saistīta ar telpas rotāšanu, ko var aplūkot kā mehānisku darbību svētku telpas sagatavošanai, tomēr tradīcijās tai piešķirta simboliska nozīme. Tautasdziesmās rotāšanai piedēvēts īpašs spēks, kas nodrošina svētku veiksmīgu svinēšanu, atvaira ļaunumu un liecina, ka svētki ir gaidīti. Aplūkojot telpas rotāšanas piemēru Jāņos, telpas atbilstošai sagatavošanai vērojama tieša saikne ar auglības atribūtiem. Ticējumos un tautasdziesmās dadžu, nātru un pīlādžu rotājumi saistīti ar spēju novērst kaitējumu, ko var radīt ļauni pārdabiski spēki vai cilvēki ar maģiskām spējām – raganas. Tie tautasdziesmās skatīti kā drauds, kas var radīt kaitējumus lopiem un laukiem, tātad apdraudējumu auglībai. Rotāšana aplūkota kā simboliska darbība, kas veicama kaitējuma novēršanai auglībai plašākā kontekstā un līdz ar to arī cilvēkam.

Dažādos ticējumos rotāšanas veikšana saistīta ar atšķirīgiem elementiem atkarībā no sezonas. Biežāk pieminētie ir augi vai veidojumi no tiem, piemēram, vainagi (Jāņos), vārpas (Apkūlībās) vai puzuri (Ziemassvētkos) u.c. Savukārt pārejas

rituālu pierakstos norādīts, ka telpa rotāta ar egles, salmu rotājumiem vai citiem zaļumiem un ziediem. J. Kursīte (Kursīte 2008, 50) uzskata, ka pušķošanai pārejas rituālos piešķirta aizsardzības un ļaunuma atvairīšanas funkcija, līdzīgi kā gadskārtu svētkos.

Otrs ne mazāk būtisks aspekts, ko ticējumos saista ar pareizu svētku sagaidīšanu, ir dažādu simbolisku atribūtu veidošana, piemēram, ugunskura kuršana Jāņos, šūpoļu kāršana Lieldienās, masku darināšana Ziemassvētkos utt. Aīda Rancāne (2011, 116-132) norāda uz masku darināšanu kā procesu, kurā iekļautas norādes uz seksualitāti un auglību, piemēram, burkāna un divu sīpolu atveidā, kas piekarināti kādai no maskām. Rotājumi un svētku atribūti iezīmē svētku telpu un, pārklājoties ar noteikto svētku laiku, veido laiktelpu.

Pēc svētkiem ne mazāk būtiski bija transformēt telpu ikdienišķajā, ko darīja, novācot svētku rotājumus un iznīcinot gatavotos atribūtus. Arī O. Līdeks, stāstot par Lieldienām (1991, 37), norāda, ka šūpošanās laiks bija Lieldienas; to darīja vēl nedēļu pēc tam, tad šūpoles izjauca un sadedzināja, lai raganām nebūtu iespēja šūpoties. Svētku atribūtu sadedzināšana vēlreiz apliecina robežu starp sakrālo un profāno laiku un novērš apdraudējumus, ko var radīt sakrālo elementu pielietošana ikdienā.

Pareiza svētku svinēšana tiek saistīta ar zināšanām gan par svētku praktiskajām, gan rituāla norisēm, kas ticējumos ietvertas dažādos norādījumos un aizliegumos. Aizliegumi ir viena no zināšanu formām, kas nosaka, kam nav tiesību atrasties rituāla laiktelpā. Piemēram, krustabās bērna labklājības nodrošināšanai ir aizliegts aicināt uz svētkiem grūtnieces. Tas skatīts kā apdraudējums tikko dzimušajam bērnam un tā liktenim, kā arī bērnam, kas atrodas grūtās sievietes ķermenī. Tātad nevēlamu personu līdzdalība rituāla telpā var arī apdraudēt auglību.

Grūtas sievas negāja kūmās, jo citādi bērnam visu mūžu esot grūta dzīve. (LTT 15078)

Ja kādu māti, pirms tā vēl nav dzemdējusi un ir grūta, aicina kūmās, tad aicinātai pirms dzemdēšanas var nomirt bērns. (LTT 15080)

Arī ticējumos par bedībām auglības nosargāšana ietverta aizliegumos noteiktām cilvēku grupām (jauniem cilvēkiem un grūtniecēm) piedalīties rituālā. Šos aizliegumus identificējuši arī citi pētnieki. Piemēram, L. Adamovičs (1937, 45-115) norāda, ka grūtniece un arī viņas vīrs nedrīkstēja pieiet vai pieskarties mironim, kā arī skatīties uz to, lai iznīcības spēks nepārlēktu uz viņiem. Tātad saskare ar mirušo

skatīta kā apdraudējums abu dzimumu auglībai, saistot to ar uzskatu, ka nāves enerģija caur vecākiem var būt drauds vēl nedzimušajam bērnam.

Apkopojot iepriekš skaidroto, rituālā telpa un laiks ne vien skatīts kā fons ar auglību saistītām praksēm, bet arī tieši ietekmē auglību. Rituālā laiktelpā auglība izrunāta divējādi gan kā iegūstama, gan zaudējama vai apdraudēta. Tātad tā raksturota kā spēja, kas cilvēkam nemitīgi nepiemīt, bet jānodrošina, veicot atbilstošu komunikāciju rituālā. Aizliegumi bērna gaidīšanas laikā piedalīties atsevišķos rituālos ticējumos tiek attiecināti uz abiem vecākiem. Tas var liecināt, ka pastāvēja zināšanas par abu vecāku un vēl nedzimušā bērna savstarpējām saiknēm. Tomēr, salīdzinot auglības raksturošanas veidus, šis ir margināls, jo biežāk nedzimušā bērna labklājība saistīta tikai ar sievieti un tās uzvedību. Zināšanas par atbilstošu darbību auglības nodrošināšanai un sargāšanai rituālā izteiktas ticējumos kā ieteikumi vai aizliegumi.

3.3.2. Kustības rituālā un darbības ar simboliskiem atribūtiem

Tradicionālajā kultūrā kustības un darbības ar simboliskiem atribūtiem gadskārtās un pārejas rituālos skaidrotas atšķirīgi, tomēr būtība ir līdzīga. Dejām, kustībām un darbībām ar noteiktiem simboliskiem atribūtiem piedēvēja spēju veicināt un nosargāt auglību, savukārt nepareizas darbības – tieši pretēji – skatītas kā apdraudējums labklājībai.

Galvenās atšķirības gadskārtu un pārejas rituālu gadījumā atkarīgas no tā, kam auglība vēlēta. Vēlējumu analīze tautasdziesmās ļauj secināt, ka auglība skatīta kā kolektīva visai saimei gadskārtās vai piederīga noteiktiem indivīdiem un dzimtai pārejas rituālos. Elza Kokare (1992, 15) uzskata, ka maģisko izdarību un ticējumu daudzveidība ir saistīta ar sākuma periodiem gadskārtu ritējumā, kā arī galvenajiem jaunās dzīves posmiem cilvēka dzīvē (dzimšanu, kāzām, bērēm). Tam tiek piešķirta nozīme ne tikai indivīda, bet visas dzimtas labklājības uzturēšanai. Gan kopīgās, gan individuālās auglības nodrošināšanai atbilstoša rituāla uzvedība tiek prasīta no visiem rituāla dalībniekiem. Katra dalībnieka loma un uzdevums ir būtisks labklājības un auglības nodrošināšanai/saglabāšanai. Dažiem dalībniekiem noteiktos rituālos piedēvēta īpaša loma, piemēram, līgavai savās kāzās vai saimniecei Jāņos utt.

Pētījumā autore rituāla aprakstos identificēja vairākus kustību veidus (dejošanu, kustību ar svētku atribūtiem) saiknē ar auglību, kuri raksturoti turpmākajās apakšnodaļās.

3.3.2.1. *Dejošana*

Tautasdziesmās identificēts, ka gadskārtās īpaša ietekme uz auglību piešķirta dejošanai rituālā. Tās raksturošanai izmantoti dažādi apzīmējumi – “diet”, “lekt” un “mīt” –, kam saistībā ar auglību piešķirta divējāda iedarbība: viena – auglības veicināšana, otra – apdraudējuma novēršana.

*Minam nātres, minam nātres, Lai aug balti kāpostiņi;
Strops tavs jērīš, Strops kazlēnīš. (LD 14364)*

Tautasdziesmās dejošanas ietekme skaidrota kā sargājoša: Meteņos un Mārās jādejo, lai augtu balti kāposti, neaugtu nezāles un neraktu kurmji. Mārīņos auglība saistīta ar Mārīņa bērnu dejām, Ziemassvētkos – ķekatu. Dažos gadījumos, piemēram, Ziemassvētkos, nozīme piedēvēta ne tikai kustībai, bet noteiktu tēlu maskām (nāvei, dzērvei, lācim, budēļu tēvam u.c.). A. Rancāne (2011, 124) norāda, ka maskošanās tiek saistīta ar mājlopu vairošanos. Tāpēc dejojot tika atdarinātas mājlopu bara skaņas. R. Muktupāvela (2000, 83), analizējot maskošanās tradīcijas, norāda, ka lauku un dārzu apstaigāšana saistīta ar augu personificēšanu un ticību lauku gariem, kuri reaģē uz tiem izrādīto uzmanību. Tāpēc saimnieka dejai ir ietekme, jo tā viņš veido attiecības ar gariem. Tautasdziesmās nozīme piešķirta ne tikai darbībai, bet arī tās trajektorijai, tādā veidā iezīmējot simboliskas sava īpašuma robežas. Piemēram, noslēdzoša aplūveida kustība, kas veicama gadskārtās, darbojas kā aizsardzība.

3.3.2.2. *Darbības, izmantojot ar svētku atribūtus*

Saturiski tautasdziesmās un ticējumos auglība saistīta ar dažādām darbībām, kurās rituālā izmantoti atšķirīgi simboliski atribūti. Raksturojot darbības, var identificēt vairākus kustību veidus – uz priekšu, pāri, svārstveidā un zem. Šīm kustībām ticējumos piešķirta līdzīga nozīme, proti, auglības veicināšana dabā (ražas un lopu pieaugumam, kaitēkļu un citu apdraudējumu novēršanai). Turpmāk aplūkoti vairāki piemēri, kas ļauj šo apgalvojumu pierādīt.

Ticējumos par Meteņiem norādīts: lai augtu gari lini un aitām gara vilna, svētkos jābrauc ar kamanām uz priekšu. Arī attāluma veikšanai piedēvēta ietekme uz auglību. Šajā gadījumā auglību veicinoša nozīme piešķirta gan braukšanai, gan veiktajam attālumam: jo tālāk brauc, jo labāk aug.

*Meteņos slaidi braucu
No kalniņa lejiņā,
Lai liniņi gari auga
Bāleliņa tīrumā. (LD 14312)*

Auglības veicināšanai tautasdziesmās piemin arī lēkšanu vai mešanu pāri, kas simboliski norāda uz šķēršļa pārvarēšanu un nokļūšanu tā otrā pusē. Viens no piemēriem ir lēkšana pāri ugunskuram Jānos, ko bieži praktizē arī mūsdienās. Šķēršļa pārvarēšanas ietekme uz auglību pieminēta arī vedībās, kurās tā saistīta ar ietekmi uz jaunā pāra pēcnācējiem. Ticējumos līgavas kurpes mešana pār jumtu nodrošina bērnu čaklumu; tātad darbība ne tikai saistīta ar bērnu radīšanu, bet arī nodrošina viņiem vēlamos tikumus. Tas var tikt saistīts ar priekšstatiem par bērna radīšanu kā salikšanu, kur vecāku pienākums ir nodrošināt bērnam ne tikai ķermeni, bet arī tikumus.

Kāzās brūtei jāiziet ārā un jāpārmet trīs reizes kurpe pār jumtu, lai būtu čakli bērni. (LTT 14221)

Tautasdziesmās auglība saistīta arī ar svārstveida kustību, kas izpaužas kā šūpošanās. Iespējams, minētā prakse, kura veikta par godu Mārai un Laimai, saistīta ar svārstveida laiku. Ticējumos par Liendienām atrodami ieteikumi, kā pareizi kārt šūpoles un šūpoties. Tātad tradīcijas un to pārzināšana ļauj nodrošināt rituāla atbilstību un tādā veidā kontrolēt auglību.

Rituālā pēršana ir vēl viena darbība, kurai ticējumos un tautasdziesmās piedēvēta ietekme uz auglību; šī darbība identificēta ticējumos par Liendienām, Ziemassvētkiem un vedībām. Pūpolsvētdienā pēršana jāveic ar pūpoliem. Ietekme uz auglību piešķirta ne tikai pēršanai, bet arī laikam un izteiktajiem vārdiem, kas skaitāmi pēršanas laikā, proti, augšanas un veselības vēlējumam. Ticējumos par Ziemassvētkiem norādīts, ka auglību nodrošina Budēļa tēva pēriens, piešķirot nozīmi pērējam. J. Kursīte (2008, 33) norāda uz pēršanas tradīciju arī vedībās. Guldinot jauno pāri, reizēm viņus pēra ar pātagu, vēlot deviņus dēlus un desmito meitu. Arī šajā gadījumā tiek kombinēta pēršana un vēlējums auglības nodrošināšanai.

Tomēr, aplūkojot šos piemērus, autore uzskata, ka nozīme piešķirta nevis kustības virzienam (uz priekšu, pāri, arī svārstveida), bet atbilstošai darbībai ar svētku atribūtiem, kuru specifika nosaka kustību raksturu.

Ticējumos par pārejas rituāliem saistībā ar auglības ietekmēšanu pieminētas kustības ar simbolisko atribūtu. Jaunajam pārim ieteikts ielikt kāzu kurpē naudiņu, maizes drupačiņu vai sāli (LTT 3710), lai bagāta dzīve; izlaist naudiņu no azotes baznīcā, lai vieglas dzemdības utt.

Brūti ģērbjot, vajag ielikt, viņai nemanot, kurpēs naudu un maizes drupatiņas, lai būtu laba dzīvošana. (LTT 14223)

Vedībās auglība saistīta ar jaunā pāra guldīšanas un modināšanas procesu. Dažādu priekšmetu nolikšana vai palikšana zem guļas vietas rituālā skatīta kā maģiska darbība, kas ietekmē gan jaunlaulāto spēju radīt pēcnācējus, gan bērnu dzimumu. Vairākos ticējumos auglība saistīta ar noteiktu priekšmetu (cirvja, slotas) novietošanu zem jaunā pāra gultas, kā arī tās virzienu attiecībā pret sauli. Rituālā priekšmetu novietošana zem gultas ir auglības vēlējums un maģiska darbība vienlaikus, kurā bērni simboliski aizvietoti, izmantojot darbarīkus. To lietošana saimniecībā saistīta ar tradicionālajām dzimtes lomām.

Ja jaunam pāram pirmo nakti paliek cirvi zem gultas, tad viņiem būs dēls, ja vāli, bungu vai kārsiņu, tad meitene. (LTT 22776)

Priekšmetu novietošana zem gultas ticējumos tiek pieminēta ne tikai auglības veicināšanas, bet arī ierobežošanas gadījumos. Šajā kontekstā auglība pieminēta tikai divos ticējumos, tomēr liecina, ka ar pārejas rituālu mēģināja ne tikai auglību veicināt, bet arī ierobežot.

Ja vēlas, lai jaunajam pāram nebūtu bērnu, tad kāzu rītā priekš laulībām jāievel istabā baļļa, jāapgāž tā un jāpaliek apakš tās sakas. Kad pēc laulībām jaunā sieva ienāk priekšistabā, tad tai jāizlien caur sakām, jānoliek tās uz baļļas dibena un jāuzsēstas uz baļļas. Tad uzliek sievas mīci, iet istabā un sēstas pie galda. Pēc kāzām var iznest baļļu un sakas laukā. (LTT 22786)

Auglības ierobežošanas piemēri ir margināli un tekstā nav paskaidrots, kāpēc dažās situācijās kāzās tika izspēlēta vēlme bērnus neradīt vai ierobežot to skaitu.

3.3.2.3. Rituālā pazemošana

Auglība ticējumos saistīta ar darbībām, kuras no mūsdienu skatupunkta var skaidrot kā pazemojumu pārejas rituālā. Tās tiek iekļautas pārejas rituālā. Vairāki folkloras pētnieki (J. Kursīte (2008), J. Šperliņš (1937)) norāda, ka vedību otrajā dienā tiek iztirzāts jaunās sievas nevainības jautājums. J. Kursīte (2008) norāda uz šo tradīciju Latgalē, kur vecāki tiek jūgti ratos, ja jaunā sieva nav nevainīga. Savukārt suitiem, ēdot kāpostus, otrā dienā tika plati virināta mute, norādot uz sievas apšaubāmo tikumu (Šperliņš 1937).

Arī šis rituāla elements ļauj identificēt, ka sievietes pirmslaulības seksuālās attiecības var būt iemesls apkaunojumam, jo skatītas kā sievietes piesārņojuma un kauna avots. Lai izvairītos no apkaunojuma, sievietes pienākums ir ievērot seksuālu atturību līdz kāzām. Tas liecina, ka sievietes atturība uztverta kā norma, bet par normas pārkāpumu pienākas sods. Rituālu šajā gadījumā var aplūkot kā auglības

komunikācijas situāciju, kur saturā ietverta prasība seksualitāti realizēt noteiktā veidā. Būtiski, ka pirmslaulības dzimumdzīve kā kauna avots uzrādīta tieši sievietēm, savukārt vīrieša iepriekšējās seksuālās pieredzes pieminēšana vedību ticējumos netika identificēta, tātad eksistē dzimtes atšķirīgas morāles normas.

3.3.2.4. *Auglības dāvināšana*

Rituāla raksturojumos auglība aplūkota arī kā dāvana. Vairākos ticējumos norādīts, ka pastāv tradīcija jaunajai sievai vedībās dot auklēt mazu bērnu, lelli vai dāvināt bērnu drēbes. Rituālā šī prakse ļauj nodrošināt asociācijas ar lelli/bērnu, tā drēbēm un ģimenes pieaugumu nākotnē. Minētās prakses vēstījums ir auglības vēlējums jaunajai sievai.

Otrā kāzu dienā pie pirmā galda kāda kāzu sieva devusi brūtei no drēbēm pataisītu bērnu, kuram otra sieva nesusi zeķes līdzas. Tad dziedājušas: "Šūpā, auklē to pašu bērniņu, Kamēr Dieviņš citu gādās." (LTT 14469)

Arī S. Uļanovska (1998, 104-113) pierakstījusi tradīciju, kurā māte vedībās dāvina meitai salmu lelli. Tātad auglība precoties skatīta kā nododama no vienas paaudzes nākamajai. Māte, dāvinot lelli, simboliski dod svētību meitai radīt pēcnācējus un vienlaikus atzīst, ka viņa ir pieaugusi. Tas liecina, ka auglība raksturota kā spēja, ko rituāla kontekstā var uzdāvināt, tāpēc dāvināšana kļūst par auglību nodrošinošu praksi.

3.3.3. *Auglība un skaņa*

Tradicionālajā kultūrā auglība saistīta arī ar skaņu rituālā, kas būtiska auglības komunikācijai. Datu analīze ļauj secināt, ka skaņas iedarbība uz auglību raksturota divēji: gan kā atsevišķa prakse, gan kombinācijā ar citām svētku norisēm.

Rituālā skaņas ietekmi uz auglību var raksturot šādi: auglības vēlējumu izsaka (izdzied), tas tiek sadzirdēts un caur vēlējuma sadzirdēšanu iedarbojas uz noteikto indivīdu vai cilvēku grupu. Tātad auglība raksturota kā "pierunāta" un "saklausāma" rituāla laikā. Tas padara auglību atkarīgu no runātāja un klausītāja savstarpējām attiecībām, savukārt citā situācijā to lomas var kļūt reversas. Auglības vēlējumi tautasdziesmās raksturoti kā savstarpējas apmaiņas objekti, kas ceļo no vēlētāja uz klausītāju, bet jau nākamajā mirklī klausītājs var kļūt par vēlētāju un vēlētājs – par klausītāju.

Auglības iekļaušanu valodā var uzskatīt par auglības “pierunāšanu”, kam gadskārtās identificējamās atšķirīgas formas. Auglību ar valodu var pārvaldīt/veicināt, norādot uz pozitīvo un vēlamu rezultātu (auglības pieaugumu) un lietoties vai izsakot vēlamu rezultātu tagadnes formā. Tas liecina, ka rituāla laikā ir izvirzīti noteikti mērķi un izteikti apgalvojumi, kuros vēlamais rezultāts jau sasniegts. Piemērs šai praksei identificējams tautasdziesmā, kas saistīta ar Meteņu svinēšanu.

Manam tēvam gari lini.
- *Manam tēvam vēl garāki.*
- *Manai aitai gara vilna.*
- *Manai aitai vēl garāka.* (LTdz14317)

Lielīšanās šajā gadījumā ir diskursīva stratēģija, lai “pierunātu” veiksmi un sasniegtu vēlamu mērķi. Apgalvojumi tagadnes formā kā nākotnes auglības konstatācija izmantoti arī citos svētkos.

Labā vēlējums ir vēl viena forma, kā auglība izrunāta gadskārtās. Analīzes procesā identificēts, ka tas skatīts kā apmaiņas objekts. Labā vēlējums tiek “apmainīts” pret ēdienu (sieru, alu) vai citiem svētku labumiem.

Sieru, sieru, Jāņu māte.
Tev ir govīs laidarāi,
Tev ir govīs laidarāi
Ziedainām kājiņām. (LTdz16507)

Tautasdziesmās par gadskārtām auglības vēlējums izteikts formulā, iesākot ar “lai aug” un beidzot ar vēlamu objektu, piemēram, rudzi, lini utt. Labā vēlējumi izteikti kā pateicība par cienastu svētkos, tāpēc šajā gadījumā tautasdziesmās visbiežāk pieminēti saimnieces vai saimnieki. Tomēr “labā runāšana” tautasdziesmās un ticējumos ne vienmēr skatīta kā auglību veicinoša. Būtisks ir arī vēlētajš, jo slavēšana vai apbrīnošana, kas nav rituāla sastāvdaļa, atsevišķos gadījumos skatīta arī kā drauds labklājībai/veselībai/ražai, kas var mazināt veiksmi un nest nelaimi. Turpretī slikta runāšana skatīta arī kā prakse, kas veikta auglības nosargāšanai. Līdz ar to dažādie runas veidi kļūst kontekstuāli. Cilvēkam, kas dzīvoja tradicionālajā kultūrā, vajadzēja zināt, kāda veida runa katrā situācijā ir auglību veicinoša un sargājoša un kāda – ne.

Dod, māmiņa, sieru, pienu,
Pašā Jāņu vakarā,
Lai aug govīs raibaliņas,
Lai aug baltas avitiņas. (LD 16510)

Citādāk gadskārtās un vedībās auglība risināta apdziedāšanās gadījumā. Saturiski apdziedāšanās procesā veidota tieša saikne starp auglību un seksualitāti, kas, izspēlēta noteiktā rituāla kontekstā, kļūst par smieklu avotu. Mihails Bahtins (*Михаил Михайлович Бахтин 1990*) pētījis smieklu nozīmi viduslaiku karnevāla norisēs. Karnevālā smieklī ir rituāli; tie nav individuāli, bet kļūst kolektīvi kā daļa no kopīgiem svētkiem. Smieklu objekts ir visi, tādēļ, būdams daļa no visiem, cilvēks vienlaikus smejas arī pats par sevi. Smieklī ir ambivalenti gan jautri, gan izsmejoši un asi, kas iznīcina, atjauno un rada. Autore uzskata, ka arī apdziedāšanās gadījumā smieklī ir kolektīvi, jo pati apdziedāšanās loģika ir izsmejoša, tomēr tā ir smiešanās par katru konkrēti, kurš tiek apdziedāts. Saturiski auglība raksturota kā rezultāts vīriešu un sieviešu seksuālām attiecībām, izsakot to tiešā veidā, kurš mūsdienu perspektīvā uzskatāms par rupju. Vienlaikus apdziedāšanās process ļauj veidot reversas lomas, jo netiek šķirots saimnieks vai kalps, sieviete vai vīrietis.

Apdziedāšanās procesu var skatīt arī kā auglības pārvaldību, jo tādā veidā tiek nodotas zināšanas par seksualitātes, auglības un dzimtes savstarpējām attiecībām. Apdziedāšanās atsevišķos gadījumos var darboties kā sankcija, ko varēja izmantot konkrētu cilvēku kaunināšanai gadījumā, ja seksualitāte vai bērna radīšana nav notikusi atbilstoši sociālajiem noteikumiem. Savstarpēji rupjie joki šajā gadījumā veido būtisku rituāla daļu un ļauj nodrošināt noteiktu sociālo kārtību.

Vēl viena tradīcija, kas saistīta ar auglību, ir mīklu minēšana. S. Erdmane (1998, 70) secinājusi, ka kāzu rituālā un gadskārtās sastopamas ar auglību un seksualitāti saistītas mīklas. To atminēšanai jāveicina auglība nākamajā gadā un/vai laulāto dzīvē. Auglības un ražības kults nodrošināja dzimšanas/miršanas un atdzimšanas ķēdi, ārpus kuras cilvēks nevarēja pastāvēt. J. Kursīte (1996, 172) norāda, ka “mīklas minētas arī citos kritiskos brīžos – gadu mijā, bērnam piedzimstot, kāzās, bērēs, dažādu dabas stihiju un sērgu gadījumā. [...] Mīklu veiksmīgi atminot, palīdz kritiskajai situācijai atrisināties. Tautas dziesmās jēga paslēpta mīklas formā”.

Iepriekš aplūkoti piemēri liecina, ka auglības un skaņas saikne nav viennozīmīga, jo runas un klausīšanās kontekstā ir saskatāmas vairākas auglības pazīmes (auglība kā ieklausāma, pierunājama), kā arī identificējamās dažādas auglības pārvaldības stratēģijas: vēlēšana, tagadnes apgalvojums, mīklu minēšana. Tātad ar noteiktām darbībām, piemēram, apdziedāšanos, izspēlētas noteiktas seksualitātes normas, kā arī veiktas sankcijas par normu pārkāpšanu.

3.3.4. Ziedošana auglības nodrošināšanai

Ziedošanas aprakstu analīze ļauj izprast, kādas nozīmes auglībai tajos piedēvētas. E. Līčs (Лич 2001, 102) skaidro, ka ziedošana rituālu aprakstos tiek nosaukta kā dāvana, izpirkums vai samaksa dieviem auglības nodrošināšanai. Analizējot latviešu tautasdziesmas, var secināt, ka tiek pieminētas atšķirīgas ziedošanas prakses: rituālā dzīvnieka kaušana, noteikts rituāla ēdiens vai lietu dāvināšana.

Dāvanas sniegšana dievībām ir cilvēku mēģinājums komunicēt ar tām. Marsels Moss (*Marcel Mauss*) (1967) secinājis, ka cilvēku apmaiņa ar labumiem ir nevis mehāniska, bet morāla transakcija, kas veido un ietekmē cilvēku attiecības starp indivīdiem un grupām. Viens no ekonomiskās transakcijas sociālajiem nosacījumiem ir tas, ka, sniedzot dāvanu, tiek gaidīta atbildes reakcija. Autore uzskata, ka dāvanu sniegšana dievībām ietver to pašu loģiku, jo lūdz dievībām sniegt labvēlīgu atbildes reakciju – auglības nodrošināšanu. Ziedošanas ideja balstīta ticībā, ka dievību apdāvināšana uzliek tām pienākumu palīdzēt cilvēkam, bet vienlaikus simbolizē arī cilvēku padevību un simboliski apliecina ziedotāja un ziedoējuma saņēmēja attiecības. J. Kursīte (1996, 242-243) norāda, ka ziedošana veikta krīzes situācijās – dzemdībās, kāzās, slimībās un pateicībā par likteņdievību lēmumiem. Ziedoja medu, alu un dārgumus, kā arī kurināja uguni. J. Jurēviča (1998, 146-147) identificējusi ziedošanas tradīcijas krustabās, vedībās un bedībās, kam vajadzēja nodrošināt labklājību. J. Kursīte (1996, 295-296), analizējot tautasdziesmas, secinājusi, ka ar ziedojumiem labvēlība lūgta no Māras, Laimas un citām dievībām, kā arī mājas auglību veicinošajiem gariem: veļiem, pūķiem, Gausu mātes, Māršavas, Zirgu mātes, Ceru mātes u.c. Par sliktu likteņdievību lēmumu ziedojami varēja izpalikt. Tas ļauj secināt, ka auglība šajā kontekstā raksturota kā daļa no cilvēku un dievību savstarpējām attiecībām, kuras veicinātas ar ziedošanas palīdzību.

Tautasdziesmu un ticējumu analīze ļauj identificēt vairākus ziedošanas veidus. Viens no tiem ir upurēšana, kas izpaužas dzīvnieka rituālā nogalināšanā ar mērķi nodrošināt veiksmi un labklājību. Tautasdziesmās bieži pieminēta gaiļa kaušana Jurgos, Miķeļos un Mārtiņos. Darbībai jānodrošina kumeļu, govju, aitu, zirgu, rudzu un miežu augšana. Dažos ticējumos norādīts, ka nokautā gaiļa asinis izmantotas klēts un kūts durvju aiļu triepšanai, lai ļaunums nenāk iekšā. Tas liecina, ka šī darbība veikta aizsardzībai, atstājot vizuālas zīmes, kas to apliecina. Citi piemēri liecina, ka

dzīvnieka kaušana un ēšana rituālā var pārklāties un ziedošana izpausties ēšanas procesā rituāla laikā.

*Miķeļdienā gaili kāvu,
Ar deviņiem cekuliem,
Lai tek manis kumeliņis.
Pa deviņiem celiņiem. (LTdz 17371)*

*Ja grib, lai jaunajam pārim labi klājas, tad uz kāzām nedrīkst citu dzīvnieku
kaut kā vienīgi cūku. (LTT 14244)*

Ziedošana ir darbība, kas saistīta ar auglību (rīcība apdraudējuma novēršanai) ticējumos gan par vedībām, gan bedībām. E. Līčs (Лич 2001, 102) norāda, ka ziedošanas, kas izpaužas ar dzīvnieku nogalināšanu, ir saistīts ar noteiktām metafiziskām asociācijām un priekšstatiem par telpu dualitāti. Lai ziedošanas no šīs pasaules nonāktu tajā, tam ir jātransformējas. Tāpēc rituālais dzīvnieks jānogalina, lai tā fiziskais ķermenis tiktu atdalīts no metafiziskā un upuris nonāktu tajā pasaulē. Rituāla ziedošanas lielākoties izmantots svētku svinēšanā, bet rituālā ēšana kļūst par tiltu starp cilvēku un dievu pasauli. Ziedošanas tiek nodots ar apēšanu, pārklājoties svētku ikdienišķajiem un mītiskajiem slāņiem. Tāpēc rituālā ēšana ir ziedošana un auglību veicinoša prakse vienlaikus.

Tautasdziesmās materiālā ēšana gadskārtās saistīta ar noteiktu rezultātu, kam piedēvēta ietekme uz kādu lauksaimniecības kultūru, piemēram, liniem, miežiem, auzām u.c. vai lopiem. Jāņos auglības veicināšana tautasdziesmās saistīta ar siera ēšanu un alus dzeršanu, lai augtu lopi (zirgi, teļi, arī aitas) un labība. Jāņu siera ēšanai piedēvēta augšanu un apaugļošanas veicinoša ietekme uz govīm. Tomēr ēdiena izvēlei svētkos ir arī praktiski apsvērumi – noteiktu ēdienu ēšana un gatavošana, kas dažādos svētkos atšķiras, ir cieši saistīta ar sezonu un to, kas tajā pieejams.

*Jāņa māte sieru deva,
Lai aug slaidi teleniņi;
Jāņa tēvs dzerti deva,
Lai aug bērni kumeliņi. (LD 32772-0)*

Līdzīga argumentācija tiek izmantota arī ticējumos par citiem svētkiem, saistot alus dzeršanu Jāņos, Mārtiņos, Jurgos, Meteņos, Ziemassvētkos utt. ar noteiktu lauksaimniecības kultūru vai lopu augšanu, kas ļauj alu skatīt kā dažādās sezonās lietotu svētku dzērienu.

Kopīgā ēšana un dzeršana rituāla dalībniekiem nodrošina veiksmi saimniecībā nākamajā periodā un iezīmē to kā būtisku kolektīvu darbošanos svētkos, nodrošinot

kopējo labklājību. Tautasdziesmās ēdiena un dzēriena piedāvāšana skatīta kā mājas saimnieka un saimnieces apmaiņa ar svētku dalībniekiem, ēdienu mainot pret labklājības un veiksmes vēlējumu. Līdz ar to ziedošana auglības iegūšanai raksturota divos veidos: ar attiecību uzlabošanu ar dievībām un laba vēlējumiem no svētku dalībnieku puses.

Vienlaikus ēdiens, kas izmantots rituālā, ir ziedojums dievībām. Tas arī pats var ietvert noteiktu simbolisku nozīmi. Piemēram, ēdiens vedībās var tikt veidots, lai vizuāli attēlotu seksualitāti. J. Kursīte (2008) norādījusi, ka kāzu galdā Latgalē bija atrodamī daudzi ēdieni, kas saistīti ar kādu no auglības simboliem, piemēram, zivs vai cūkas ēšanu. Tika gatavoti arī ēdieni ar erotisku nozīmi, piemēram, cepumi ar caurumu. Tātad ēdiens šajā kontekstā ir gan ziedojums, gan vizuāls atgādinājums seksualitātei.

Kāzu ticējumos pieminēta dažādu saimniecības lietu (jostu, prievīšu, ēdiena) dāvināšana, kas notikusi gan mielasta sākumā, gan sievietei izstaigājot jauno māju u.c. J. Kursīte (2008, 47) norāda, ka Latgalē “ar dāvanām tika apveltīti gan sievas un vīra radi, gan jaunais pavards, saimniecības ēkas un citas vietas, kur jaunajai sievietei būs jādarbojas”. Ticējumos pieminētās ziedošanas formas atšķiras: “mešana”, “uzlikšana”, “rotāšana”. Dāvanā pasniegti cimdi, josta, prieve vai ēdiens (zupa, maize). H. Tihovskis (1993, 93) norāda, ka ziedošana jaunā vīra mājās notika šādi: vīramāte ved vedeklu izrādīt saimniecību, bet jaunā sieva visur met veltes.

Kāzās, kad pirmo pavārnīcu smēla no katla, tad to lēja uz krāsns, lai pabarojoties mājas dievs. (LTT 14245)

Aplūkojot ziedošanas tēmu, var secināt, ka tradicionālajā kultūrā ziedošana ir mēģinājums veidot attiecības ar dievībām, kas pārvalda auglību. Ziedošanas ietekme uz auglību līdzīgi raksturota gan gadskārtās, gan pārejas rituālos, kuros galvenā nozīme ir attiecību veidošanai ar mītiskajām būtnēm, pielabinoties, tādējādi nodrošinot sev labklājību un novēršot iespējamus draudus auglībai nākamajā dzīves posmā. Tātad auglība raksturota kā apmaiņas objekts starp dievībām un cilvēkiem.

3.3.5. Auglības zīlēšana

Tautasdziesmās un ticējumos svētku “laiktelpa” raksturota, norādot iespēju ielūkoties nākotnē, izmantojot svētku atribūtus zīlēšanai. Viens no zīlēšanas mērķiem ir auglības paredzēšana. Gadskārtu ticējumos zīlēšana ļauj paredzēt: (1) auglību/ražu nākamajā gadā, (2) vedību laiku un (3) bērnu dzimšanu. Skaitliski vairāk ticējumu

ļauj paredzēt auglību dabā un nākamā gada ražu. Piemēram, vadoties no laikapstākļiem Ziemassvētkos, tiek secināts, kas augs labāk un kas – sliktāk un kāds laiks paredzams nākamajā gadā. Iespējams, paredzējumi ļauj laikus sagatavoties un, pamatojoties uz zināšanām, plānot nākamajā gadā lauku darbus.

Ja pēc Ziemassvētkiem ir nosarmojuši koki, tad būs laba miežu sēja. (LTT 34483)

Arī par citiem gadskārtu svētkiem ir identificējami ticējumi, kas raksturo auglības paredzēšanas tradīcijas. Piemēram, Jumja atrašana, vācot labību apjumībās, saistīta ar spēju paredzēt auglību, veiksmi un labklājību nākamajā gadā.

Ja atrod rudzus pļaujot pie viena stiebra divas vārpas, tad būs nākošais gads ļoti auglīgs. (LTT12014)

Tomēr Jumis vienlaikus raksturots gan kā zīme, kura paredz, ka gads būs ražīgs, gan pats arī nodrošina to. Ticējumu analīze ļauj secināt, ka Jumis tiek īpaši glabāts, jo tā īpašnieks iezīmēts kā auglīgs. Auglības kontrole šajā gadījumā ir Jumja meklēšana, glabāšana un īpašas attieksmes izrādīšana.

Auglības paredzēšana ticējumos ir saistīta ar noteiktās personas auglību, jo sakrālais laiks, kad rituāls veikts, ļauj paredzēt norises cilvēku dzīvē. Ticējumi stāsta par nākotnes zīlēšanas paņēmieniem, kas ļauj paredzēt gadskārtās un godos nākotnes preciniekus un bērnu skaitu. Viena no tradīcijām, kas ļauj paredzēt personas dzīves norises, ir laimes liešana no karstas alvas Jaungada svinību laikā. J. Kursīte (Kursīte 1998, 39) norāda, ka cilvēki ticēja – šis metāls ļauj veidot saikni ar pārdabiskiem spēkiem.

Auglības paredzēšana arī ir daļa no vedību un krustabu rituāla. Tās zīlēšana gan pieminēta sievas noskatīšanas procesā, gan saskatāma visā vedību rituālā. Latviešu tautas ticējumos auglība raksturota kā pazīmju kopums, ko var identificēt sievietes ķermenī, kurš nodrošina sievietes spēju būt par sievu un māti. Ticējumos norādīts – par sievietes auglību var liecināt meitas izskats (kājas, krūtis). Tātad auglība atrodas sievietē un iezīmē tās ķermeni.

Meitas ar resniem kāju stilbiem būšot labas dēlu mātes. (LTT 19619)

Ja brūtei kāzās ir mīksti pupi, tad viņai pirmais bērns būs meitene; ja cieti pupi, tad puika. (LTT 14251)

Auglības paredzēšana kāzās raksturota dažādos veidos gan kā labklājības, labas un laimīgas dzīves noteikšana, gan specifiska zīlēšana, cik bērnu būs jaunajam

pārim un kāds tiem būs dzimums. Pētījumā identificēti arī ticējumi par krustabām, kuros pieminēta auglības zīlēšana bērna vecākiem. Tajos norādītas pazīmes sievietes ķermenī, kas ļauj noteikt gaidāmo bērnu skaitu un dzimumu. Netika identificēti ticējumi, kas ļautu paredzēt auglību gados, aplūkojot jaunā vīra augumu.

Auglības zīlēšana rituālā raksturota kā auglības solījums nākotnē, ko cilvēkiem atliek tikai īstenot. Tas ļauj secināt, ka auglība raksturota kā iepriekš nolemta un to, kāda tā ir, var uzzināt, veicot zīlēšanas rituālu.

Kopsavilkums

Auglība tradicionālajā kultūrā tiek raksturota kā daudzdimensionāla parādība saiknē ar dievībām un cilvēku savstarpējām attiecībām un kā daļa no rituāla procesa. Folkloras datu analīzē vairāk identificēti dažādi objekta raksturošanas veidi – nosaukšana, noklusēšana un klasificēšana. Salīdzinot darbam atlasīto folkloras avotu apjomu, biežāk identificētas vienības, kurās auglība raksturota saiknē ar dievībām vai kā daļa no rituāla procesa. Līdz ar to par šiem auglības aspektiem darbā iespējams izdarīt plašākus secinājumus.

Auglības raksturošana saiknē ar dievībām pozicionē to kā Māras, Laimas, Dieva un Mēslu mātes atbildības jomu. Skatot auglību kā dievību atbildības jomu, tā pozicionēta kā ārējs spēks attiecībā pret cilvēka ķermeni, neveidojot dalījumu starp auglību cilvēkos un dabā. Auglība šajā gadījumā raksturota kā spēja, ko pārvalda dievības, vairākos gadījumos vispār neveidojot saikni ar cilvēku, savukārt citos – auglība skatīta kā daļa no cilvēka ķermeņa, kas iemiesota ar simboliskām dievību vai cilvēku darbībām. Auglība folkloras avotos bieži nosaukta, izmantojot aizstāšanas apzīmējumus, kas saistīti ar minēto mītisko tēlu darbību. Par apzīmējumiem izmantoti ikdienas priekšmeti (vārti, atslēga u.c.), kuriem, mainot lietošanas kontekstu, saskarē ar dievībām piešķirta mītiska nozīme. Pētījumā konstatēts, ka šo mītisko tēlu ietekme uz auglību vairākos gadījumos savstarpēji pārklājas, kas izpaužas kā vienādu simbolisko atribūtu lietošana auglības veicināšanai (piemēram, Māras un Laimas darbība norisinās pirtī) vai līdzīgu procesu, kas saistīti ar auglību, izraisīšana (piemēram, gan Māra, gan Dievs pieminēti, runājot par briešanu sievietē).

Ja auglība ticējumos un tautasdziesmās saiknē ar dievībām raksturota kā daļa no cilvēka, tad sievietes ķermenis skatīts kā viņu (Māras, Laimas) darba lauks. Dievību devums kļūst par procesu sievietes vēderā, veidojot saiknes starp mītisko un

ķermenisko auglības pieredzi. Cilvēka atbildība un vienlaikus arī auglības kontrole šajā gadījumā ir attiecību uzturēšana ar dievībām, kas var prasīt atbilstošu ikdienas un rituāla darbību, jo nosaka topošā bērna un sievietes likteni. Tātad auglības kontrole kļūst par mijiedarbi starp cilvēkiem un dievībām. Būtiski, ka cilvēku un dievību attiecības mijiedarbes procesā nav līdzvērtīgas. Skatot auglību kā mītisko tēlu devumu, cilvēku auglību nav iespējams noraidīt, vienlaikus neapdraudot auglību dabā un attiecības ar dievībām.

Runājot par auglību kā dievību atbildības jomu, nedzimušais bērns tautasdziesmās raksturots dažādi: (1) vispār nepieminot viņu vai (2) izmantojot eifēmismus un aizvietojošas līdzības. Bērnu raksturojošie eifēmismi ļauj identificēt arī veidu, kā tautasdziesmās netieši norādīts bērna dzimums; tātad tradicionālajā kultūrā šim aspektam piešķirta nozīme.

Auglība saiknē ar cilvēku savstarpējām attiecībām tiek raksturota, iedalot bērna radīšanu trīs posmos: bērna ieņemšana, grūtniecība un dzemdības. Šāds dalījums ir drīzāk analītisks rīks pētījumā, jo folkloras materiālam raksturīga tēmu savstarpēja pārklāšanās. Bērna ieņemšanas cēloņi raksturoti dažādos veidos, iekļūstot sievietes ķermenī un izkļūstot no tā ar dažādām ķermeņa maņām, ēdot, dzerot, runājot, elpojot un ķermenim atkārtojot dabā/saimniecībā sastopamus procesus. Tautasdziesmās plašāk iztirzāts bērna radīšanas skaidrojums saiknē ar noteiktu dzimumorgānu simbolizējošu ēdienu ēšanu. Tautasdziesmās ēšana ir eifēmisms, kas aizvieto dzimumakta tiešu attēlojumu. Ēdiena pasniegšanas un patērēšanas analīze ļauj identificēt aizliegumus sievietēm veidot seksuālās attiecības ārpus laulības.

Analizējot tautasdziesmu materiālu un anekdotes, autore secina, ka pastāv atšķirības, kā par auglību runā sievietes un vīrieši. Vīrieši tautasdziesmās runā par bērna ieņemšanu kā “taisīšanas” rezultātu. Šajās tautasdziesmās vīrietis attēlots seksuāli aktīvs, jo raksturots kā bērna “taisītājs”, bet sieviete – kā viņa darba virsma. Analizējot “bērna taisīšanas” raksturojumu, iespējams identificēt noteiktas sociālās normas, kas nosaka, ka cilvēka auglība ir jārealizē laulībā. Līdz ar to precības un to organizēšana skatāma kā būtiska auglības kontroles forma. Šajā gadījumā bērns raksturots kā piederīgs saimniecībai saistībā ar noteiktām dzimtes lomām un tām raksturīgiem ikdienas darbiem saimniecībā (malšana – sievietes, aršana – vīrieša darbs).

Grūtniecības attēlojums folklorā krasi atšķiras vēlamas un nevēlamas grūtniecības gadījumā. Tautasdziesmās vēlama grūtniecība raksturota, izmantojot

apzīmējumus “ziedēšana”, “kustēšana” un “briešana”, savukārt nevēlama grūtniecība raksturota ar apzīmējumu “piegulēts bērns”.

Grūtniecības pieredze sievietes perspektīvā folkloras materiālā nosaukta, izmantojot apzīmējumus “josta devītajā ielokā”, kas tiek lietots arī grūtniecības stadijas noteikšanai, un “kustēt”, kas tiek izmantots nedzimuša bērna kustību raksturošanai sievietes vēderā. Ja grūtniecība ir vēlama, ticējumos pieņemts nesaukt topošo bērnu vārdā līdz pat kristībām, lai to nosargātu, tādēļ grūtniecība tiek slēpta.

Savukārt, ja grūtniecība klasificēta kā nevēlama (ārpus laulības), gan bērna māti, gan topošo bērnu raksturo tiešā veidā stigmatizējoši un rupji, izmantojot apzīmējumus “bandu bērns”, “zaķu bērns” “meitas meita” u.c. Tas liecina, ka tradicionālajā kultūrā kāzas (to esamība) strukturē cilvēku bērnu radīšanas pieredzi un pozicionē bērnu kā vēlamu vai nevēlamu, savukārt grūtniecību – kā pieņemamu vai nosodāmu. Ticējumos ir identificējami apgalvojumi, ka nevēlamas grūtniecības gadījumā tiek veikta “augļa nodzīšana”, tomēr prakses lietošanas konteksts ir neskaidrs. Vienīgais identificētais pamatojums ir bērna ieņemšana ārpus laulības, ko sauc arī par “bērna piegulēšanu”.

Dzemdības tautasdziesmās raksturotas kā “grūtās dienas” vai iešana “Māras/Laimas pirtī”. Šie apzīmējumi lietoti, lai norādītu dzemdību vietu un procesu, un ļauj identificēt veidu, kā raksturota dzemdību saikne ar Māras un Laimas darbību. Buramvārdu un ticējumu analīzē identificēti vairāki veidi, kādos uzturēja saikni ar dievībām, lai uzturētu veselību un sargātu dzīvību bērnam un sievietei dzemdībās.

Auglības kontrole saiknē ar dievībām un cilvēku savstarpējām attiecībām izpaužas kā: (1) auglības noklusēšana, lai to sargātu, (2) tās izrunāšana gadījumos, kad auglība neiekļaujas sociālajos uzstādījumos un ir nevēlama, (3) dažādu rituālu veikšana, lai bērnu ieņemtu vai tieši pretēji – neieņemtu, (4) jokošanās un apdziedāšanās, kas darbojas gan kā zināšanu par auglību un seksualitāti, gan sociālo normu iemācīšana, gan kā sankcija par auglības neatbilstošu realizāciju, (5) laulības/vedības, kas sociāli organizē auglību, (6) rituāli, kas ļauj uzturēt attiecības ar dievībām. Tas liecina, ka tradicionālajā kultūrā pastāv daudzveidīgs rīcību veids auglības mērķtiecīgai organizēšanai un vadīšanai dažādos periodos.

Auglība tradicionālajā kultūrā raksturota arī saiknē ar rituālu, kas vairāk ļauj analizēt auglības komunikācijas veidus. Pētījumā identificēts, ka norādījumi saistībā ar auglības saglabāšanu, veicināšanu vai zīlēšanu tiek iekļauti visās gadskārtās, svinamajās dienās un godos (ieskaitot bēres). Tas liecina, ka auglības komunikācija

tradicionālajā kultūrā ieņem svarīgu vietu cilvēku dzīvē. Auglības loma rituāla kontekstā ir dažāda; tā var kļūt par daļu no rituāla satura, piemēram, ar auglības vēlēšanu gadskārtā tiek nodrošināta laba raža nākamajā gadā. Tomēr vienlaikus rituāls ir arī auglības kontrole, jo tajā tiek veidotas attiecības ar dievībām ar mērķi veicināt auglību. Auglības nodrošināšana šajā gadījumā skatīta kā pareiza rituāla veikšana. Avotos par rituālu veikšanu auglība raksturota kā sekas kustībām vai skaņām rituālā – kā apmaiņas objekts rituāla dalībniekiem ar dievībām un savā starpā vai kā iepriekš paredzama un izzīlējama spēja. Gadskārtu gadījumā auglība raksturota kopumā, neatdalot to dabā un cilvēkos. Savukārt pārejas rituālu mērķis ir nodrošināt personas pāreju citā statusā, tāpēc auglības veicināšana (vedības) vai nosargāšana (bedības, krustabas) paredzēta noteiktiem indivīdiem un to ģimenei. Lai rituāls būtu veiksmīgs, tam noteikti jānorit saskaņā ar tradīciju laika, telpas, ēdiena un rituāla darbību (ziedošanas, zīlēšanas, darbības ar rituāla atribūtiem utt.) izvēlē un organizēšanā. Rituāla neatbilstība un nepietiekama tradīciju ievērošana tiek skatīta kā drauds auglībai.

4. AUGLĪBAS ZINĀŠANU OBJEKTS MŪSDIENĀS

Līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā, arī mūsdienās auglība ir daudzšķautņains zināšanu objekts, kuru veido gan komunikācija, gan dažādi raksturošanas veidi, gan vērtēšanas kritēriji. Auglības objekta sastāvdaļas raksturotas divās nākamajās darba apakšnodaļās.

Pirmajā apakšnodaļā izklāstīts, kā auglības komunikācija tiek veidota interviju materiālā nosauktajās komunikāciju situācijās (klīnikā, slēgtos interneta forumos, ģimenes un draugu lokā, atvērtas pieejas internetā, valsts institūcijās), kā arī skaidroti zināšanu leģitimizācijas un cirkulācijas procesi tajās. Auglības komunikācija ir saistīta ar auglības raksturošanu, tomēr komunikācijas situācija automātiski nenodrošina vienādus auglības nosaukšanas vai noklusēšanas veidus, jo vairākās auglības komunikācijas situācijās var atsaukties uz vienu raksturošanas veidu vai arī vienā vietā var lietot vairākus raksturošanas veidus. Līdz ar to šajā nodaļā lielāka uzmanība tiek pievērsta tieši komunikācijas procesam un tā ietekmei uz auglības zināšanu objektu.

Otrajā apakšnodaļā identificēti un skaidroti auglības raksturošanas (nosaukšanas, noklusēšanas) veidi mūsdienās, kas ļauj skaidrot pastāvošās izpratnes par auglību. Analīzes materiālos savstarpēji atšķirīgie auglības nosaukšanas veidi var tikt gan savstarpēji kombinēti, gan noliegti. Analīzes procesā autorei mazāk izdevās identificēt auglības noklusēšanas veidus. Auglības vērtēšanas kritēriji ir integrēti abās apakšnodaļās, jo tie attiecas gan uz auglības komunikāciju, gan auglības raksturošanu mūsdienās.

4.1. Auglības komunikācijas situācijas

Mūsdienu kultūrā auglība plaši tiek apspriesta gadījumos, kad bērna ieņemšana rada problēmas, tāpēc promocijas darbam izvēlētas intervijas ar pacientiem un speciālistiem par neauglības vai ierobežotas auglības jautājumiem. Šajā interviju materiālā atrodamas piecas vietas, kurās auglības jautājumi tiek apspriesti: (1) ārsta kabinets vai neauglības klīnika, (2) slēgti forumi internetā, (3) ģimene un/vai draugu loks, (4) valsts institūcijas un (5) atvērtas piekļuves interneta portāli. Katrā no nosauktajām vietām darbojas atšķirīgi zināšanu leģitimizācijas un cirkulēšanas principi. Proti, atkarībā no komunikācijas vietas mainās veids, kā auglība tiek raksturota, kuri raksturojumi tiek noliegti un atšķiras un kā tiek organizēts

komunikācijas process. Tomēr tas nenozīmē, ka cilvēkiem auglības komunikācijā nepiemīt rīcībspēja, jo komunikācijas situācijā iesaistītie var mainīt auglības raksturošanas veidus, pielāgojot tos savām vajadzībām.

Katra no intervijās nosauktajām auglības komunikācijas vietām turpmāk tiek aplūkota atsevišķi, pievēršot uzmanību: (1) komunikācijas veidam un (2) komunikācijas saturam.

4.1.1. Ārsta kabinets un neauglības ārstēšanas klīnika

Ārstu kabinetu un neauglības ārstēšanas klīnikas intervijās ir biežāk pieminētās vietas komunikācijai par auglības jautājumiem neauglības ārstēšanas gadījumā. Vairums informantu bija saskārušās ar situāciju, kad bērnu ieņemšana sagādā grūtības, tāpēc tika izmantotas jaunās reproduktīvās tehnoloģijas, savukārt daļa no viņām bija arī dzimumšūnu donores. Līdz ar to komunikācija klīnikās bija daļa no neauglības ārstēšanas vai medicīniskās apaugļošanas procesa. Ārstēšana šajā gadījumā bija process, kurā sievietes mēģināja identificēt un novērst cēloņus, kas traucēja radīt bērnu. Līdz ar to auglības komunikācija bija daļa no konkrētu cilvēku neauglības ārstēšanas vai olšūnu ziedošanas procesa.

Auglības komunikācija ārsta kabinetā norisinās starp (1) dažādiem medicīnas speciālistiem, (2) ārstiem un pacientiem. Intervijās pieminēta, bet mazāk iztirzāta komunikācija starp dažādiem medicīnas speciālistiem, bet vairāk tiek runāts par komunikāciju starp ārstu un pacientu/pacientiem. Komunikācijas procesa analīze klīnikā iespējama tikai tādā apjomā, ciktāl tas iztirzāts intervijās, līdz ar to turpmāk lielāka uzmanība tiek pievērsta komunikācijai starp ārstu un pacientu.

Vietas specifika nosaka veidu, kā tiek organizēta komunikācija. Medicīnas iestādē komunikācijas apjomu nosaka līgums starp klīniku un pacientu, kas ir savstarpēja juridiska vienošanās par to, kādi pakalpojumi tiek sniegti, cik tie maksā un kā tiek risinātas strīdu situācijas. Tas ļauj skatīt auglības atgūšanas procesu kā līguma sastāvdaļu. Šajā kontekstā neauglības ārstēšana tiek saukta par pakalpojumu, kas ir darījums starp pakalpojuma ņēmēju un sniedzēju, savukārt auglības atgūšana kļūst par pakalpojuma saturu. Tas ļauj pamanīt ekonomisku racionalitāti auglības skaidrošanai.

Komunikācija mainās atkarībā no personu pozīcijas. Pārsvarā auglības komunikācija intervijās raksturota asimetriski. Asimetriju veido autoritāte, kas identificējama jau veidā, kādā nosaukti komunikācijā iesaistītie. Ja intervijās tiek

runāts par neauglības ārstēšanu kā procesu, kurā viens ir pacients, bet otrs – ārsts, tad autoritāte tiek deleģēta ārstam. Autoritāte tiek pamatota ar kompetenci medicīnā, ko nodrošina izglītība un apmācība par cilvēka ķermeni. Šajā gadījumā par komunikāciju tiek runāts šādi: pacients uzdod jautājumus, bet ārsts uz tiem atbild. Šādu komunikācijas veidu raksturo gan ārsti, gan pacienti.

[Pacienti] var jautāt kaut kādu informāciju tīri, nu, tādu medicīnisku, nu, no medicīniskā viedokļa, ko es viņiem pastāstu. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Stāstot par savu neauglības speciālistu, pacientes minēja vairākus komunikācijas procesa aspektus: (1) ārsta dzimumu, (2) personīgās rakstura īpašības un (3) ārsta kompetenci. Šos aspektus nepieciešams paskaidrot plašāk.

Ārsta personīgās īpašības un dzimums ietekmē zināšanu apriti starp ārstu un pacientu. Pacientes uzskata, ka ārsta personīgās rakstura īpašības, piemēram, iejūtība, prasme iedziļināties pacienta problēmās vai tieši pretēji – skarbs tiešums, veicina vai traucē pacientam dalīties ar informāciju par savām problēmām, kā arī uzdot jautājumus par auglību. Vairākās intervijās norādīts, ka vieglāk runāt par auglības un neauglības jautājumiem ar sava dzimuma ārstu. Tas ļauj secināt, ka zināšanu cirkulācija par auglību arī mūsdienās var noritēt viena dzimuma ietvaros, līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā.

Plašāk raksturotais aspekts intervijās ir ārsta kompetence, kas ir priekšnoteikums, lai pacientes izvēlētos komunicēt tieši ar noteikto medicīnas speciālistu. Informantēm ir būtiski, ka speciālisti spēj demonstrēt savu kompetenci, jo tas rada uzticamību. Kompetence pacientu un speciālistu intervijās tiek raksturota atšķirīgi. Pacientes, runājot par ārstu kompetenci, lieto apzīmējumus “speciālists”, “profesionālis” un “klīnikas vadītājs”, identificējot sarunu biedra kompetenci un primāri to saistot ar izglītību medicīnā un pozīciju attiecībā pret citiem ārstiem un ieņemamo amatu klīnikā. Izglītība apliecina, ka ārsti ir apguvuši noteiktu zināšanu un prasmju kopumu. Tas ļauj secināt, ka ar medicīnisko izglītību zināšanas par auglību no viena profesionāļa tiek nodotas otram, tātad tās cirkulē starp profesionāļiem. Tā kā kompetence tiek saistīta ar izglītību, tad tikai cilvēks ar medicīnas izglītību spēj izvērtēt, vai kāds ir kompetents. Auglība kļūst par profesionālas ekspertīzes lauku, kurā zināšanas par auglību nepārtraukti nepieciešams papildināt, jo kompetence ietver zināšanas par jaunākajiem medicīnas sasniegumiem (jaunākajiem pētījumiem un

metodēm) un prasmes tos pielietot. Tas arī apliecina, ka auglība kā zināšanu objekts mainās un attīstās.

Medicīnas speciālisti intervijās savu ekspertīzi arī saista ar izglītību un zināšanu apguvi, bet precizē savas ekspertīzes un kompetences robežas, norādot padziļinātu zināšanu apguvi specifiskā jomā, tādā veidā vienlaikus arī pozicionējot sevi medicīnas laukā. Piemēram, intervijās tiek izteikti tādi apgalvojumi kā “mana specializācija ir embrioloģijā” vai “uroloģijā”, kas apliecina padziļinātu ļoti konkrētu dažu auglības aspektu izzināšanu. Tas ļauj secināt, ka mūsdienās auglība var kļūt par cilvēku specializāciju.

Nu, tāpēc, ka androloģija vispār ir jauna specialitāte, ja, un, un Latvijā, Latvijā viņa vēl arvien, teiksim, nav pieejama, tāda speciāla sagatavošana nav pieejama. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Specializācija nodrošina tiesības noteikt diagnozi un ārstēt neauglību. Diagnožu noteikšana raksturota kā process, kura laikā speciālists veic pierādījumu vākšanu. Intervijās tiek pieminēti vairāki pierādījumu veidi: starptautiski pētījumi, analīzes un pārbaudes. Pētījumi tiek skatīti kā padziļināta pievēršanās noteiktā jautājuma izpētei, ievērojot speciālus zināšanu apkopošanas un klasificēšanas principus.

Un tā mēs kādreiz, kad Zviedrijā strādājām, mēs taisījām tādu pētījumu, skatījāmies spermas kvalitāti vīriešiem, kuru partneres, sievas... kurām ir grūtniecība tajā brīdī. Nevis, teiksim, ka viņām pirms 10 gadiem piedzimuši, ja, bet tieši tajā brīdī, kad nesen iestājusies grūtniecība, un bieži tie spermas rādītāji bija zem normas. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Mediķi intervijās atsaucas uz saviem vai citu mediķu starptautiskiem pētījumiem. Ne tikai pētījumu veikšana, bet arī citu pētījumu pārzināšana skatīta kā pazīme mediķu kompetencei. Daļa no ārsta kompetences tiek saistīta arī ar zināšanām par ārstēšanās metožu efektivitāti. Vairākās intervijās ārsti efektivitāti pamato ar noteiktu ārstēšanas protokolu ievērošanu, kas paredz standartizētu medicīnisku praksi un pasaulē atzītu medicīnisko tehnoloģiju ieviešanu ārstēšanā. Efektivitāte tiek saistīta ar zināšanām par standartizētu darbību virkni, kas sniedz labākus ārstēšanas rezultātus, ko izstrādājuši neauglības speciālisti ārvalstīs. Speciālisti tos sauc par protokoliem. Līdzīgi kā saslimšanas pierādīšana, arī ārstēšana skatīta kā pierādījumos (pētījumos) balstīta prakse, kas veikta, ievērojot medicīnā izstrādātus principus un pielietojot noteiktas medicīniskas tehnoloģijas, ko medicīnas speciālisti intervijās

apzīmē ar dažādu burtu kombinācijām, piemēram, ICSI⁶ vai IVF⁷.

Neauglības ārstēšana šajā kontekstā kļūst par dažādu protokolu ievērošanu, fragmentējot apaugļošanu dažādos posmos, piemēram, olšūnu iegūšana, apaugļošana un saglabāšana (sasaldēšana).

Es pastāstīšu jums par jaunām iespējām, kas ir patreiz parādās, nu, viņas pus jaunas, tāpēc, ka mēs ar šo metodiku jau nodarbojamies pēdējos 4 gadus, tas ir jaunas sasaldēšanas metodika. Pionieri šajā metodikā bija japānieši, viņi izdomāja tādu metodi, pie kuras embrijs saglabājas ļoti labi... (Citāts no intervijas ar ekspertu – klīnikas vadītāju.)

Protokolu ārsti skata kā rīcību vadlīnijas, kas balstās jaunākajos medicīnas pētījumos, bet jaunāko medicīnisko zināšanu pārzināšana kļūst par apliecinājumu neauglības speciālista kompetencei un vienlaikus protokolu pamatotībai. Tas ļauj identificēt, ka papildu vērtība tiek piešķirta ne tikai zinātniskām, bet tieši jaunākajām zināšanām, veidojot zināšanu iekšēju stratifikāciju. Protokolu ievērošana neauglības ārstēšanu padara par ļoti standartizētu rīcību kopumu, kas, atgriežoties pie E. Līča (2001) rituāla definīcijas, ļauj saskatīt līdzību ar rituāliem tradicionālajā kultūrā, tātad formē rituālu medicīniskajā telpā. Secils Helmans (*Cecil Helman* 2007, 224-244) uzskata, ka jebkurš cilvēka dzīves process, kurā persona maina savu sociālo kategoriju, ir saistīts ar pāreju, tāpēc nepieciešams rituāls, kas ļauj šo pāreju veikt pareizā veidā.

Auglības komunikāciju medicīnas iestādēs ietekmē arī specifisks zināšanu aprites princips, kuru ārsti un pacienti sauc par konfidencialitāti. Šis princips ierobežo zināšanu cirkulēšanu starp ārstiem un pacientiem, padarot komunikāciju personīgu. Pacients nosaka, kurš vēl bez ārsta un pacienta ir tiesīgs par šiem jautājumiem zināt. Tas ļauj padarīt auglību noteiktā situācijā par ārsta un pacienta savstarpējo noslēpumu.

Pacientu noslēpuma saglabāšana norādīta kā kritērijs, kāpēc vairāki informanti izvēlas nerunāt par auglību ar saviem ģimenes ārstiem, baidoties, ka iegūtā informācija var tikt izpausta citiem cilvēkiem, kas dzīvo viņu tuvumā. Bailes zaudēt kontroli pār informācijas cirkulēšanu liedz paļauties uz saviem ģimenes ārstiem:

Es mazliet uztrauktos par to, cik konfidencialitāti ievēro provinču ārsti, es domāju, ka nav noslēpums, ka viņi ne velna neievēro, tautas valodā runājot.

⁶ Instrumentāla viena spermatozoīda ievadīšana sievietes olšūnas citoplazmā, kas veikta ārpus sievietes ķermeņa, un tad apaugļoto šūnu ievadīšana sievietes dzemdē.

⁷ Olšūnas un spermatozoīda savienošana ārpus sievietes ķermeņa un apaugļotās olšūnas ievadīšana sievietes dzemdē.

Jo ja zina kaut ko ārsts, tad nereti rodas jautājums – kā par to uzzināja visi pārējie? (Citāts no intervijas ar 12. pacientu.)

Liela daļa pacientu intervijās norāda, ka konfidencialitāte viņiem ir īpaši būtisks aspekts, jo ļauj bērna ieņemšanas veidu saglabāt noslēpumā. Vairāki pacienti norāda, ka izvēlas doties pie ārsta citā pilsētā, jo ārsta fiziska distance nodrošina lielāku drošību informācijas neizpaušanai. Konfidencialitāte arī ļauj fragmentēt neauglības ārstēšanā iesaistīto cilvēku komunikāciju, jo ļauj atdalīt dažādas neauglības ārstēšanā iesaistītās grupas, piemēram, donorus no pacientiem un ārstus no donoriem.

Es nezinu nevienu donoru, es viņu nevienu neesmu redzējis nekad savā mūžā. Es [...] man kā priekšniekam atnāk tikai numuri. (Citāts no intervijas ar ekspertu - klīnikas vadītāju.)

Interviju analīze ļauj secināt, ka dažādās klīnikās konfidencialitāte tiek organizēta atšķirīgos veidos. Vairāku klīniku darbinieki norāda: lai nodrošinātu ierobežotu zināšanu apriti, viņi ir izstrādājuši arī principus, kā norisinās zināšanu apmaiņa starp speciālistiem, norobežojot tos cilvēkus, kuri strādā ar donoriem, no tiem, kuri strādā ar pacientiem, un nosakot, kāda informācija var tikt pārrunāta starp ārstniecības personām. Konfidencialitātes nodrošināšana kļūst par formālu komunikācijas principu klīnikā.

Ir, nē, personālam ir juridiska atbildība par to, personāls nevar nezināt, jo analīzes nāk ne ar kodiem, bet ar uzvārdiem, vārdiem, viņi zina, ka tā ir donore ar tādu vārdu, uzvārdu, kam viņa būs tā donore, teiksim, var zināt, protams, kad oper-māsa, es un anesteziologs, kur vairāk par vienu cilvēku zina, tas ir vienmēr risks, bet mediķiem ir kriminālā atbildība par informācijas izpaušmi, un mūsu līgumos, darba līgumos ir uzrakstīts skaidri un gaiši, ka būs atbildība, ja cilvēks izpauž jebkādu informāciju par slimnieku. (Citāts no intervijas ar ekspertu - klīnikas vadītāju.)

Apkopojot iepriekš minēto, var secināt, ka auglības komunikācija klīnikās var būt asimetriska, fragmentēta un formāla. Šāda auglības komunikācija ietekmē arī auglību kā zināšanu objektu. Analizējot auglības komunikāciju klīnikās, ir identificēts arī specifisks auglības komunikācijas princips (konfidencialitāte), kas ne tikai nosaka zināšanu apriti starp ārstu un pacientu, bet arī ir pamatojums auglības noklusēšanai. Līdz ar to auglība var kļūt par noslēpumu, kas tiek pārrunāts tikai starp ārstu un pacientu.

Šajā kontekstā auglība var kļūt arī par ārsta kompetenci un profesionālām zināšanām. To apliecina arī fakts, ka speciālisti intervijās, runājot par auglību un

neauglību, izmanto specifisku medicīnisku valodu. Komunikācijas analīze ļauj skatīt auglības atgūšanu kā jautājumu, kas iekļauts juridiskā līgumā, vai identificēt to kā specifisku medicīnisku jautājumu, kuru var gan izpētīt, gan pierādīt.

4.1.2. Slēgti anonīmi interneta forumi

Slēgtie un publiskie interneta forumi ir otra biežāk pieminētā vieta auglības apspriešanai. Kvantitatīvi vairumā interviju ir pieminētas divas konkrētas interneta vietnes slēgtiem anonīmiem interneta forumiem – “Cālis” un “Atceries”. Tajos sarunas par neauglības jautājumiem ir skatītas kā atbalsta un informācijas iegūšanas vieta cilvēkiem ar ierobežotu auglību un neauglību. Slēgtie anonīmie interneta forumi ir veidoti ar mērķi nodrošināt pasargātu vidi un atrast domubiedrus neauglības ārstēšanas procesā. Tajos zināšanu cirkulēšanu ierobežo slēgta piekļuve. Lai pievienotos slēgtam forumam, nepieciešams kāda foruma dalībnieka uzaicinājums. Tas ļauj diskusijās par neauglību norobežoties no tiem cilvēkiem, kuriem nav personīgas neauglības pieredzes, bet ir viedoklis.

Slēgtajos interneta forumos virtuālajā vidē tiek veidota komunikācija starp nepazīstamiem cilvēkiem ar līdzīgām problēmām – ierobežotu auglību. Tieši kopīgā pieredze un līdzīgās problēmas ļauj radīt sajūtu par emocionālu atbalstu starp forumu dalībniekiem. Intervijās tiek norādīts, ka foruma dalībnieces pārsvarā ir sievietes, piešķirot uzmanību ne tikai komunikācijā iesaistīto emocionālai tuvībai, bet arī dzimumam. Tātad šajā vietā zināšanu apmaiņa par auglību norisinās starp viena dzimuma pārstāvēm un tiek slēpta no plašāka cilvēku loka.

Lai arī komunikācija ir neformāla, tā ir reglamentēta. Komunikācijas principus nosaka savstarpējas iekšējās vienošanās. Viens no komunikācijas principiem ir anonimitāte; lai to nodrošinātu, forumos cilvēki sev piešķir pseidonīmus. Tas ļauj slēpt patieso identitāti un nodrošināt distanci starp komunikācijas dalībniekiem, kā arī izvairīties no situācijas, kad izpaustais forumā tiek izmantots pret sarunas dalībniekiem citā vietā. Anonimitāte kā priekšrocība intervijās skatīta vairāku iemeslu dēļ:

- (1) Tā nodrošina iespēju izrunāt lietas un jautājumus, kurus ar personīgi pazīstamiem cilvēkiem nespēj pārrunāt pārāk tuvu attiecību dēļ.
- (2) Ļauj saglabāt lielāku sociālo distanci, vienlaikus veidojot tuvu un personīgu komunikāciju. Vairākas sievietes šīs sarunas sauc “raudāšana

viena otrai uz pleca”, kas norāda uz attiecību emocionālo tuvību.

Bet gribas jau ticēt, es nezinu, vai nu tāpēc, ka es kontaktējos ar tām meitenēm, tiešām mēs esam sadraudzējušās tādā dikti lielā mērā vai kā, bet gribas ticēt, ka tas tomēr iet... lai arī smieklīgi tas interneta forums, bet viņš arī daudzām meitenēm palīdz. (Citāts no intervijas ar 10. pacienti.)

- (3) Ļauj runāt par pieredzi, nebaidoties no nosodījuma vai apkārtējo reakcijas, kā arī tiešu attiecību neesamība ļauj runāt, nebaidoties sāpināt klausītāju.

Otrs komunikācijas princips nosaka, ka forumā iegūtā informācija netiek publiski apspriesta ārpus foruma. Šo principu neievērošana var ietekmēt pieeju komunikācijas vietai, proti, pārkāpēji tiek izslēgti no foruma. Intervijās tika aptuveni norādīts forumos veidotais sarunu saturs, biežāk pieminot tikai pārrunātās tēmas (labākā ārsta izvēle, ārstēšanās process, bērna ieņemšanas veiksmes un neveiksmes, grūtniecības process, zāļu lietošana u.c.), bet neiztirzājot tās. Saturs neiztirzāšana ir saistīta ar noteikumiem zināšanu cirkulēšanā, kas neļauj tur cirkulējošās zināšanas pārrunāt ar pētnieku – cilvēku, kurš nepieder pie slēgtās kopienas. Tāpēc forumos apspriestās tēmas tiek pieminētas, bet netiek padziļināti iztirzātas, ievērojot savstarpējo vienošanos.

Salīdzinot ar iepriekš raksturoto runas vietu (ārsta kabinetu un neauglības klīniku), kur priekšstati par auglību ir balstīti medicīnas zināšanās un pierādāmi, slēgtos interneta forumos darbojas citi zināšanu leģitimizācijas principi. Šajā vietā auglība raksturota, balstoties cilvēku pieredzē.

Nu, no savas pieredzes ir tā, kad tur sanāk kontaktēties ar cilvēkiem, kuri dara visu to pašu, izbauda visu to pašu. Viņiem ir tas pats satraukums, viņiem ir tie paši reiboņi, viņiem ir tie paši liekie kilogrami, viņiem ir tās pašas neizdošanās, izdošanās, un, nu, viss šis te. Nu, lūk, tad to arī dod, ka tur ir tas reālais atbalsts. (Citāts no intervijas ar 3. pacienti.)

Tieši pieredze dod tiesības izteikt apgalvojumus par auglību forumā un nodrošina spēju labāk izprast situāciju, kā arī papildu nesāpināt otru. Līdzīgā pieredze foruma dalībniecēm, kas piedzīvojušas neauglības ārstēšanu, tiek raksturota, izmantojot apzīmējumu “izgājusi visam tam cauri”.

...it sevišķi tas Cālis un tas forums, kur meitenes sarakstās par to mākslīgo apaugļošanu, par to procesu, ja, tad, nu, bija man tā procesa laikā kaut kādi jautājumi, vai nu tur par kaut kādām fiziskām izjūtām vai par kaut ko tādu, tad

viņas centās gan atbalstīt, gan pastāstīt, gan paskaidrot. (Citāts no intervijas ar 8. pacienti.)

Vairākās intervijās tiek norādīts, ka forumos norisinās arī sarunas par medicīnas jautājumiem. Tomēr vairumam foruma dalībnieku trūkst medicīniskās izglītības, tāpēc medicīnas speciālisti intervijās interneta forumus skata kā nepietiekami drošu un uzticamu vietu, kur gūt informāciju par neauglības ārstēšanu. Arī daļa pacientu, kas iesaistās forumos, atzīst, ka internetā iegūtās zināšanas nepieciešams pārbaudīt, atsijājot vērtīgu informāciju no nevērtīgas, kas tiek apzīmēts kā “atfiltrēšana” vai “izvērtēšana”.

Protams, tas jau arī bija viens [...] no tiem avotiem, ko es palasīju [...] un jo tur jau dzīvi cilvēki dalās savā pieredzē. Labi, nu, cik nu tur ir izdomāts tas, ko raksta, cik tur ir realitāte, tas jau arī jāmēģina kaut kā atfiltrēt, jo, nu. (Citāts no intervijas ar 3. pacienti.)

Vērtēšanas kritēriji iegūtās informācijas uzticamībai ir dažādi, proti, ārstiem tā ir kompetence, bet lajiem – iegūto informāciju pārrunāt ar (1) ārstu, (2) kādu citu, kam ir pieredze līdzīgu jautājuma risināšanā (draugu, citu cilvēku forumā), (3) paļauties uz savu iekšējo sajūtu. Slēgtos interneta forumos notiek mēģinājums klasificēt zināšanas patiesībā un nepatiesībā. Dažos gadījumos nepatiesība skatīta kā informācijas paušana par auglību bez medicīniskas izglītības.

Forumi pieminēti kā vieta, kur tiek pārrunāti jautājumi, kas iepriekš apspriesti ar neauglības ārstēšanas speciālistiem. Šīs sarunas ļauj pacientiem salīdzināt, ko par noteikto auglības aspektu stāstījuši dažādi speciālisti no atšķirīgām klīnikām. Slēgtajā forumā cilvēki pārbauda citās vietās iegūtas zināšanas. Tomēr vienlaikus intervijās norādīts, ka forumā iegūtās zināšanas var tikt pārbaudītas arī pie ārsta. Tātad vairākās vietās apstiprinātas zināšanas par auglību tiek skatītas kā uzticamākas un patiesākas. Zināšanu pārbaudīšana atšķirīgās vietās liecina arī par zināšanu pārnesi no viena konteksta otrā. Šī vieta sievietēm aizvieto iespēju komunicēt par auglību ar ārstiem vai ģimenes locekļiem un draugiem.

Apkopojot iepriekš norādīto, slēgti forumi internetā ir auglības komunikācijas vieta, kurā zināšanas cirkulē starp savstarpēji svešām sievietēm ar līdzīgu pieredzi un kļūst par atbalstu neauglības ārstēšanas procesā. Komunikācija ir anonīma, jo ar identitātes slēpšanu nodrošināta uzticēšanās. Šajā vietā iegūtā informācija netiek komunicēta ārpus tās, jo, pārkāpjot šo principu, var tikt liegta piekļuve forumam. Līdz

ar to daļa zināšanu par auglību cirkulē ierobežotā vidē, kļūstot par vienas virtuālas grupas noslēpumu.

4.1.3. Ģimene un draugu loks

Ģimene un draugu loks ir vēl viena vieta auglības jautājumu apspriešanai, kas pieminēta sieviešu intervijās. Draugi tiek raksturoti kā cilvēki, ar kuriem informantiem ir emocionāli tuvas attiecības, taču ir identificējami atšķirīgi ģimenes izpratnes veidi. Informanti daļā gadījumu ar ģimeni saprot tikai savienību starp vīrieti un sievieti, kuri plāno kopā radīt bērnus neatkarīgi no tā, vai pāris ir precējies vai nav, turpretī daļā gadījumu izpratne par ģimeni iekļauj arī plašāku radnieku loku, ar to saprot arī savus un/vai vīra radniekus, piemēram, vecākus, brāļus un māsas. Citi informanti, stāstot par auglības komunikāciju “ģimenē”, piemin tikai tos radniekus un draugus, ar kuriem viņiem veidojas emocionāli tuvas attiecības.

Intervijās netiek plaši iztirzāts sarunu saturs, kas apspriests ar radniekiem un draugiem. Tas var būt saistīts ar distanci starp pētnieku un informantu. Gadījumos, ja sarunās pieminētais tiek iztirzāts, tad norādīts, ka ar radniekiem un draugiem cilvēki runā par neauglības ārstēšanas pieredzi, veismēm un neveismēm, iekļaujot gan informāciju par ārstēšanās gaitu, gan emocionālo un fizisko pārdzīvojumu. Sievietes sarunas ar radniekiem raksturo kā dalīšanos ar sāpēm un priekiem, kas ne vienmēr ir verbāls process.

Un citreiz, kad mamma, pieņemsim, saka, nu, ko tu raudi, nu, pietiek raudāt, nu, būs vēl, ar cerību – būs vēl, tik ļoti nevajag raudāt, tik ļoti nevajag ņemt to pie sirds, tad draugi ir tie, kuriem es varu zvanīt dienā un naktī, un vienkārši stulbi raudāt. Stundu sēdēt no vietas un raudāt, un draugi atbalsta. Ļoti svarīgi, jā. Es bez atbalsta nemaz netiktu galā. Nu, kāpēc slēpt? Par ko kaunēties? (Citāts no intervijas ar 11. pacientu.)

Komunikācija par auglību ar radniekiem ļauj iegūt no radniekiem un draugiem emocionālu atbalstu, kuru iespējams saņemt, tikai daloties ar piedzīvoto. Vairākās intervijās sievietes atzīst, ka tieši emocionālais atbalsts no draugiem un radniekiem ir ļāvis izturēt spriedzi, ko radījusi neauglības ārstēšana. Šajā gadījumā zināšanas piemīt tam, kuram ir neauglības pieredze, bet citi uzklusa tās un reaģē.

Zināšanu cirkulācija ģimenē tiek raksturota, izmantojot apzīmējumus “runāt” vai “nerunāt”, kas pamatots dažādos veidos: attiecību kvalitātē un tuvībā, radnieka izpratnē par auglību un radnieka dzimumā. Biežāk lietotais pamatojums, ko sievietes

lieto, stāstot par runāšanu vai nerunāšanu par auglību ar draugiem un radiem, ir attiecību kvalitāte un tuvība. Proti, auglība tiek pārrunāta tikai tuvu cilvēku starpā. Runāšana par auglību ģimenes un draugu lokā tiek pamatota attiecību kvalitātē (tuvas, uzticamas vai tieši pretēji – distancētas). Līdz ar to auglība un neauglība var būt jautājumi, ko pārrunā savā starpā tikai daļa radnieku un draugu. Atkarībā no attiecību kvalitātes sarunas ar ģimenes locekļiem tiek raksturotas kā emocionāls atbalsts vai tieši otrādi – kā pārmetumi un papildu sāpes. Tas liecina, ka zināšanu cirkulācija ir saistīta ar attiecībām un vienlaikus arī tās veido, atdalot tos ģimenes locekļus, kuri zina, no tiem, kuri nezina; tuvāku ģimenes un draugu loku nošķirot no tālāka. Tātad auglība var kļūt par kopīgu noslēpumu daļai no tuviem cilvēkiem.

Vīrs savai mammai bija stāstījis, es arī tā pieminēju to visu padarīšanu, man mamma zināja, fāterītis, tēvs, tas jau tāpatās strādāja, un viņam jau savu visu šito te lietu tik daudz, kur nu vēl tagad viņam ņemt un vēl papildus slodzi viņa galvai, nu, tur vienkāršāk, nu, tagad ir stāvoklis, piedod, vairs nav stāvoklis, tagad atkal ir stāvoklis, tagad atkal nav stāvoklis. Nu, tur man liekas viņam jau ar to pietika šitā te. (Citāts no intervijas ar 3. pacienti.)

Vairākās intervijās izvēle runāt vai nerunāt ar noteikto radnieku pamatota, veidojot dalījumu – mani radnieki vai vīra radnieki. Biežāk “savi” radnieki ir skatīti kā emocionāli tuvāki. Tomēr dažos gadījumos tieši tuvība minēta kā traucēklis auglības jautājumu pārrunāšanai ar saviem radniekiem, nevēloties tuviniekus lieki satraukt vai apbēdināt.

Nerunāšanai ar radniekiem par savu neauglību noteikti ir rezultāts, proti, bērnu radīšana kļūst par jautājumu, kas ģimenē tiek pārrunāti. Tas, ka radnieki nezina par grūtībām ieņemt bērnu, var būt cēlonis arī neveiklām situācijām, kad radnieki jauno pāri mudina radīt pēcnācējus, tātad cenšas komunicēt par auglību, neapzinoties, ka šie mājieni var sāpināt. Vairākas informantes norāda, ka bērnu radīšana ir jautājums, kas ģimenē tiek pieminēts dažādās situācijās, radniekiem izdarot spiedienu radīt bērnus, sasniedzot noteiktu vecumu. Tomēr intervijās šāda publiska mudināšana radīt bērnus ir raksturota kā vardarbība, kas veikta, neapzinoties sāpes, kuras rodas cilvēkam ar ierobežotu auglību.

Spiediens bija milzīgs, spiediens bija milzīgs. Nu, kad tad būs mazb..., nevelciet garumā, nu, kāpēc jūs velciet garumā? Nu, tev tā kā visu laiku, un, nu, teiksim, ja es savai, protams, nu, arī tas, ka es, protams, savai mammai varu izstāstīt vairāk un pateikt, mammīt, nu, man nesanāk, man ir problēma,

ja, nu, ar vīra ģimeni man nav tik labas attiecības, lai es to tā varētu pateikt... (Citāts no intervijas ar 9. pacienti.)

Izvēloties sarunu biedru, informantes ņem vērā tādus apstākļus kā izpratne par auglības jautājumiem, attieksme pret jaunajām reprodktīvajām tehnoloģijām un bērniem, kas radīti šādā veidā. Šie jautājumi tiek noklusēti no radiniekiem, kuriem nav pietiekamas izpratnes vai ir nosodoša attieksme.

Daudziem cilvēkiem tas liekas kaut kas nenormāls un vājpātīgs, un tāpēc ne katrs, ne katrs vecāks grib, lai uz viņa, lai, lai visi zina, ka viņš ir mēģenes bērns, jo tie daudzie visi var nesaprast. (Citāts no intervijas ar pacienti un donori.)

Divos gadījumos norādīts, ka auglības jautājumi netiek apspriesti ar vīriešu kārtas radiniekiem, tajā skaitā savu tēvu. Tas liecina par dzimuma nozīmi sarunu veidošanā par auglību arī ģimenes un draugu lokā. Tomēr auglības pārrunāšana tikai ar sava dzimuma pārstāvjiem netiek praktizēta visos gadījumos, jo vienā gadījumā tieši sievietes tēvs norādīts kā cilvēks, kurš sniedzis būtiskāko atbalstu neauglības ārstēšanā.

Un tas riktīgi palīdzēja, jo viņi tā kā tētis teica, nu, kad es teicu – izdevās, mums ar pirmo reizi izdevās, viņš saka – vai tad varēja arī neizdoties? Viņam un tā pārlicība gan mammai, gan tētim bija tāda, kad, nu, man tas, es to neslēpu. (Citāts no intervijas ar 10. pacienti.)

Vairākās intervijās norādīts, ka ar ģimeni un draugiem neauglības ārstēšana vispār nav pārrunāta. Šāda izvēle saistīta ar bailēm no neveiksmīgas ārstēšanās vai vēlmes aizsargāt bērnu, kas rodas ar medicīniskās apaugļošanas palīdzību. Vairākās intervijās tiek norādīts – jo plašāks cilvēku loks zina par neauglības ārstēšanu, jo vairāk iespēju, ka tas var radīt sarežģījumus nākotnē. Piemēram, jāskaidro citiem par neveiksmīgām grūtniecībām vai jābaidās, ka kāds šo informāciju nākotnē var pateikt bērnam. Tāpēc dažos gadījumos neauglības ārstēšana raksturota kā noslēpums starp vīrieti, sievieti un ārstu, kas bērnu rada.

Es izgāju visu spektru. Pirmo reizi nestāstīju neko, cīnījos kā partizāns, nevienam neko, ir šausmīgi grūti, īpaši tādēļ, ka arī neveiksme bija, un, protams, tu esi uzpumpēts ar zālēm, tu esi, tu esi pieaudzis svarā, tev ir sliktis garastāvoklis, nu, viss kaut kas tur, visādi tev ierobežojumi, un tā tālāk, un tā tālāk, protams, radi nesaprot, kas tad nu. (Citāts no intervijas ar 9. pacienti.)

Nerunāšana par neauglību ar ģimenes locekļiem intervijās pamatota arī ar kaunu, jo dažas sievietes, kurām bērnus radīt neizdodas, skata pašas sevi kā

nepilnvērtīgas. Speciālisti norādījuši, ka vairākos gadījumos pacientes neauglību lūgušas slēpt arī no viņu dzīvesbiedra, nevēloties, lai mīļotais vīrietis ir viņā vīlies. Atsacīšanās runāt par neauglību tiek pamatota ar vēlmi pasargāt sevi, savu bērnu vai tuvus cilvēkus no liekām negatīvām emocijām. Tātad nerunāšana, līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā, arī mūsdienās skatīta kā sargāšana. Tomēr neatkarīgi no tā, vai grūtības ieņemt bērnu tiek vai netiek pārrunātas ar draugiem un radiem, šīs sarunas tiek slēptas no plašākas sabiedrības.

Ģimenes un draugu lokā auglības komunikācija tiek saukta par “runāšanu” vai “nerunāšanu”. Izvērtējot, vai veidot sarunu par auglību/neauglību ar noteikto ģimenes locekli vai draugu, tiek ņemta vērā attiecību kvalitāte, ietverot tādus aspektus kā emocionālais tuvums/distance ar sarunu biedru, radniecības pakāpe, individuālā cilvēka izpratne par auglību, kā arī cilvēka dzimums. Šajā gadījumā komunikācija par auglību ir daļa no draugu un ģimenes locekļu savstarpējām attiecībām un vienlaikus veido tās.

4.1.4. Valsts institūcijas

Kvantitatīvi retāk pieminēta vieta auglības komunikācijai ir valsts iestādes. Intervijās nosauktas divas iestādes – Saeimas Demogrāfijas apakškomisija un Veselības ministrija. Nelielais pieminēšanas biežums neļauj izdarīt plašus secinājumus, tomēr kopumā komunikācija raksturota kā distancēta un hierarhiska, un to nosaka oficiālais protokols.

Biežāk komunikācija ar valsts iestādēm tiek raksturota tieši ekspertu intervijās. Ārsti un citi eksperti norāda, ka snieguši ieteikumus vai atzinumus valsts institūcijām saistībā ar neauglības ārstēšanu vai demogrāfijas politiku. Valsts institūciju pārstāvji aicina ekspertus izteikt savu viedokli, tomēr viņi ieteikumus var ņemt vērā vai ignorēt.

Un es arī pats esmu bijis kaut kādās tur darba grupās, kas ir ar Veselības ministriju. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Tas padara komunikāciju starp politikas veidotājiem un ekspertiem neviennozīmīgu. No vienas puses, zināšanas sniedz eksperti, tomēr viņu izteiktie apgalvojumi neuzliek pienākumus pieņemt lēmumus, kas izriet no šīm zināšanām. Rekomendācijās izteiktie apgalvojumi pēc formas var būt atšķirīgi, jo balstīti medicīnas, demogrāfijas vai socioloģijas zināšanās, tomēr kopīgā iezīme ir zinātniskas valodas lietojums. Apgalvojumi ir balstīti pierādījumos, ko

nepieciešamības gadījumā var pārbaudīt. Runājot par neauglības ārstēšanu, eksperti norāda uz konkrētiem pētījumiem, kā arī atbilstošu statistiku. Patiesība šajā kontekstā ir balstīta zinātniskos argumentos, bet tās paudēji ir eksperti – zinātnieki, profesionāļi. Dažādu ekspertu iesaiste izteikties par auglību liecina, ka katras zinātņu nozares pārstāvim ir tiesības izteikumos par ierobežotu auglības aspektu. Tas apliecina auglības kā zināšanu objekta fragmentāro dabu.

Zinātniskā valoda ļauj runāt par auglību atsvešināti – tā kļūst par daļu no statistikas, demogrāfijas procesiem vai medicīnas pakalpojumu organizācijas. Zinātniskās valodas lietojums ļauj distancēties no personīgās pieredzes un veidot auglību kā atsvešinātu zināšanu objektu. Sievietes, kas ārstējušās no neauglības, ir kritiskas pret veidu, kā valsts iestādes skata neauglības ārstēšanu, jo uzskata, ka valsts iestāžu darbiniekiem trūkst izpratnes un tālredzības šajos jautājumos. Savukārt pacientu personīgā pieredze un zināšanas valsts iestādēs netiek vērtēta kā pamats lēmumu pieņemšanai.

Bet tāpat tajā internetā, tikko parādās kāds raksts par to, ka tiek kaut kas virzīts tālāk, ka tiek par to runāts tai pašā Demogrāfijas komisijā, tas, ko lasa tajos forumos, atsauksmēs, tas ir vienkārši – zeme atveries kaut kāda, nu, neaptēstība un tuvredzība, un aprobežotība. Tāpēc, man liekas, ka tie aizspriedumi ir baigie mūsu sabiedrībā kopumā. (Citāts no intervijas ar 10. pacienti.)

Lielākajai daļai pacientu nav tiešas komunikācijas ar valsts iestādēm. Informantes norāda, ka izlasa par politiskajiem lēmumiem, kas attiecas uz auglības pārvaldību pastarpināti ar preses un/vai interneta palīdzību. Iegūto informāciju informantes traktē kā valsts attieksmi. Balstoties pastarpināti iegūtajā informācijā par politiskajiem procesiem, tiek veidota atgriezeniska attieksme pret valsti un valsts institūcijām. Vairākās intervijās tiek pieminēts, ka pacientes mēģinājušas iesaistīties diskusijās ar valsts institūcijām par neauglības finansēšanu, tomēr viņu argumenti nav uztverti kā pietiekami. Tas liecina, ka šajā vietā tiek veidota zināšanu hierarhija, kur laju pieredze tiek vērtēta zemāk nekā zinātnieku argumenti.

Var secināt, ka auglība šajā gadījumā tiek cirkulēta kā statistika un pētījumi. Komunikācija ir formāla un atsvešināta, veidota saskaņā ar oficiālo protokolu. Izteikumi par auglību ir balstīti zinātniskos argumentos, kuros katras zinātņu nozares pārstāvim ir tiesības izteikties par ierobežotiem auglības aspektiem.

4.1.5. Atvērtas piekļuves interneta portāli

Atvērtas piekļuves interneta portāli ir vēl viena auglības komunikācijas vieta, kas identificējama intervijās. Šo vietu intervijās piemin informantes, kas ārstējušās no neauglības vai ir donores. Savukārt to gandrīz nepiemin eksperti, kas specializējušies neauglības ārstēšanā. Auglības komunikācija atvērtas pieejas internetā ir vienīgā vieta, kur auglības komunikācija ir pieejama ikvienam, kuram ir atbilstošas tehnoloģijas.

Vairums sieviešu vispirms informāciju par auglības un neauglības jautājumiem ir meklējušas un ieguvušas tieši internetā, ko pacientes mēdz saukt arī par “meklēšanu”, “pētīšanu” vai “čekošanu”⁸.

Čekojū, ja, un tad tur varēja lasīt tās atsauksmes par AVA Clinic, EGV, mūsu ārste vēl toreiz minimāli vispār. Nu, jā, EGV un Embrionu. (Citāts no intervijas ar 6. pacientu.)

Intervijās norādīts, ka atvērtas piekļuves interneta portālos pastāv daudzveidīgas iespēja komunicēt par auglību, neauglību un reproduktīvajām tehnoloģijām. Viens no iemesliem, kāpēc informantes izvēlas iegūt informāciju par auglību ar neierobežotas piekļuves interneta portālu palīdzību, ir saistīts ar to, ka zināšanu cirkulācijas noteikumi citās auglības komunikācijas vietās (klīnikās, slēgtajos forumos, ģimenē un draugu lokā) ne vienmēr ļauj brīvi iegūt specifiskas sev interesējošas zināšanas. Piemēram, klīnikā auglības komunikācija ar ārstu ir maksas pakalpojums, savukārt ģimenes un draugu lokā auglība var netikt publiski apspriesta.

Un tā, ka šajā gadījumā patiešām pirmais bija vairāk lietas no interneta, jo man nevieni radi, draugi nebija, kam pajautāt. To gadu gaitā uzzina, ka tie draugi, kas tev ir apkārt, un tie radi, kas ir apkārt, principā mums ir vienas un tās pašas problēmas, ja, bet visi par to klusē, bet tad, kad tu sāc runāt, tad atklājas, ā, tam, tam, tam, un īstenībā daudz. (Citāts no intervijas ar 6. pacientu.)

Vietas priekšrocības ir iespēja iegūt informāciju vienkārši, bez maksas un anonīmi. Komunikācija norisinās caur informācijas rakstīšanu un lasīšanu. Sievietes intervijās piemin ļoti atšķirīga veida informāciju, kas var būt pieejama gan atvērtas piekļuves interneta portālos, gan neauglības klīniku mājaslapās, kur iegūta informācija par ārstēšanos vai dzimumšūnu donēšanu, gan rakstos, kur aktualizēti

⁸ “Čekošana” ir apzīmējums, kuru lieto, lai raksturotu procesu, kad kaut kas tiek padziļināti pārbaudīts, piemēram, informācija par neauglības klīniku vai kādiem riskiem, kas saistīti ar medicīnisko apaugļošanu.

neauglības jautājumi un iztirzāti to cēloņi, gan anonīmos rakstu komentāros, kuros var notikt apmaiņa ar personīgo pieredzi, kas skar gan ārstēšanās procesu, gan klīniku un ārstu izvēli utt. Atvērtas piekļuves interneta portālu satura veidošanā var būt iesaistīti ļoti daudz dažādu cilvēku, kas auglības raksturojumus padara daudzveidīgus, tomēr, kā norāda vairums informantu, tā ir arī vieta, kurā pašam nepieciešams atdalīt to, kas ir patiesība, no tā, kas tāda nav. Līdz ar to cilvēkam ir nepieciešama kritiska pieeja lasītajam.

Jā, jā, bet to informāciju, protams, var saņemt, bet tā nav tā informācija, ko, pieņemsim, es akumulēju un vienmēr uzticos, ja, ņemu vērā, jo tomēr, kā mēs zinām, cilvēki atšķiras. (Citāts no intervijas ar 4. pacientu.)

Neskatoties uz plašajām komunikācijas iespējām, internets kā vieta auglības komunikācijai tiek vērtēts neviennozīmīgi, jo tajā paustie apgalvojumi par auglību var būt cilvēkiem ar neauglību aizvainojoši un stigmatizējoši. Vairākās intervijās tiek norādīts, ka interneta komentāros tiek apšaubīta gan viņu, gan viņu bērnu normalitāte, apzīmējot viņu kā “kiborgu”, “robotu” u.c.

Nu, un palasot tos pašus komentārus internetā, nu, kaut vai kad tās tēmas tur ir, tur runā vai nu cilvēki, kurus tas neskar, vai nu viņi nezina, ka viņu draugus tas skar. Tāpēc ļoti liels psiholoģiskais var nokrist, un tas viss tā kā vienā putrā tā. (Citāts no intervijas ar 7. pacientu.)

Tas ir arī cēlonis, kāpēc vairāki informanti atzīst, ka nav gatavi publiski runāt par savu neauglību (to noklusē), skatot internetu kā sabiedrības reprezentāciju un baidoties no naidīgas sabiedrības reakcijas, ko saista ar izpratnes trūkumu, aizspriedumiem un nezināšanu.

Nodaļā raksturotais ļauj secināt, ka atvērtas piekļuves internets ir viegli pieejama auglības komunikācijas vieta, kura tomēr raksturota kā nedraudzīga cilvēkiem ar ierobežotu auglību, jo tajā var saskarties ar naidīgu un aizspriedumainu cilvēku reakciju. Šī ir arī vieta, kur auglības komunikācija ir visdaudzveidīgākā, bet tās noteikumi ir neskaidri.

4.2. Auglības raksturošanas veidi mūsdienās

Intervijās tika identificēti vairāki auglības nosaukšanas veidi. Autore šos auglības nosaukšanas veidus iedala piecās lielākās grupās, tām veltot atsevišķu apakšnodaļu saturu: (1) auglība saiknē ar biomedicīnu, (2) auglība saiknē ar Dievu, (3) auglība kā ekonomiskās racionalitātes lauks, (4) auglība kā daļa no demogrāfijas

procesiem, (5) auglība saiknē ar cilvēku savstarpējām attiecībām. Nosaukšanas veidu grupēšana balstās datu loģikā, tomēr autore uzsver, ka atšķirīga objekta nosaukšana ne vienmēr liecina par dažādu objekta uztveri. Intervijās var būt arī pretēji gadījumi, kad vienādu apzīmējumu lietošana var liecināt par atšķirīgu auglības objekta izpratni. Līdz ar to daļa auglības nosaukšanas veidu skatīti vairākas reizes, skaidrojot, kā tam pašam apzīmējumam veidotas atšķirīgas semantiskās nozīmes.

4.2.1. Auglība saiknē ar biomedicīnu

Mediķu un laju intervijās auglība tiek plaši skaidrota saiknē ar cilvēka ķermeni medicīnas perspektīvā. Kvantitatīvi pētījumam atlasītajās intervijās tas ir plašāk lietotais auglības raksturošanas veids un dominē auglības skaidrošanā. Līdz ar to, aplūkojot auglību kā daļu no cilvēka ķermeņa, būtiska nozīme ir izpratnei par ķermeni. Sociālantropoloģe Emīlija Martina (*Emily Martin* 2001, xi) norāda, ka medicīnas radītais skatījums uz ķermeni kļūst par dominējošu ķermeņa nozīmi Rietumu kultūrās. Medicīnas skatījuma dominanci auglības/neauglības definēšanā sociālajās un humanitārajās zinātnēs sauc par auglības medikalizāciju. Pēteris Konrāds (*Peter Conrad* 1992, 209) norāda, ka medikalizācija ir process, kad nemedicīniskais jautājums tiek skatīts kā medicīniska problēma. P. Konrāds (1992, 213) uzskata, ka medikalizācija ir saistīta ar sekularizāciju, jo daļā gadījumu medicīna aizvieto reliģiju, kļūstot par galveno rīku sabiedrības kontrolei. Lorena Džeidi Martina (*Lauren Jade Martin* 2010, 528) skaidro, ka auglības medikalizācija ir process, kurā medicīnas tehnoloģijas veido un definē nozīmes auglībai un neauglībai. Jēdziena “auglības medikalizācija” plašais pielietojums medicīnas antropoloģijas un socioloģijas pētījumos liecina, ka auglības medikalizācija ir aktuāls process dažādās Rietumu sabiedrībās, tādēļ sociālie pētnieki to problematizē un pēta tā ietekmi. Datu analīze liecina, ka auglības medikalizācija ir viena no auglības raksturošanas stratēģijām arī mūsdienu Latvijā. Auglības medikalizācija ir cieši saistīta ar izpratni par ķermeni.

A. Putniņa (2012, 84-85) norāda, ka vārds “ķermenis” Latvijā ienāca 19. gs. kā rīks dabas zinību leksikas krājuma izveidei. Jaunais apzīmējums ļāva vienā vārdā nosaukt cilvēka un dzīvnieka materiālo substanci. Pētījumam atlasītajās intervijās auglība raksturota kā spēja, kas piemīt ķermenim. Gan laji, gan eksperti pauž uzskatus – auglība nepiemīt visiem cilvēkiem vienādā mērā. Mediķu un laju intervijās tiek runāts par diviem ķermeņa stāvokļiem: auglību un neauglību. I. Mileiko (2011)

norāda, ka auglība definēta biomedicīniski – kā pāra spēja ieņemt bērnu, regulāri dzīvojot dzimumdzīvi, un sievietes spēja to iznēsāt. Savukārt neauglība definēta pretēji kā ierobežota spēja ieņemt bērnu gada laikā, regulāri dzīvojot dzimumdzīvi. Šādu definēšanas veidu var identificēt arī pētījumam atlasītajās intervijas. Tajās var secināt, ka gads medicīnā kļūst par simbolisku sliekšni, kas atdala tos, kuri ir auglīgi, no tiem, kuri nav. Abos gadījumos definīcijās tiek veidota saikne starp auglību un seksualitāti.

Lai arī vairumā interviju tiek runāts par auglību un neauglību kā galējiem ķermeņa stāvokļiem, tomēr daži eksperti norāda, ka auglība un neauglība ir pārejošs ķermeņa stāvoklis, kas var mainīties dzīves laikā vairākas reizes atkarībā no dažādiem apstākļiem, ķermeņa veselības, vecuma u.c.

Ļoti bieži tas tā nav, ja, jo neauglība, nu... Tad te jau var runāt atkal te no tādas puses, ka pastāv, pazeminātā auglība. (Citāts no intervijas ar ekspertu NVO pārstāvi.)

Gan auglība, gan neauglība tiek saistīta ar vieniem un tiem pašiem ķermeņa orgāniem un to funkciju, tomēr tās ir konceptuāli atšķirīgas, jo auglība skatīta kā ķermeņa dabisks stāvoklis vai normalitāte, savukārt neauglība skaidrota kā saslimšana, kurai jāmeklē cēloņi ķermenī. Runājot par auglību ķermenī, tiek nosauktas konkrētas ķermeņa daļas, kas atbild par cilvēka spēju ieņemt un iznēsāt bērnus. Intervijās tās tiek nosauktas, izmantojot medicīniskus apzīmējumus: dzimumorgāni, sēklinieki, olnīcas, reproduktīvā sistēma. Runājot par auglību, tiek norādīts uz bioloģiskām atšķirībām sieviešu un vīriešu ķermeņos, lietojot arī specifiskus apzīmējumus: “sieviešu/vīriešu auglība/neauglība”. Nepieciešamība skaidrot sieviešu un vīriešu auglību atsevišķi tiek pamatota ar atšķirīgu ķermeņa uzbūvi un dzimumorgāniem. Procesi, kas nodrošina auglību, skaidroti dažādos pietuvinājumos, piemēram, runājot, kā darbojas orgāni vai orgānu sistēmas. Dažādie ķermeņa orgānu pietuvinājumi rada sajūtu par ķermeņa fragmentāciju. Līdzīgu rezultātu medicīnas skatījumam uz auglību pamanījuši arī citi autori. L. J. Martina (2001, 21-22) par sieviešu reproduktīvo sistēmu raksta: “Medicīniskais ķermenis sievieti sadala fragmentos un atsvešina pašu no sevis. Būtiski, ka šī atsvešinātība ienāk pārliecību sistēmās un ietekmē ticību, kādai jābūt cilvēka dzīvei.” Autore uzskata, ka promocijas darbam atlasītajos avotos ķermeņa fragmentācija ir raksturīga, runājot par abu dzimumu auglību, jo cilvēks neatkarīgi no dzimuma raksturots, sadalot viņa ķermeni sastāvdaļās un atdalot ķermeni no prāta un emocijām. Nereti arī

pacienti izmanto medicīnas skaidrojumus, stāstot paši par sevi atsvešināti, tomēr vairumā gadījumu viņi izvēlas atrast citus veidus, kā skaidrot savu auglību un kā raksturot savus bērnus.

Auglība ekspertu intervijās raksturota arī kā cilvēkam piemītošs bioloģisks instinkts, kas raksturīgs visām dzīvām būtnēm. Šajā kontekstā cilvēks tiek pielīdzināts citām bioloģiskām formām, piemēram, dzīvniekam. Šī apgalvojuma cēlonis var būt saistīts ar jēdziena “ķermenis” izcelsmi. Tā ir viena no auglības dabiskošanas stratēģijām, kas padara bērnu radīšanu par bioloģisku nepieciešamību, nevis izvēli.

Nu, protams, ir būtiski, jo viens no pamata bioloģiskajiem instinktiem ir reproducēšanās, respektīvi tīri bioloģiski [...] Nu, lūk, ja, man te bijusi ir viena intervija, kad mēs spriedām, cik cilvēkam šis instinkts ir saglabājies... (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Bioloģiskie instinkti – radīt bērnus – šajā gadījumā raksturoti kā dažādā mērā piemītoši vīrietim un sievietei. Intervijās tiek pausts uzskats, ka šis “dabiskais instinkts” sievietei izpaužas spēcīgāk. Tātad šajā gadījumā sievietes auglība skatīta kā daļa no viņas dabas, savukārt vīrietim šis instinkts piedēvēts kā piemītošs mazākā mērā. Tas ļauj identificēt, ka auglības definīcijās tiek iekļauti arī sociālie priekšstati par sievietes un vīrieša lomām, kurās sievietes auglība tiek dabiskota un skatīta kā daļa no viņas būtības. Šāds skatījums pozicionē sievietes, kurām nav bērnu vai kuras tos nevēlas, kā nepilnīgas. Tā kā sievietēm auglība skatīta kā vairāk piemītoša vai būtiskāka, tad viņas arī skatītas kā primāri atbildīgas par auglību. Rezultātā viņas tiek pakļautas medicīniskai uzraudzībai un kontrolei.

Analīzes procesā identificēts, ka auglības uztvere mainās atkarībā no tā, kā tiek raksturots cilvēka ķermenis un kādā kontekstā par to tiek runāts. Intervijās identificēts, ka auglības raksturošanai tiek izmantotas vairākas pieejas, (1) skatot cilvēka ķermeni kā mehānismu vai sistēmu, (2) izmantojot normalitāti kā ķermeņa vērtēšanas asi, (3) raksturojot ķermeni kā līdzsvaru.

4.2.1.1. Ķermenis kā mehānisms un sistēma

Mediķu intervijās bieži ķermeni aplūko kā sistēmu vai kā mehānismu, lietojot apzīmējumu “reproduktīvā sistēma”, kuras darbība nodrošina cilvēka spēju ieņemt bērnu.

Kosmētikā izmanto vairākus simtus vai pat tūkstošus dažādu ķīmisku vielu, kuru ietekme uz reproduktīvo sistēmu, teiksim, vispār nav zināma, un viņa vispār, ne tikai uz... bet vispār nav zināma, līdz ar to – kaitīgs vai nav kaitīgs, un tā tālāk. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Intervijās tiek runāts par visu sistēmas darbību kopumā vai arī noteiktiem orgāniem, kas nodrošina vai neauglības gadījumā nespēj nodrošināt bērna ieņemšanu. Izmantojot apzīmējumu “sistēma”, ķermenis tiek raksturots kā mehānisms, kura atbilstoša darbība katrā orgānā un to mijiedarbē nodrošina sistēmas funkcionēšanu kopumā un līdz ar to arī spēju ieņemt bērnu abiem dzimumiem un iznēsāt to sievietēm. Neauglība šajā kontekstā skatīta kā ķermeņa disfunkcija vai nepilnības ķermeņa “mehānikas darbībā”. S. Mežinska un I. Mileiko (2012) norāda, ka, izmantojot apzīmējumu “mehāniska kārtība”, ķermeni definē kā mašīnu, kurā katrs orgāns svarīgs, lai mehānisms darbotos. Šāds skatījums uz auglību padara to par mehānisku ķermeņa darbību, kas savukārt neuzliek nevienam kādu morālu pienākumu attiecībā uz mehāniskas darbības rezultātu. Intervijās tiek skaidrotas konkrētas ķermeņa darbības/procesi katrā posmā, topošo bērnu saucot vai nu par dzimumšūnām, vai embriju, kas konceptuāli neuzliek morālu atbildību par tiem.

4.2.1.2. Ķermeņa kvalitāte un atbilstība normalitātei

Speciālisti raksturo ķermeni un tā darbību, runājot arī par tā orgānu kvalitāti un ķermeņa normalitāti. Šajā gadījumā intervijās ķermeņa kvalitāti raksturo, izmantojot statistisko patiesību, runājot par ķermeņa orgāniem vērtējošā veidā un neauglības gadījumā izmantojot apzīmējumus ar negatīvu nozīmi, piemēram, “defektīvs ķermenis”.

Mums tiešām, nu, ir tādi gadījumi, ja, teiksim, nu, sievietei kaut kāda iemesla pēc ir defektīva vai maza dzemdīte, vai nav kaut kāda, ir izoperēta dzemde. (Citāts no intervijas ar ekspertu – embriologu.)

Intervijās var identificēt dažādu ķermeņa daļu darbības raksturojumus, tomēr visbiežāk, runājot par auglību, vērtējoši tiek runāts par cilvēku dzimumšūnām. Veselīgas dzimumšūnas ekspertu intervijās tiek raksturotas, izmantojot apzīmējumus “kvalitatīvas” un “nobriedušas”, savukārt spermatozoīdus raksturo arī kā “kustīgus” un “veselīgus”. Mūsdienās medicīnas speciālisti lieto apzīmējumu “briest”, lai runātu par dzimumšūnu gatavību, kas nodrošina šūnu spēju apaugļoties un radīt bērnus. Tas parāda, ka tradicionālajā kultūrā lietotais apzīmējums mūsdienās ieguvis citu nozīmi. Neveselīgas dzimumšūnas tiek raksturotas pretēji, lietojot apzīmējumus “sliktas”, “nenobriestošas” un “vecas”, bet spermatozoīdi – “nekustīgi” un “nekādi”. Apzīmējums “vecas olšūnas” nav unikāls un tiek lietots arī citās Rietumu sabiedrībās. Līdzīgu apzīmējumu lietošanu savos pētījumos raksturo arī pētnieki ASV (Friese,

Becker, Nachtigall 2006, 1551), skatot, kā sievietes pašas negatīvi raksturo sevi un savu grūtniecības pieredzi.

Ja, teiksim, vīrietim ir pazemināts spermatozoīdu daudzums un notiek dzimumdzīve katru dienu, pamazām nepaspēj nobriest jauni [spermatozoīdi], lai gan process ir pietiekami aktīvs, katru sekundi vairāki tūkstoši spermatozoīdu nobriest sēkliniekos jauni, ar katru ejakulāciju miljoniem viņi nāk ārā... (Citāts no intervijas ar ekspertu – embriologu.)

Meklējot neauglības cēloņus, auglība kļūst par ārsta specializāciju, savukārt pacientu ķermenis – par virsmu, kurā meklēti auglības un neauglības pierādījumi ar analīžu un ultrasonogrāfijas palīdzību. Tehnoloģiju lietošana auglības nodrošināšanai veido konceptuālu atšķirību skatījumā uz to, kā panākt drošību bērnu radīšanas procesā, salīdzinot ar tradicionālo kultūru. Mūsdienu medicīnā auglības nosargāšanai svarīga ir nevis noklusēšana un slēpšana, bet izpēte un aplūkošana. Tas ļauj identificēt pretrunu ar citiem kontekstiem, jo ar radiniekiem par auglību vismaz grūtniecības sākuma periodā nerunā, savukārt klīnika tiek skatīta kā vieta, kurā notiek auglības izpēte un līdz ar to sarunas ir nepieciešamas.

Lai noteiktu, vai viņš auglīgs daudz maz vai neauglīgs, gūtu kaut kādu priekšstatu, mēs taisām spermas analīzi, un tur mums ir kaut kādas normas. Ja viņam, teiksim, ir 20 miligramu spermatozoīdu daudzums, ja, teiksim, norma ir 20 miligrami, ja, līdz ar to parādās jautājums – ja viņam ir 21 mg, viņš ir auglīgs, bet ja viņam ir 19, viņš uzreiz būs neauglīgs, ja. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Ja auglību saista ar normalitāti, tad ir iespējas klasificēt cilvēkus divās grupās: auglīgajos un neauglīgajos. Tiek meklēti pierādījumi ķermeņa atbilstībai normai. Vienlaikus arī vairāki no speciālistiem atzīst, ka neatbilstība normai nenozīmē to, ka bērnu ieņemt nav iespējams, jo robežas starp normālo un nenormālo nav viennozīmīgas. Būtiski, ka ar normām tiek saprasta nevis konkrēta cilvēka pieredze, bet drīzāk vispārinājumi, statistika un statistiski vidējie rādītāji, auglībai kļūstot par simptomu kopumu. Individīda atbilstība vispārinājumiem ļauj medicīnas ekspertam secināt, ka cilvēkam piemīt vai nepiemīt auglība.

Runājot par atbilstību normām, auglība skatīta arī kā spēja, kas ir mainīga cilvēka dzīves laikā un atkarīga no dažādiem faktoriem, piemēram, vecuma, dzīvesveida u.c. Arī šajā gadījumā tiek pievērsta uzmanība cilvēka dzimumam. Tiek uzskatīts, ka sievietes piedzimst ar ierobežotu dzimumšūnu skaitu, kas ar vecumu mazinās, savukārt vīrieši spēj saražot neierobežotu daudzumu dzimumšūnu. Līdz ar to sievietes vecums tiek skatīts kā būtisks nosacījums auglības rādītājiem; vecuma saikni

ar auglību apzīmē ar jēdzienu “reproduktīvais vecums”. Gadījumā, kad tiek runāts par vīriešu auglību, vecumam tiek piešķirta mazāka nozīme. Šāds formulējums ļauj skatīt jaunākas sievietes kā auglīgākas, turpretī novecojot auglība viņu ķermenī samazinās. Arī šajā gadījumā pamatojumam tiek lietoti vispārinājumi un statistiski pierādījumi. Attiecībā uz vīrieti netiek lietoti līdzīgi argumenti.

Zināms, ka galvenais prognostiskais faktors mākslīgajai apaugļošanai ir sievietes vecums. Ja, nu, lūk, tad 20 gados tas ir 70% gadījumu iestājas grūtniecība, 25 gados, ja, tas varbūt ir 25-30 gados tas ir kaut kur 50%, ja, 30-35 gados tas jau ir kādi 35%, un tā tālāk. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Intervijās tiek pieminēti arī citi iemesli auglības zudumam, piemēram, nepareizs dzīvesveids, kas ietver arī nepareizu dzimumattiecību organizēšanu un var būt cēlonis saslimšanai ar seksuāli transmisīvajām slimībām, pārmērīga alkohola un cigarešu lietošana. Vīriešu neauglība biežāk pamatota kā sekas pārmērīgai alkohola un cigarešu lietošanai, savukārt kā sieviešu neauglības cēloņi minēti nepareiza intīmās dzīves organizācija (partneru maiņa, aborti). Šajā gadījumā medicīniskais ietver norādes uz nepareizu dzīves un arī auglības pārvaldības organizāciju. Normalitāte šajā gadījumā saistīta ar sociāli pieņemtu dzīves organizāciju, kas abiem dzimumiem ir atšķirīga. Tas ļauj pamanīt, ka medicīnas apgalvojumi arī iekļauj moralitāti un pieprasa noteiktas rīcības no sievietēm, pamatojot tās ar ietekmi uz auglību. Tas saskan arī ar Žakvelīnas Litas (*Jaqueline Litt* 1996, 185) paustajām idejām, ka medicīna uztur un rada dzimtes nevienlīdzību un vienlaikus arī kļūst par rīku sieviešu kontrolei.

4.2.1.3. Dabiskā spēja ķermenī

Pretojoties iepriekšējiem skatījumiem uz ķermeni un tā fragmentāciju, izveidota alternatīva auglības raksturošana, kas auglību raksturo naprotehnoloģiju⁹ (*NaProTechnology*) atbalstītāju pieejā. Ķermenis šajā gadījumā raksturots kā vienots kopums.

Tā jau nav tikai olšūnas un spermatozoīda problēma, tā ir visa cilvēka kopīgā problēma, un tā ir medicīnas zinātne, kas ir pasaulē diezgan labi attīstīta. Mums ir, kur mācīties. (Citāts no intervijas ar NVO pārstāvi.)

⁹Tomas Hilgera vadībā 1990. gadā ASV tika izstrādāta sistēma *Natural Procreative Technology* – *NaProTechnology*, kas pāriem sekmīgi palīdz atjaunot viņu dabīgo auglību, kas skata sievietes un vīrieša organismu kopumā, veicot diagnostiku. (<http://www.aprinkis.lv/sabiedriba/dzive-un-ticiba/item/8747-anna-suhanova-naprotehnologijas-palidz-atjaunot-auglibu-lai-varetu-ienemt-berninu>)

Eksperte noliedz reproduktīvo tehnoloģiju izmantošanu un modernās kontracepcijas lietošanu, jo tā ir iejaukšanās “dabiskumā” un “veselībā”. Auglība šajā gadījumā raksturota kā “dabiskā spēja”, kas lokalizēta ķermenī un izpaužas kā ķermeņa simptomi, pazīmes. Arī šajā gadījumā eksperte auglību definē kā simptomu kopumu, vienlaikus noliedzot saikni ar medicīnisku diagnozi. Tomēr pieejas atbalstītāji norāda: lai arī apzīmējumi “auglība” un “neauglība” medicīnā ir pretpoli, tomēr dzīvē iespējama arī daļēja neauglība. Turklāt naprotehnoloģiju atbalstītāji auglību un neauglību skata kā stāvokļus, kuros viens var pāriet otrā un atpakaļ.

Eksperte izmanto sieviešu/vīrieša un pāra auglības kategorijas. Šāds skatījums veido sievietes un vīrieša auglību kā vienotu veselumu. Līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā, arī šajā kontekstā jautājumi par vīriešu auglību risināti mazāk nekā sieviešu. Dīvos gadījumos, kad tas darīts, vīrieša auglība skatīta kā vesela vīrieša patstāvīgs stāvoklis, kas tam nodrošina spēju radīt bērnus jebkurā laikā. Vīriešu neauglība galvenokārt raksturota kā veselības trūkums, kas saistīts ar nepareizu dzīvesveidu.

Sievietes auglību naprotehnoloģiju pārstāvji raksturo daudz plašāk. Sieviešu auglība raksturota ar tādu pazīmi kā cikliskums. Šajā gadījumā, balstoties bioloģijas un medicīnas zināšanās, tiek pamatots, ka sievietes auglība ir atkarīga no viņas menstruālā cikla, kur noteiktās cikla dienās sieviete ir auglīga, bet pārējā laikā nespēj ieņemt bērnu. Zināšanas, kā noteikt, vai konkrētajā mirklī sieviete var vai nevar ieņemt bērnu, tiek saistītas ar viņas spēju pazīt pašai savu ķermeni. Prasmes atpazīt auglīgā/neauglīgā perioda raksturīgās pazīmes tiek pamatotas kā nepieciešamas, lai varētu plānot auglību, ievērojot ķermeņa dabīgo ritmu. Auglības plānošanas saikne ar zināšanām par ķermeni rada nepieciešamību identificēt pazīmes, kas “liecina” par auglīgo vai neauglīgo periodu. Lai to noteiktu, tiek piedāvāta regulāra sievietes ķermeņa paškontrolē. Tādējādi, lai gan saskaņā ar definīciju auglība lokalizēta abos partneros, auglības kontrolē izpaužas tieši ar sievietes ķermeņa kontroli, kas veicama, analizējot viņas ķermeņa izdalījumus un temperatūru. Šī kontroles asimetrija liecina par varas attiecību asimetriju. Auglība kļūst par sievietes atbildību, kas uzliek viņai pienākumu rūpēties par to. Vienlaikus arī rūpes par auglību liek atteikties no mūsdienu kontracepcijas, kas padara auglību par likteni, nevis izvēles jautājumu. Dabiskošana šajā gadījumā ir rīks, kas varas attiecības padara neredzamas un īsteno ar sievietes ķermeņa paškontroli.

Reproduktīvo tehnoloģiju pielietošana naprotehnoloģiju atbalstītāju skatījumā skatīta kā dzemdes un ķermeņa transformācija no dabīgā mākslīgajā. Intervijās tiek izteikts apgalvojums, ka auglība, izmantojot medicīnas piedāvātās iespējas, tiek atgūta, bet medicīniskā apaugļošana transformē gan radītā bērna, gan sievietes ķermeni. Tātad auglībai ar ķermeni šajā gadījumā ir divvirzienu attiecības: “nekārtīgs” ķermenis apdraud auglību, bet citādāk realizēta auglība piesārņo un rada nekārtības ķermenī. Aplūkojot konceptuālo dalījumu – “dabiskā” un „mākslīgā” auglība –, iespējams identificēt ar nosauktajām kategorijām saistītās nozīmes. Elija Timana (*Elly Teman* 2003, 78) norāda, ka sociālajās zinātnēs, uztverot ķermeni kā dabisku, nenozīmē, ka tam netiek piešķirtas arī sociālās nozīmes. Proti, mainās tas, ko skata kā dabisku. Viņa norāda, ka sieviešu reproduktīvās spējas dabiskošana ir veids, kā sievietes tiek pakļautas. Pētījumam atlasītajās intervijās dabiskais netiek skatīts kā sievietes brīvību apdraudošs. Tomēr dabas un tehnoloģiju attiecības nav viennozīmīgas. “Daba” intervijās skatīta lokalizēta sievietē, tomēr to var zaudēt saskarē ar tehnoloģijām. Savukārt “mākslīgais” tiek saistīts ar medicīnas tehnoloģijām un skatīts kā apdraudošs. Tāpēc izvairīšanās no tehnoloģijām kļūst par stratēģiju “dabas” nosargāšanai ķermenī un uzskatāma par auglības kontroles veidu.

Atbilstoša auglības kontrole šajā gadījumā skatīta kā “dabiskās kartības” uzturēšana un tiek saistīta ar dzimtes atšķirīgu uzvedības nodrošināšanu, kas izpaužas kā sievietes ķermeņa pārzināšana, uzraudzīšana un kontrole. Būtiski norādīt, ka šāda auglības definēšana stigmatizē neauglīgas sievietes, padarot pašas atbildīgas par savām veselības problēmām, un ierobežo viņu iespējas izvēlēties auglības atgūšanas veidus, kā arī kategorizē sievietes, kuras izmantojušas modernās reproduktīvās tehnoloģijas, un viņu bērnus kā nedabīgus.

4.2.1.4. Apaugļošanās un tās klasifikācija

Kā jau norādīts iepriekš, auglības definēšanā tika iekļauti divi galvenie rādītāji – spēja ieņemt un iznēsāt bērnu. Skaidrojot auglību, intervijās tiek lietots apzīmējums “apaugļošanās”. Atkarībā no veida, kādā apaugļošanās norisinājusies, tiek izšķirtas vairākas kategorijas: dabiska apaugļošanās un mākslīga vai medicīniska apaugļošanās. Katrs no apaugļošanās veidiem tiek skaidrots atšķirīgi, tāpēc ir būtiski tos raksturot sīkāk.

“Dabiska apaugļošanās” tiek raksturota kā sekas dzimumattiecībām, kas iestājas gada laikā, pārim regulāri dzīvojot dzimumdzīvi. Šis ir viens no retajiem

kontekstiem, kurā auglība raksturota saiknē ar seksualitāti, bet nosaukta, izmantojot medicīnas apzīmējumu. Tā netiek intervijās saturiski iztirzāta. Interesanti, ka neauglība netiek dabiskota līdzīgi kā auglība, bet tai meklēti cēloņi, no kuriem biežāk minētie ir nepareizi organizēta seksuālā dzīve, aborti vai seksuāli transmisīvās slimības. Arī šajā gadījumā neauglības definēšana medicīnā ietver moralitāti. Līdz ar to seksuālās attiecības var būt cēlonis gan auglībai, gan neauglībai, morālei un seksualitātes sociālajam novērtējumam kļūstot par daļu no medicīnas diskursa. Vēlme uzturēt veselību rada nepieciešamību ievērot ar seksualitāti saistītas sociālās normas.

“Medicīniskā” vai “mākslīgā apaugļošana” ir apzīmējums, kas lietots, ja bērna ieņemšana notikusi medicīnisku manipulāciju rezultātā. Saturiski tas raksturots kā mehānisks process, kurā tiek sapludinātas divas dzimumšūnas un kura rezultātā sākas šūnu dalīšanās. Tas ļauj pamanīt, ka mediķi skaidro auglību kā mehānisku darbību, kuras rezultātā rodas cilvēks. Medicīniskā apaugļošana šajā gadījumā aizstāj dzimumattiecības, ļaujot no tām konceptuāli atdalīt bērnu radīšanu.

Cilvēks nemāk uzbūvēt otru cilvēku, cilvēks nemāk iedot dzīvību, mēs tikai, mēs tikai to problēmu risinām mehāniskā līmenī, mēs nemākam tur ielikt to dvēselīti. (Citāts no intervijas ar ekspertu – klīnikas vadītāju.)

Dievs nevar izdarīt to mehānisko darbu, to, ko mēs darām šeit, viņš nevar paņemt tās šūnas un viņš nevar salikt viņas kopā, un viņš nevar ievadīt dzemdes dobumā mehāniski šūnas, bet viņš var radīt to dzīvību, kas tanīs šūnās nav tanī brīdī, kad mēs viņas ieliekam iekšā. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Intervijās, kurās tiek runāts par cilvēka auglību kā mehānisku darbību, tiek izmantots arī konceptuāls dalījums starp cilvēka ķermeni un dvēseli. Runājot par ārsta kompetenci, proti, ķermeņa mehānikas pārziņāšanu, cilvēks tiek raksturots kā veidots no divām daļām – “ķermeņa” un “dvēseles”. Dvēseli ārsti atstāj Dieva pārziņā, savukārt ķermeni skata kā savu kompetences lauku. Šāds dalījums norāda, ka, iespējams, mehānisks organisma skaidrojums medicīnas speciālistiem pilnībā neļauj raksturot cilvēka radīšanas procesu. Vienlaikus šāds skaidrojums ļauj dalīt arī atbildību neauglības ārstēšanas gadījumā starp Dievu un ārstu un pieņemt situācijas, kurās ārsta darbība nenodrošina vēlamu rezultātu – bērna ieņemšanu.

“Mākslīgā apaugļošana” ir medicīnisku tehnoloģiju lietošanas apzīmējums, ko eksperti intervijās precizē, lietojot konkrētu tehnoloģijas nosaukumu, piemēram, IVF vai ICSI. Intervijās eksperti tikai retos gadījumos izvēlas paskaidrot un precizēt tehnoloģijas.

Nu, tā ICSI, tur varbūt sarežģītāk, tad, kad embriologs, teiksim, izvēlas to spermu, vienu izvēlas un iedur, bet, nu, tur arī atkal apiet vienu citu lietu, ja, ka, ja tā sperma nevar ieiet normāli tajā olšūnā, jūs viņu mehāniski ievadāt, ja. Nu, vienmēr pastāv tas jautājums, jā, nu, vai viņš izvēlas pareizo vai nepareizo. (Citāts no intervijas ar ekspertu – embriologu.)

Katra no šīm tehnoloģijām paredz noteiktu standartizētu darbību virkni, kas tiek izstrādāta, balstoties pētījumos. Gan mediķi, gan laji savās intervijās atzīst, ka mākslīgā apaugļošana Latvijā netiek vērtēta viennozīmīgi. Pacientes intervijās norāda, ka plašāka sabiedrība mēdz skatīties uz jaunām reproduktīvām tehnoloģijām kā uz kaut ko sintētisku un nepieņemamu (Mileiko 2016). Šajā gadījumā apzīmējumam “apaugļošanās” tiek lietots sinonīms “taisīšana”, runājot par bērna implantēšanas procesu kopumā, vai arī izmantoti dažādi apzīmējumi, piemēram, “apaugļot”, “ievadīt” un “implantēt”, lai raksturotu darbību virkni, kas nodrošina medicīnisko apaugļošanu. Atšķirībā no dabiskas apaugļošanās, medicīniskās apaugļošanas gadījumā tiek runāts par ārsta izvēli, kas nosaka to dzimumšūnu atlasī, kuras tiek apaugļotas. Dzimumšūnu izvēlei ir izstrādāti kritēriji, kas ļauj atlasīt dzimumšūnas ar lielāko potenciālu. Šajā kontekstā tiek lietoti apzīmējumi “labākā izvēle” un “pareizā izvēle”. Nepareiza izvēle var nenodrošināt vēlamo mērķi – bērna ieņemšanu. Tā veikta, padziļināti pētīt un analizējot dzimumšūnas un embriju.

Lai raksturotu bērna ieņemšanu ar medicīniskās apaugļošanas palīdzību, visbiežāk lietots apzīmējums “taisīt”. Salīdzinājumā ar savstarpējo attiecību skatījumu uz auglību šajā gadījumā apzīmējums “taisīt” lietots atšķirīgi. Ja savstarpējo attiecību diskursā bērnu “taisa” abi vecāki un tas ir apzīmējums seksuālām attiecībām, neauglības ārstēšanas kontekstā ārsts kļūst par bērna “taisītāju”, apzīmējot tehnisku procesu. “Taisīšana” šajā gadījumā ir tehnisks process, kas notiek klīnikā, savukārt vecāku dzimumšūnas ir sastāvdaļas, ko ārsts izmanto, lai bērnu “uztaisītu”, savukārt sieviete kļūst par vietu, kurā tas tiek darīts. Tas, protams, maina varas attiecības bērna radīšanas procesā, jo ārsts iegūst varu pār “taisīšanas” procesu. Ar “bērna uztaisīšanu” apzīmē divu tehnisku procesu apvienojumu, ko veic mediķis. Pirmais process tiek saukts par “dzimumšūnu sapludināšanu” vai “spermas ievadīšanu” atkarībā no tā, kāda tehnoloģija lietota, lai tās rezultātā notiek apaugļošanās un veidojas embrijs.

Kaut gan, patiesību sakot, man vienmēr ir licies pārsteidzoši, ja, tas, kad, nu, tā ir diezgan, nu, tāda brutāla iejaukšanās, teiksim, pārdurot to olšūnu, ievadīt veselu spermatozoīdu. Normāli jau vesels spermatozoīds nenokļūst olšūnā, viņš piestiprinās un tikai tās nukleīnskābes ieiet iekšā, bet šeit jau viņš tiek

ievadīts viss, un nu tad, un tiek izvilka daļa citoplazmas ārā un tad ielikta atpakaļ. (Citāts no intervijas ar 5. pacientu.)

Pēc tam notiek otrs process, kuru pacientes apzīmē ar darbības vārdu “likt” vai “ievietot”, bet ārsti biežāk izmanto apzīmējumus “ievadīt” vai “implantēt”. Ar to tiek saprasta medicīniska darbība, kuras rezultātā “apaugļotās dzimumšūnas” vai “embrijs” tiek ievietots sievietes ķermenī. Apzīmējot topošo bērnu par “embriju”, iespējams konceptualizēt apaugļotas dzimumšūnas kā bioloģisku materiālu, savukārt savstarpējo attiecību diskursā apzīmējums “bērns” tiek lietots jau no tā ieņemšanas brīža. Distancētais skatījums medicīnā maina to, ko iespējams veikt ar apaugļotām dzimumšūnām, proti, donēt, saglabāt, sasaldēt vai iznīcināt, savukārt, konceptualizējot to kā bērnu, šādas izvēles nav iespējamās.

Embrijam jau papildus nav, tas jau tālāk ir atkarīgs, cik embrijus pārstāda un vai viņa to grūtniecību var iznēsāt. Tas jau nav, tas jau laboratorijā vairs neskar tad, mums vienīgais izvēlēties, teiksim, no 5 embrijiem labāko vienu... (Citāts no intervijas ar ekspertu – embriologu.)

Intervijās ar pacientēm identificēti vairāki veidi, kā cilvēki pretojas auglības kā mākslīgas procesa konceptualizēšanai, piemēram, izskaidro medicīniskās prakses sev pazīstamās pieredzēs. Vienā gadījumā bērna implantēšana tiek konceptualizēta kā stādīšana siltumnīcā, tomēr paralēli tiek izmantotas ir arī mājokļa metaforas.

Paņem, izņem ārā, saliek kopā, ieliek vietā. Nu i viss. A ko, ko dara, stāda ziedus, audzē, paņem no vienas vietas, izrok ārā un ieliek otrā, un ieliek blakus un faktiski tikai, nu, ja viņš ir izaudzēts no sākuma podiņā, un pēc tam tu viņu iestādi, nu, tomāti, nu, tomātu stādus kā audzē? Tas pats. Nu, kur starpība, nu, nu, ko? Nu, manai muterītei šitanī te, kā viņu, krējuma burciņās saaudzē tos tomātiņus, nu, saliek pēc tam tanī siltumnīcā, nu, aug un visi ēd, un ir taču labi. Neviens nerunā, ka tie tomāti kaut kādi neriktīgi. (Citāts no intervijas ar 3. pacientu.)

Šīs metaforas lietotas, lai apaugļošanās procesu ar atšķirīgu nosaukšanu mainītu, padarot “dabiskāku” un līdz ar to cenšoties izvairīties no stigmatizācijas.

4.2.1.5. Grūtniecība

Bērna iznēsāšana intervijās tiek nosaukta par grūtniecību. Jāatzīst, ka intervijās nav plaši raksturots grūtniecības process, kas saistīts ar interviju veikšanas mērķi, līdz ar to ierobežo secinājumu izdarīšanu. Grūtniecība skatīta kā apaugļošanās rezultāts, kurā sievietes ķermenī attīstās embrijs, pieminot attīstības fāzes dažādās nedēļās.

Grūtniecība sievietēm, ja, notiek augļa, nu, tā intrauterīnā attīstība un 8 grūtniecības nedēļā ir jāsāk attīstīties augļa dzimumsistēmai, ja, nu, ja tas ir zēns, ja, tad tur ir, embrionālais testosterons sāk embrionālais testost..., konstatē embrionālo testosteronu, ja, normāla testosterona produkcija nodrošina to, ka viņam attīstās normāla dzimumsistēma. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Šajā kontekstā bērns tiek saukts par embriju vai augli, tādā veidā runājot par topošā cilvēka ķermeņa attīstību. Intervijās tiek norādīts, ka grūtniecība, kas iestājusies medicīniskas apaugļošanas rezultātā, skatīta kā riskantāka. Tas ļauj pamanīt vērtēšanas kritērijus, kuriem pakļauta sieviete un viņas topošais bērns. Augsta riska grūtniecība nozīmē, ka tā ir papildus jāuzrauga, lai novērstu risku.

Plašāk intervijās tiek runāts par varbūtību, ar kādu medicīniskas apaugļošanas rezultātā iestājas grūtniecība, izmantojot arī apzīmējumu “grūtniecības procents”. Šajā gadījumā ārsti piemin dažādus faktorus, kas grūtniecību ietekmē, izmantojot statistiskus mērījumus un salīdzinājumu dažādām vecuma grupām.

Mēs ņemam visus, līdz ar to, ja ir pacienti pēc 37 gadiem, loģiski, ka tas grūtniecības procents pēc 40 gadiem ir stipri zemāks nekā 25 gadīgai. (Citāts no intervijas ar ekspertu – klīnikas vadītāju.)

Grūtniecības iestāšanās varbūtība tiek aprēķināta, par kritēriju izmantojot abu topošo vecāku veselību, iedzimtību, vecumu un citus aspektus. Grūtniecība, tāpat kā apaugļošanās, tiek raksturota zinātniskā valodā un racionalizēta. Tāpat kā auglība, arī grūtniecība kļūst par zinātniskas izpētes lauku, kas izteikts zinātniskā racionalitātē.

Bet ziniet, salūst arī, šo jautājumu pietiekoši grūti, tāpēc, ka cilvēki ir gudri, viņi saprot, ja jūs stādāt 2 embrijus, jā, protams, varētu būt 2 augļu grūtniecība, bet tas ir labāk nekā zero pēc ārstēšanas, un lielākā daļa no Latvijas pacientiem, viņi nāk uz to, ka viņi ņem 2 embrijus.

Kas tie apsvērumi ir – finansiāli kaut kādi...?

Es domāju, ka, jā, viņi tīri matemātiski ar tiem diviem embrijiem palielina šansu dabūt grūtniecību pēc pirmā mēģinājuma. (Citāts no intervijas ar ekspertu – klīnikas vadītāju.)

Varbūtības aprēķināšana un tehnoloģiskās iespējas ekspertiem ļauj padarīt grūtniecību par cilvēku izvēli, kas pamatota potenciālo izmaksu aprēķinos, ļaujot pamanīt ekonomisko un medicīnisko argumentu pārklāšanos. Racionālas grūtniecības izvērtēšanas gadījumā grūtniecības iestāšanās skatīta arī kā konkrētā mediķa veiksmē vai neveiksmē, kas var ietekmēt topošo vecāku potenciālās ārstēšanās izmaksas.

Apkopojot iepriekš teikto, var secināt, ka auglības raksturošana, izmantojot biomedicīnas skatījumu, kļūst par pierādāmu un pētāmu ķermenim piemītošu spēju.

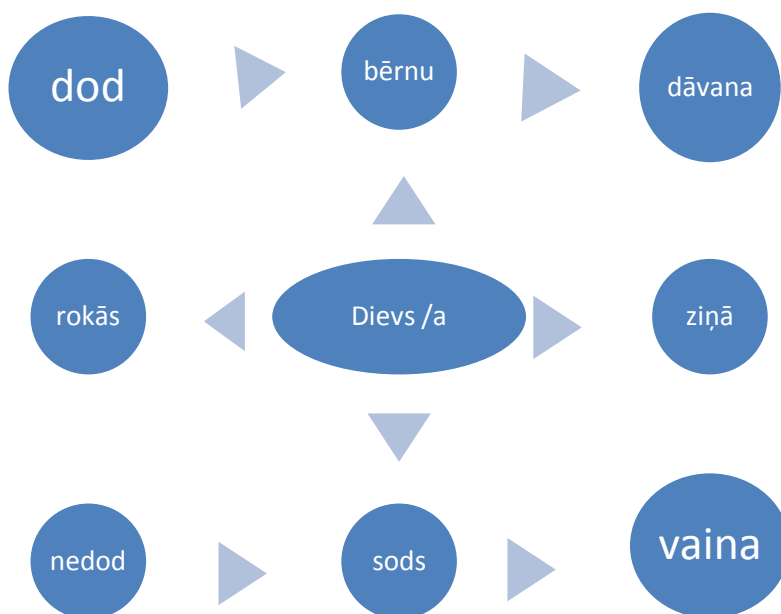
Auglības konceptualizācija atšķiras atkarībā no tā, kādā veidā skatīts ķermenis, tomēr kopīgais skatījumos ir ķermeņa pakļaušana izpētei un kontrolei, kas vairāk attiecas tieši uz sieviešu ķermeni, jo viņas primāri skatītas kā atbildīgas par auglību. Daļā gadījumu auglība raksturota kā mehānisks process, kas pieļauj viena mehāniska procesa aizstāšanu ar citu un līdz ar to leģitimizē neauglības ārstēšanu. Auglība šajā gadījumā kļūst par cilvēku izpētes un ekspertīzes lauku, kas raksturots statistiskajos rādītājos atrauti no cilvēku pieredzes. Medicīniskā valoda topošo bērnu pozīcijā kā bioloģisku substanci, kas pieļauj daudz brīvāku rīcību ar to nekā gadījumā, kad apaugļotas dzimumšūnas skatītas kā topošais bērns.

4.2.2. Auglība saiknē ar Dievu

Mūsdienu avotos auglība pieminēta, runājot par Dieva vai nekonkretizēta augstāka spēka darbību, un nenotiek atsaukšanās uz citām dievībām, kas tika minētas tautasdziesmās. Šāda veida zināšanu neiekļaušana intervijās var būt saistīta ar informantu sekulāro skatījumu uz auglību vai arī sarunas kontekstu, noklusējot intervijā par neauglības ārstēšanu reliģiskos priekšstatus, jo tie ir pārāk personīgi. Visvairāk auglība saiknē ar Dievu raksturota laju intervijās, runājot par sava bērna radīšanas pieredzi, kā arī divās medicīnas speciālistu intervijās gadījumos, kad viņi norāda uz savas profesionālās darbības ierobežojumiem.

Intervijās ir identificējami vairāki auglības nosaukšanas veidi saistībā ar mītisko mūsdienu: “Dieva dāvana”, topošais bērns atrodas “Dieva rokās” un “Dieva pārziņā”. Nespēja ieņemt bērnu apzīmēta kā “sods”, kas saņemts neprecizētas vainas dēļ, tomēr visos šajos gadījumos bērns tiek nosaukts tiešā veidā. Vizuāls auglības nosaukšanas veidu apkopojums atrodams 4. attēlā.

4.attēls - Dievs un tā saikne ar auglību mūsdienās

Intervijās auglība biežāk tika nosaukta saiknē ar kristietības Dievu, retu reizi precizējot arī savu reliģisko piederību. Tomēr līdztekus intervijās pastāv arī citi auglības nosaukšanas veidi, noraidot konkrētas reliģijas skatījumu un skaidrojot Dievu drīzāk kā neprecizētu augstāku spēku. Lai gan šis augstākais spēks intervijās netiek skaidrots, tam piedēvēta tāda pati ietekme uz auglību kā kristietības Dievam. Viņš “lemj”, “dod” vai “nedod” cilvēkam iespēju radīt bērnu.

Es palieku pie tās sajūtas, ka, nu, man gandrīz vairāk prasītos lietot vārdu – Dievs, lai gan, laikam, ne kristīgā izpratnē, bet tādā kaut kādā vispārīgā, ja, ja daba, Dievs pieļāva, ka mēs to spējam izdarīt [izgudrot un lietot tehnoloģiju], tad mēs to arī varam darīt. (Citāts no intervijas ar pacientu, kurai bija surogātmāte.)

Tas ļauj pamanīt, ka mūsdienās auglība saiknē ar mītisko tiek raksturota līdzīgi, tomēr salīdzinājumā ar tradicionālo kultūru, kur dievības loma ir skaidrāk izteikta, mūsdienās nav vienota skatījuma par mītisko spēku un tā ietekmi uz auglību.

4.2.2.1. “Dieva dāvana”

Visbiežāk intervijās auglība tiek nosaukta par “Dieva dāvanu”. Dievam bērna ieņemšana tiek izlūgta, un dzīvība atrodas viņa rokās. Dievs bērnus var “dot” vai “nedot”, bet rīcības iemesli ir neskaidri un intervijās netiek precizēti.

Es vīram arī saku – ja mums Dievs dos un sanāks tie četri, pieci bērni, kā mēs gribam. (Citāts no intervijas ar 11. pacientu.)

Nu, atšķirību es neredzu. Jo tur jau tālāk tur, nu, labi, tur tie dakteri palīdz tām olšūnām apaugļoties, ja, viņi ieliek atpakaļ, un tālāk jau vairs viss ir Dieva rokās, ja, tur vairs ārsti neko nezina, kā būs, vai ne, tā būs, un viss notiek kā pēc dabas procesiem. (Citāts no intervijas ar 8. pacientu.)

Grūtības ieņemt bērnu laju intervijās tiek raksturotas, izmantojot apzīmējumus “Dieva lēmums” vai “sods”, kam sievietes meklē iemeslus. Vairākos gadījumos identificēti arī mēģinājumi šādus nosaukšanas veidus noraidīt. Piemēram, vienā gadījumā grūtības ieņemt bērnu pārdefinētas no “soda” uz “ceļu”.

Absolūti es to tā neuztveru, nu, es to, man neliemas, ka tas ir sods par kaut ko, tas ir ceļš, kādā veidā es tiku pie sava dēla. Jo pie meitas es tiku dabīgā ceļā pēc tam. (Citāts no intervijas ar 10. pacientu.)

Līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā, runājot par auglību saiknē ar dievībām, arī šajā kontekstā auglība ir ārēja attiecībā pret cilvēku, to pārvalda Dievs vai neprecizēta mītiska būtne.

4.2.2.2. “Dieva kārtība”

Auglība intervijās tiek raksturota arī kā “Dieva kārtība”. Šis skatījums ir identificējams, sievietēm runājot par neauglības ārstēšanu. Analīzes procesā ir identificēti trīs veidi, kā neauglības ārstēšana tiek nosaukta: (1) iejaušanās Dieva kārtībā, (2) daļa no Dieva kārtības, (3) nodalīta joma, kas nepārklājas ar Dieva atbildību. Katrs nosaukšanas veids sīkāk paskaidrots turpinājumā.

Biežāk neauglības ārstēšana intervijās nosaukta par iejaušanos “Dieva kārtībā”. Šāds skatījums ierobežo cilvēku iespēju izmantot reproduktīvās tehnoloģijas un padara neauglību par cilvēka nemainīgu likteni, tomēr vienlaikus arī pozicionē auglību kā daļu no Dieva kārtības. Šādu neauglības ārstēšanas nosaukšanas veidu intervijās sievietes ar ierobežotu auglību neatbalsta. Biežāk šo pieeju kritizē tieši tās sievietes, kurām būtiska ir arī reliģija un līdz ar to ir svarīgi nepārkāpt “Dieva noteikto kārtību”. Viņas cenšas nevis pretstatīt medicīnu Dieva kārtībai, bet gan pārdefinēt to kā daļu no Dieva kārtības, piemēram, nosaucot to par “Dieva instrumentu”:

Mācītāja [...] sieva, kas teica, ka, ka medicīna ar reliģiju nekonkurē un medicīna ir instruments Dieva rokās. Nu, viss, man vairāk neko nevajag, man ir atbilde. (Citāts no intervijas ar 9. pacientu.)

Ārsti Dieva lomu saiknē ar medicīnu skaidro nedaudz atšķirīgi no lajiem. Viņi, runājot par bērna radīšanu, Dieva atbildību nodala no savas atbildības. Medicīnas tehnoloģijas skatītas kā ārstu atbildība (bioloģiskā procesa nodrošināšana), bet dzīvības rašanās skatīta kā Dieva atbildība.

Mēs esam tikai profesionāļi, mēs neesam ne dievi, ne kaut kādi tādi. (Citāts no intervijas ar ekspertu – klīnikas vadītāju.)

Instruments Dieva rokās. Jo tas, Dievs nevar izdarīt to mehānisko darbu, to, ko mēs darām šeit, viņš nevar paņemt tās šūnas un viņš nevar salikt viņas kopā, un viņš nevar ievadīt dzemdes dobumā mehāniski šūnas, bet viņš var radīt to dzīvību, kas tanīs šūnās nav tanī brīdī, kad mēs viņas ieliekam iekšā. (Citāts no intervijas ar ekspertu – klīnikas vadītāju.)

Būtiskākās atšķirības mūsdienu kultūrā, salīdzinot ar tradicionālo kultūru, ir redzamas rituālos, kas veidoti attiecību uzturēšanai ar Dievu vai īpašas labvēlības iegūšanai. Salīdzinājumā ar folkloras avotiem, kuros var identificēt rituālu daudzveidību attiecību uzturēšanai ar mītisko, mūsdienās tikai dažās intervijās pieminētas konkrētas reliģiskas darbības, piemēram, baznīcas apmeklēšana, lūgšanas vai konsultācijas ar mācītāju. Tā kā šīs darbības intervijās netiek papildus izskaidrotas, tad nevar izdarīt plašākus secinājumus par rituāla procesu un to organizāciju mūsdienās.

Auglība saiknē ar Dievu vai neprecizētu augstāku spēku raksturota kā atkarīga no viņu labvēlības un ārēja attiecībā pret cilvēku. Šāds skatījums ierobežo cilvēku rīcībspēju attiecībā uz neauglības ārstēšanu, jo neauglība, tāpat kā auglība, atrodas Dieva pārziņā. Salīdzinot to ar auglības definēšanu tradicionālajā kultūrā, redzams, ka ir samazinājies par auglību atbildīgo dievību skaits, tomēr, ja aplūko intervijās lietotos auglības nosaukšanas veidus mūsdienās (“devums”, “dāvana”, “sods”), apzīmējumos var saskatīt noteiktu tradicionālo zināšanu saglabāšanos.

4.2.3. Auglība kā ekonomiskās racionalitātes lauks

Auglības raksturošanai mūsdienās plaši tiek izmantota arī ekonomiskā racionalitāte, kas intervijās izpaužas divos atšķirīgos veidos: (1) runājot par dzimumšūnu ekonomiku un (2) runājot par grūtniecības plānošanu. Katrs no šiem auglības raksturošanas veidiem lieto atšķirīgus auglības nosaukšanas veidus, tāpēc tie skaidroti sīkāk.

4.2.3.1. Dzimumšūnu ekonomika

Dzimumšūnas intervijās tiek skatītas kā resurss, kas raksturots atšķirīgi atkarībā no tā, vai tiek runāts par sievietes vai vīriešu dzimumšūnām. Intervijās vīriešu dzimumšūnas tiek skatītas kā neizsīkstošs resurss, kas pieejams vīrietim neierobežotā daudzumā neatkarīgi no viņa vecuma, savukārt sievietes dzimumšūnas tiek skatītas kā ar laiku izsīkstošs un ierobežots resurss. Tā kā vīriešu dzimumšūnas tiek skatītas kā bezgalīgas, bet sievietes – ierobežotā daudzumā, tad olšūnām intervijās piešķirta augstāka vērtība. Tomēr, neskatoties uz atšķirīgu vērtību piešķiršanu sievietes un vīriešu dzimumšūnām, abas neauglības ārstēšanas procesā atzītas kā būtisks resurss bērna ieņemšanai. Intervijās ar pacientēm lielāka vērtība pievērsta sievietes dzimumšūnu raksturošanai, kas saistīts ar informantu atlasī.

Intervijās, runājot par dzimumšūnām kā resursu, atrodami daudzveidīgi auglības nosaukšanas veidi, kas aizgūti no ekonomikas, proti, “bioloģiskais pulkstenis” “dāvināšana”, “ziedošana”, “pārdošana”, “uzglabāšana un saglabāšana”, un tiek runāts par to, kuram pieder dzimumšūnu īpašuma tiesības (Mileiko, 2016). Visi šie nosaukšanas veidi skaidroti secīgi turpmāk tekstā.

Dažās intervijās, runājot par auglību, pieminēta sievietes dzimumšūnu izsīkšana; šis process tiek nosaukts arī par “bioloģisko pulksteni”. Šo apzīmējumu lieto, lai runātu par sievietes auglību kā ierobežotu laikā. Kad “bioloģiskais pulkstenis” beidz tikšķēt, sievietes dzimumšūnas ir beigušās. Uz “bioloģisko pulksteni” kā auglības mērinstrumentu norādījis arī Čāris Tomsons (*Charis Thompson* 2005, 10) kurš secinājis, ka bioloģiskais pulkstenis ir lineārs un neatgriezenisks laiks, un mēra sievietes bioloģisko vecumu. Viņa apgalvojumi liecina, ka šis apzīmējums nav unikāls un pielietots tikai Latvijas kontekstā, bet ir aktuāls arī citās kultūrās, tātad liecinot par līdzīgu skatījumu uz auglību.

Pēdējais salmiņš, kad tu mēģini tā kā noklusināt savu tikšķošo pulksteni. (Citāts no intervijas ar donori.)

Vai, vai to negatavību tam bērnam, nu, it kā tu saproti, ka tu gribi vai tev tur tas bioloģiskais pulkstenis teorētiski, ja, pukst, tikšķ, bet, nu, varbūt ka kaut kur tur augstāk ir rakstīts, ka tu vēl neesi gatavs, ka tev, nu, tā. (Citāts no intervijas ar pacientu un donori.)

S. Mežinska un I. Mileiko (2012, 39-46), analizējot Latvijas gadījumu, norāda – metafora “bioloģiskais pulkstenis” raksturo cilvēka auglību kā laikā izsīkstošu resursu, kas arvien samazinās. Tas liecina par pārlicību, ka auglība nav vienlīdz klātesoša ķermenī visas dzīves laikā, vismaz runājot par sievietes auglību.

Apzīmējumu “bioloģiskais pulkstenis” lieto ne tikai raksturojot auglības esamību cilvēkā, bet arī viņa vēlmi radīt bērnus, kas skatīta kā iedzimta. Interesanti, ka šis apzīmējums tiek saistīts tieši ar sieviešu reproduktīvo uzvedību, savukārt vīrieši uz sevi to neattiecina, noliedzot, ka viņiem piemistu bioloģiska un iedzimta tieksme radīt bērnus. Līdz ar to pastāv dzimumu atšķirīgi veidi, kā par auglību mūsdienās runā sievietes un vīrieši. Sievietes auglību savā ķermenī skata kā izsīkstošu, bet vīrieši – ne.

Ekonomiskā racionalitāte auglības raksturošanā parādās arī gadījumā, ja tiek runāts par dalīšanos ar dzimumšūnām, kas intervijās tiek saukta par “dāvināšanu” vai “dāvanas pasniegšanu”. Tas ir process, kurā norisinās dzimumšūnu atdošana otram neatkarīgi no tā, vai apmaiņā tiek vai netiek saņemta kompensācija (Mileiko, 2016). Tātad dzimumšūnas un auglība tiek konceptualizēta kā objekts, kas var tikt atsvešināts, dāvināts un pieņemts kā dāvana.

Tā kā šobrīd man ir vēl pārāk maz gadu, lai es domātu to vai savu šo iesaldēto materiālu kādam dāvināt, dāvāt vai kā savādāk nodot. (Citāts no intervijas ar 12. pacientu.)

M. Moss (1967) norāda, ka apmaiņa ar dāvanām veido sociālās attiecības starp cilvēkiem. Viens no ekonomiskās transakcijas nosacījumiem apmaiņā ir atbildes solis dāvanai. To parāda arī informante, olšūnu donore, kura intervijās pauž neapmierinātību, uzskatot, ka, ziedojot olšūnas, pasniegusi lielu dāvanu, bet pretī saņemtā nauda nav radījusi sajūtu par līdzvērtīgu apmaiņu. Dzimumšūnas šajā gadījumā skatītas kā ļoti vērtīga dāvana, kas ir vērtīgāka par naudu (Mileiko, 2016).

Tas ļauj identificēt, ka, runājot par auglību, apzīmējumam “dāvana” ir trīs lietošanas veidi: (1) auglība skatīta kā Māras, Laimas vai Dieva dāvana tradicionālajā kultūrā, (2) saiknē ar Dievu mūsdienās, kas ir netverama un līdz galam neizskaidrojama, (3) bioloģiska substance, kas tiek dāvināta ar medicīnas speciālista starpniecību, anonīmi donējot dzimumšūnas. Tātad viens un tas pats auglības nosaukšanas veids – “dāvana” –, mainoties runas kontekstam, iegūst atšķirīgas nozīmes.

Cits ekonomiskās transakcijas veids intervijās par olšūnu nodošanas procesu minēts, lietojot apzīmējumus “donēšana” vai “ziedošana”. Apzīmējums “donēšana” ir pārņemts no latīņu valodas, savukārt “ziedošana” ir latviešu valodai raksturīgs apzīmējums. Runājot par dzimumšūnu donēšanu, tiek norādīts, ka dzimumšūnas cilvēkam paliek pāri, proti, netiek izmantotas pilnībā. Līdz ar to dalīšanās ar

pārpalikušajām dzimumšūnām skatīta kā racionāla resursu izmantošana. Tās dzimumšūnas, kas paliek pāri un netiek izmantotas paša bērnu radīšanai, tiek atzītas kā ziedošanas, kuriem pašiem šī resursa nav vai pietrūkst.

Šajā gadījumā dzimumšūnas konceptualizētas kā resurss, kas var tikt pārvirzīts no tiem, kuriem tās pieder, uz tiem, kuriem vajag, konceptuāli mainot skatījumus uz auglību, jo dzimumšūnas kļūst par resursu, ar kuru var dalīties (Mileiko, 2016). Būtiski, ka pats apzīmējums “ziedot” ietver ideju par labdarību, kas ļauj ziedotāju sabiedrībā uztvert kā labu un altruistisku cilvēku.

Pilnīgi atšķirīgs skatījums ir neauglības ārstēšanas pretiniekiem, kuri dzimumšūnu donēšanu skata kā nepieņemamu praksi, reizēm lietojot apzīmējumu “pārdot”, kas lietots, problematizējot donēšanas praksi. Viņi uzskata, ka šis apzīmējums ir atbilstošāks, jo dzimumšūnas otram cilvēkam tiek atdotas par samaksu. Tas īsti neatbilst patiesībai, jo pašlaik donori saņem samaksu nevis par dzimumšūnām, bet gan par laiku, ko patērē ziedošanas procesā.

Apzīmējums “pārdot” konceptualizē dzimumšūnu donēšanu kā vienkāršu ekonomisku darbību, pielīdzinot to citu preču un pakalpojumu apmaiņai. Šis ir viens no retajiem kontekstiem, kad dzimumšūnas intervijās tiek konceptualizētas kā topošais bērns. Tieši konceptualizējot dzimumšūnas kā nākotnes bērnu, donēšana kļūst neētiska, jo ir pretrunā priekšstatiem par attiecībām, kādas jāveido starp vecāku un bērnu (Mileiko, 2016).

Mani tas tā kā bišķiņ no ētiskā viedokļa kaut kur liekas pret dabiski, ka būtībā pārdot bērnu. (Citāts no intervijas ar donori.)

Man liekas, ka tas būtu šausmīgi neētiski prasīt par to naudu, tas ir gandrīz tā kā pārdot, nu, nezinu, bērnu. Nu, labi, tas izklausās varbūt jocīgi, jo, nu, tas materiāls ir sasaldēts un kāds bērns, bet tajā pašā laikā, ja padomā par to, ka tu nodod šo apaugļoto olšūnu un prasi kaut kādu konkrētu samaksu. (Citāts no intervijas ar 12. pacientu.)

S. Mežinska, I. Mileiko un A. Putniņa (2012) secinājušas, ka dzimumšūnu donēšana tiek vērtēta mainīgi atkarībā no konceptualizācijas. Ja tās tiek uztvertas kā bioloģisks materiāls, to atdošana citiem netiek nosodīta, bet, ja tās tiek skatītas kā nākotnes bērns, tad dalīšanās ar dzimumšūnām skatīta kā neētiska un nosodāma prakse, kas līdzvērtīga bērna atdošanai.

Apzīmējums “dzimumšūnu uzglabāšana” ir specifisks auglības nosaukšanas veids saiknē ar ekonomiku. Vietu, kur dzimumšūnas tiek uzglabātas, intervijās sauc par “dzimumšūnu banku”, kas ļauj identificēt līdzību ar finanšu sektoru. Procedūras

raksturojums ļauj saskatīt līdzību ar veidu, kā nauda tiek uzglabāta un noguldīta bankā. Dzimumšūnu saglabāšanu pamato ar nepieciešamību tās izmantot nākotnē. Par uzglabāšanu tiek noslēgts līgums ar klīniku.

Jā, līgums ir par uzglabāšanu atsevišķs, tur, manuprāt, bija kaut kā, ja kaut kādā termiņā nesamaksā, tad viņi, nu, iznīcina, bet zinu daudzus pārus, kas nav maksājuši 2 un 3 gadus, nekas nav iznīcināts, klīnikas vismaz pagaidām vēl to nedara, jo, nu, visādi var, droši vien, būt, kad, ka tie cilvēki. Kamēr vēl nav tās datu un tās bāzes tik šausmīgi apjomīgas, es pieņemu, ka viņi to var atļauties nedarīt, kaut kādā veidā uztur paši to saimniecību, es īsti nestādos priekšā kā tas notiek, nē, nu, es saprotu, ka tas kaut kādā traukā kaut kas, kaut kā iesaldēts, bet cik tas aizņem vietas un tamlīdzīgi, es nestādos priekšā. Nu, viens, vienā mucā tādā lielā ir viena, viena pāra embriji? (Citāts no intervijas ar 10. informanti.)

Līgums ietver šūnu uzglabāšanas un drošības nosacījumus, kas laika gaitā var tikt mainīti vai laužti. Intervijās tiek norādīts, ka gadījumos, kad pacienti ilgstoši nepilda saistības pret klīniku, klīnika ir tiesīga pieņemt lēmumus par dzimumšūnu uzglabāšanas pārtraukšanu. Tas ļauj identificēt, kā par auglību runā ekonomikas loģikā, dzimumšūnām kļūstot par līguma objektu. Cilvēks var atteikties no īpašuma tiesībām uz savām šūnām, ja vairs nevēlas maksāt par to uzglabāšanu, un tad klīnika var izlemt, kā ar tām tālāk rīkoties (Mileiko, 2016).

Nu, jā, protams, kad, protams, kad norādīts konkrētais skaits, tātad līguma priekšmets konkrēts, ka tik un tik embrijus uzglabā iesaldētos, līguma samaksa, par termiņu, tas līgums, manuprāt, bija beztermiņa, tātad jebkurā brīdī, savstarpēji vienojoties, līguma nosacījumi var tikt laužti vai mainīti. Tātad, ja es atsakos, manuprāt, bija tāds punkts, ja es atsakos no šiem, nu, no šiem embrijiem, uzrakstu oficiālu paziņojumu, ziņojumu vai savstarpēji vienkārši pielikumu līgumam, tad šie embriji pāriet viņu rīcībā un viņi ar viņiem var darīt, nu, tātad izmantot kā, kā donoru. (Citāts no intervijas ar 12. informanti.)

Dzimumšūnu saglabāšana un uzglabāšana ir iespējama, tikai pateicoties tehnoloģijām, tāpēc arī identificējama saturiskas saiknes veidošanās ar biomedicīnisko auglības raksturojumu.

Intervijās identificējami dažādi skatījumi uz dzimumšūnu īpašuma tiesībām, kuras var piemist personai, pārim, paplašinātai ģimenei vai klīnikai. Daļā interviju šūnas tiek konceptualizētas kā katra indivīda resurss, un līdz ar to arī katrs pats ir tiesīgs pieņemt lēmumu, kā ar tām rīkoties. Šāds pieņēmums indivīdam piešķir neierobežotu rīcībspēju pār savu auglību.

Daļa informantu dzimumšūnas skata kā pāra vai ģimenes kopējo resursu, tāpēc pirms dzimumšūnu donēšanas ir nepieciešama konsultācija ar dzīvesbiedru. Mileiko

(2016) norāda, ka auglība reizēm tiek skatīts, kā ģimenes resurss, tāpēc radnieki vēlētos ar tām dalīties tuvu radnieku starpā.

Lai gan dzimumšūnu donēšana neietver dzimumattiecības, tomēr divos gadījumos intervijās tā tiek pielīdzināta krāpšanai. Līdz ar to dzimumšūnu donēšanai tiek pielāgoti līdzīgi vērtēšanas kritēriji kā seksuālajām attiecībām. Šajā gadījumā dzimumšūnas skatītas kā nākotnes bērns. Apaugļotas dzimumšūnas ir pāra kopīpašums, bet tas netiek skatīts kā paplašinātas ģimenes īpašums, tāpēc informanti noliedz, ka donējot būtu nepieciešamas konsultācijas ar plašāku radnieku loku.

Donēšanas process paredz dzimumšūnu īpašnieku maiņu, kas tehniski tiek risināts ar līguma palīdzību. Šajā procesā klīnika ir starpnieks. Proti, donējot dzimumšūnas, tiek noslēgts līgums ar klīniku, kurā donors ziedo savas olšūnas. Līdz ar to viņš atsakās no tiesībām uz tām. Savukārt klīnika noslēdz līgumu ar pacientu, ka viņš apaugļošanas procesā izmantos cita cilvēka dzimumšūnas.

Auglība mūsdienās pakļauta daudzveidīgām ekonomiskajām transakcijām, kas tiek veiktas ar cilvēka dzimumšūnām. Tās var tikt uzglabātas, dāvinātas, donētas, pārdotas, iesaldētas un saglabātas nākotnei. Neatkarīgi no tā, vai tiek runāts par sievietes vai vīriešu dzimumšūnām, ekonomiskā racionalitāte pieļauj resursu izmantošanu maiņas attiecībās, kurās resursu pārvaldīšana var noritēt veiksmīgāk vai mazāk veiksmīgi. Atkarībā no viena un tā paša procesa atšķirīga nosaukšanas veida mainās darbības vērtējums.

4.2.3.2. Grūtniecības plānošana

Auglība vēl tiek raksturota, izmantojot ekonomisko racionalitāti un konceptualizējot auglību un bērna radīšanu kā plānojamo procesu. Autore uzskata, ka arī šajā gadījumā auglība skatīta kā resurss un tiek pārņemtas ekonomikas idejas par plānošanu, tāpēc arī bērna ieņemšana skatīta kā racionāla un apzināta cilvēka izvēle. Runājot par auglības plānošanu, šajās intervijās tiek uzsvērtā bērna ieņemšana un grūtniecības uzsākšana, nevis pārtraukšana, kas saistīts ar interviju specifiku. Būtiski norādīt, ka plānošana ir iespējama, pateicoties kontracepcijai un medicīnas piedāvātajiem tehniskajiem risinājumiem (grūtniecības pārtraukšanai, medicīniskajai apaugļošanai), kas ļauj radīt bērnu ar apzinātu lēmumu, tomēr intervijās mazāk tiek runāts par plānošanas tehniskajiem risinājumiem, vairāk uzmanības pievēršot tieši plānošanas loģikai.

Plānošana ir process, kuru interviju dalībnieki skata divos veidos: (1) kā pāra savstarpējo vienošanos, ka viņi ir gatavi radīt kopīgu bērnu, (2) kā primāri sievietes atbildību, ko informanti saista ar lomu sadalījumu, vēlāk bērnus audzinot. Tas ļauj bērnu plānošanu padarīt primāri par sievietes atbildību.

Es domāju, ka, nu, nevaru, es nevaru pateikt par visiem 100%, bet pa lielākajai daļai. Tāpēc, ka, nu, parasti jau sievietes sēž mājās ar bērnu un parasti, nu, reti, kad ir tā, ka vīrs saka, klausies, mums vajag bērnu, vai ne, pietiek tev te būt karjeristei, dāvai, taisām bērnu augšā. Nu, parasti jau sievietes – nu, gribētos bērniņu, tas jau arī tā tīri, nu, kaut kā iegājies, nu, ka sievietes. Līdz ar to arī viņa uzņemas, nu, ka viņa sāk teikt, jo viss jau sākas ar to, ka tad, kad tu sāc plānot bērniņu, tu sākumā par to nedomā, un pēc tam tu sāc pirkt kaut kādus ovulācijas testus, testus kaut kādus nežēlīgi dārgos, vēl vis kaut ko darīt, un tad tas viss ir no sievietes puses. (Citāts no intervijas ar 7. pacienti.)

Intervijās konstatējams, ka grūtniecība tiek iedalīta plānotā un neplānotā. Plānota grūtniecība nozīmē, ka bērns ieņemts mirklī, kas, izvērtējot dažādus aspektus, tiek skatīts kā labvēlīgs bērna audzināšanai. Plānošana raksturota kā atbildīga rīcība, ko veic atbildīgi cilvēki. Tieši atbildīgā rīcība jau pirms bērna ieņemšanas tiek saistīta ar to, vai vecāki sevi var identificēt kā labus vecākus. Plānošana var ietvert arī idejas par iedomātu ideālās dzīves secību.

....saproti, man dzīvē viss iet pēc plāna... izplānojuši, ka mēs gribam bērnu, un es atšķirībā no vairākuma gāju, iespējams, nepareizo ceļu, nepareizo tāpēc, ka man joprojām tā bērna nav, un tam puisim tagad ir citas attiecības, ilglaicīgas, nopietnas, bet viņiem vēl joprojām nav bērna tajās attiecībās. (Citāts no intervijas ar donori.)

Apzīmējumus “plānots/neplānots” lieto, raksturojot gan grūtniecību, gan arī bērnu. Šajā auglības raksturošanas veidā var identificēt turpinājumā norādītās bērnus raksturojošas kategorijas, kas saistītas ar grūtniecības plānošanu: “neplānots un negribēts”, “neplānots un gribēts”, “plānots” un “ļoti gribēts”. Būtiski, ka šīs kategorijas, kas izmantotas bērnus raksturošanai, veido hierarhiju, kas rada nevienlīdzību starp dažādiem bērniem un nodrošina vecāku kontroli jau pirms bērna dzimšanas. “Plānots bērns” pozicionēts kā pārdomāts vecāku lēmums un sociāli pareizs veids, kā radīt bērnu. Neauglības ārstēšanas gadījumā bērns tiek ieņemts plānoti un, ja izdodas radīt bērnu, tas saukts par “plānotu un ļoti gribētu bērnu”.

Bez imesla to neraksta, bet mana daktere vismaz to skaidroja tā, kad tas bērniņš ir tik ļoti gribēts. (Citāts no intervijas ar 10. pacienti.)

Pirmais piedzima, tā kā pat piedzima, ņēma un piedzima, ļoti gaidīts, ļoti gribēts tai brīdī, bet no tā brīža, kad, kad es to uzzināju, bet ne plānots, ne

speciāli. 18 vēl nebija gluži, viņš pieteicās. (Citāts no intervijas ar pacientu, kurai bija surogātmāte.)

Par citām bērnu kategorijām (negribētu, negaidītu) informanti vairāk runā, pieminot citu cilvēku pieredzi. Bērna “neplānošana” ietekmē bērnu, iezīmējot to un padarot sociāli deviantu. Tomēr padziļināti šie aspekti intervijās netiek skaidroti.

Pētījumam atlasītajās intervijās tika identificēti daži aspekti, kas iekļauti auglības plānošanas procesā: vecāku, īpaši sievietes, bioloģiskais vecums, vēlamais bērnu skaits, priekšstati par ideālo ģimeni, ekonomiskā drošība un stabilitāte. Ekonomiska drošība un stabilitāte intervijās tiek pieminēta, bet netiek skaidrota. Savukārt pārējie aspekti skaidroti vairāk, kas ļauj izdarīt plašākus secinājumus.

Plānošanas saikne ar bioloģisko vecumu plaši iztirzāta gan laju, gan ekspertu intervijās. Arī šī tēma tiek saistīta ar ideju par bioloģisko pulksteni, kas ļauj pamanīt dažādu zināšanu pārklāšanos. Kā labākais laiks bērna radīšanai sievietēm visbiežāk intervijās norādīts intervālā no 20 līdz 35 gadiem.

Man bija arī ielānota ne tikai augstskola un darbs, bet arī bērns noteiktā vecumā. Un es arī runāju riņķī apkārt un stāstīju. Un pienāca tie divdesmit četri gadi un tā bērna nebija. (Citāts no intervijas ar donori.)

Nu, es vienmēr domāju, ja taisa bērnu, tad tas bērns ir arī jāuzaudzina. Taisīt bērnu 60 vai 70 gados, kad, nu, jāņem statistiskie rādītāji, dzīvot ir atlicis kādi 15, nu, 20, ja paveicas, gadus, nu, nezinu, cik tas ir, cik tas ir ētiski. Nu, katrā gadījumā, tā ir vieglprātīga, es uzskatu, rīcība, tādā vecumā. (Citāts no intervijas ar ekspertu – andrologu.)

Kā nevēlama norādīta bērna radīšana vecumā pirms un pēc iepriekš pieminētā intervāla. Mediķi vēlīnu grūtniecības plānošanu skata kā vienu no neauglības cēloņiem. Savukārt laji uzskata, ka tie, kas bērnus radījuši pirms un pēc šī intervāla, nevar veikt labi savu vecāku lomu. Pārāk jauns vecāks nespēj nodrošināt bērnu finansiāli un sniegt labu aprūpi, savukārt arī pārāk vecs cilvēks var nomirt, pirms paspējis izaudzināt bērnu, nespēj iejusties bērna pasaulē un nodrošināt emocionālās un materiālās vajadzības.

Nu, es nezinu, cik sievai ir. Bet bērnu rada pāris kopā, tētis un mamma, tā dabā ir iekārtots. Tātad bērnam vajag tēti un mammu. Nav tā tikai - o, paldies, tu man palīdzēji uztaisīt, jā, tu esi vecs, mēs visi kaut kad mirstam, mēs neesam mūžīgi, visu pārējo es izdarīšu. Nē, tā nav, bērnam arī vajag tēti. Ir lietas, ko var iemācīt mamma, un ir lietas, ko var iemācīt tētis. Un šeit ir jābūt šim vecuma ierobežojumam. Es saprotu, ka viņiem varbūt gribās, ka varbūt viņiem nav bērnu, bet, nu, ir jārēķinās. Tu uztaisi bērnu, es parasti rēķinu pēc 10 gadu skalas. Bērnam ir 10 gadi, nu labi, tētim var būt 50 gadi, es pieļauju

šo te robežu. Tātad 40 gadi vīrietim, kad viņš uztaisa bērnu, bērnam ir 10 gadi, vīrietim – 50. (Citāts no intervijas ar 11. informanti.)

Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka auglības plānošana tiek izvērtēta saiknē ar priekšstatiem par labu vecāku.

Plānošana ir saistīta ar priekšstatiem par ideālo ģimeni. Cilvēki, runājot par plānošanu, raksturo ideālo bērnu skaitu, reizēm arī vēlamo bērnu dzimumu un bērnu vecuma starpību ģimenē. Šie priekšstati par ideālo ģimeni kļūst par daļu no cilvēka plāna. Lai arī intervijās nosauktais ideālais bērnu skaits atšķiras, tomēr biežāk norādīts, ka labākais bērnu skaits ir no diviem līdz trim bērniem, kas pamatots ar nepieciešamību viņus arī veiksmīgi izaudzināt, nodrošinot materiālās vajadzības.

Jā, loģiski par to ir domāts. Tas ir pēc katras ģimenes loģiski subjektīvajām sajūtām un, iespējām, bet, manuprāt, ļoti labs bērnu skaits, uz ko vajadzētu tiekties katrai ģimenei, ir no 2 līdz 3. (Citāts no intervijas ar 12. informanti.)

Divu un trīs bērnu plānošana kā labākā tiek pamatota arī ar iedomātām brāļu un māsu attiecībām nākotnē. Tiek norādīts, ka vairāku bērnu ģimenē bērniem ir ne tikai vecāki, bet arī brāļi un māsas. Tikai dažās intervijās tiek norādīts ne tikai vēlamais bērnu skaits, bet arī bērnu dzimums. Ideālais variants ir divi bērni ģimenē, kur viens ir dēls, bet otrs – meita. Katrs bērns tiek skatīts kā turpinājums un atbalsts tāda paša dzimuma vecākam. Ja abu dzimumu bērni radīti, intervijās tiek lietots apzīmējums “plāns izpildīts” (situācija, kad ģimenē ir dēls un meita).

Tā ir klasika – puika un meitene, tas ir divi, nu, protams, es gribētu trīs. (Citāts no intervijas ar 4. pacienti.)

Salīdzinot ar citiem Latvijā veiktiem pētījumiem, var identificēt, ka pētījuma atlasītajās intervijās iekļautā informācija par grūtniecības plānošanas loģiku ir fragmentāra. Pārsla Eglīte u.c. (Eglīte, Putniņa, Brants, Mileiko, Laizāne, 2013), kas padziļināti veikuši pētījumu tieši par bērnu plānošanu, norāda, ka šajā procesā ņemti vērā vēl citi apstākļi, kuros stabilitāte un drošība katrā no tiem uztverta kā būtiska bērna radīšanai:

1. ekonomiskā stabilitāte, kas ietver abu vecāku nodarbinātību un regulārus ienākumus;
2. topošo vecāku savstarpējo attiecību stabilitāte;
3. iepriekšējā bērnu aprūpes pieredze un atbalsts no citiem ģimenes locekļiem;
4. iepriekšējā dzemdību un grūtniecības pieredze.

Apstākļu izvērtēšana ietver ideju, ka, iepriekš nosauktajiem apstākļiem savstarpēji krustojoties, sievietei ir pārlicība, ka bērna radīšana ir iespējama (Eglīte, Putniņa, Brants, Mileiko, Laizāne, 2013). Pētījuma autore uzskata, ka šie ir būtiski aspekti, kas nav identificējami konkrēto interviju saturā, jo grūtniecības un bērnu plānošana nav pētījumam atlasīto interviju mērķis.

Aplūkojot grūtniecības un auglības plānošanu kā vienu no auglības raksturošanas veidiem, var secināt, ka bērnu plānošana ir process, kuram nepieciešamas plašas sociālās zināšanas par sabiedrību un bērnu radīšanu. Bērna radīšana neplānoti un neatbilstoši sociālajiem nosacījumiem tiek nosodīta un skatīta kā bezatbildīga rīcība, iezīmējot gan topošo vecāku, gan bērnu. Analīzes procesā identificēti dažādi aspekti, kas tiek ietverti, plānojot grūtniecību. Tas ļauj pamanīt eksistējošas prasības auglības organizācijai un dzīves sakārtošanai atbilstoši sociālajiem nosacījumiem, piemēram, priekšstatiem par to, kas ir labi vecāki un ideālā ģimene.

4.2.4. Auglība kā daļa no demogrāfijas procesiem

Analizējot intervijas, atrodams auglības raksturošanas ietvars, kas saistīts ar demogrāfijas zinātņi, ko lieto gan pacienti, gan ārsti un citi eksperti. Šajā gadījumā auglības nosaukšanai izmantoti apzīmējumi, kas lietoti demogrāfijā (dzimstība, demogrāfija, iedzīvotāju skaits), dažādus apgalvojumus intervijās pamatojot ar demogrāfijas zinātnes nozarei raksturīgām metodēm. Šajā ietvarā auglība skatīta makrolīmenī un izteikta statistikas rādītājos, savukārt apgalvojumu pamatojumos priekšroka tiek dota zinātniskiem pierādījumiem.

Intervijās var identificēt divus specifiskus apzīmējumus – “demogrāfiskā situācija” un “dzimstība”. Abi apzīmējumi diskursā ir savstarpēji saistīti, tāpēc darbā analizēti kopā. Auglības raksturošana saiknē ar demogrāfiskajiem procesiem leģitimizē valsts iejaukšanos un padara auglību valstiski pārvaldāmu. Valsts loma attiecībā uz auglību nosaukta, izmantojot apzīmējumus “regulēt”, “pieņemt likumdošanu”, “finansēt”, “apmaksāt” u.c. Šie apzīmējumi un tiem piešķirtās nozīmes raksturotas nodaļas turpinājumā.

4.2.4.1. “Demogrāfiskā situācija” un “dzimstība”

Intervijās bieži izmantots apzīmējums “demogrāfiskā situācija”, kas raksturo radītos bērnus proporcijā pret kopējo cilvēku skaitu valstī. Gandrīz visās intervijās (gan laju, gan ekspertu) tiek atgādināts, ka pašlaik cilvēku skaits valstī samazinās negatīvās migrācijas, zemo dzimstības un augsto mirstības rādītāju dēļ. Argumenti plašākā diskursā ir aizgūti no demogrāfijas zinātnes, bet lietoti ļoti dažādos kontekstos un integrēti dažāda veida apgalvojumos, bieži izmantojot zinātnisku valodu un atsaucoties uz statistiku.

Ja mēs šobrīd tā kā saprotam, gan ar Nākotnes fondu, gan ar to, cik cilvēki aizbrauc, un rēķinot par pensijām, un to, cik mēs dzimstam, un par to dzimstību, tā jau nav tikai tāda materiāla problēma negribēt, tā arī ļoti bieži ir šī medicīnas problēma, un, manuprāt, tām viennozīmīgi ir jābūt valsts apmaksātām programmām, sevišķi jauniem cilvēkiem, sevišķi jauniem cilvēkiem. (Citāts no intervijas ar ekspertu – politiķi.)

Vairumā gadījumu tiek runāts par piedzimušo skaitu un dzimstības rādītājiem, kas tiek vērtēti kā nepietiekami. Vērtēšanas kritērijs ir balstīts pieņēmumā par sabiedrības ilgtspēju, ko var nodrošināt lielāks skaits piedzimušo bērnu. Auglība ir priekšnosacījums, lai bērnu skaits pieaugtu un novērstu iedzīvotāju skaita samazināšanos nākotnē. Līdzīgi apgalvojumi var tikt izteikti bez paskaidrojuma vai arī saiknē ar sociālās un pensiju sistēmas drošību nākotnē, tātad skatot auglību kopā ar ekonomiskiem procesiem un izsakot bažas par sociāliem procesiem makro līmenī un valsts nākotni. Šāda auglības pozicionēšana pamato valsts pienākumu iesaistīties tās pārvaldībā.

15% sievietes, kas ir milzīgs skaits, apmēram tā rupji rēķinot, ja mēs runājam tagad par ģimenēm, tad 20 gadu laikā mums ir piedzimuši pie 300 000 bērnu no 500 000 vecākiem, tātad, un mums būtu varējuši no šiem 500 000 vēl, rēķināsim, 7% būt vairāk bērnu piedzimuši. Varbūt pat ne viens vien, bet 20 gadu laikā varbūt tie būtu vidējie 2 bērni, un tad procentuāli tas iznāk vienkārši ļoti liels skaitlis, 500 000 reiz 0,7, jā, pie 35 000 bērnu, tas ir pa vienam ja būtu, nu, pieņemsim, ka viņiem ir, mēs nevaram rēķināt pusotru, bet, nu, apmēram ap 50 000. 50 000 mēs izdalām uz 20 gadiem, nu, tad sanāk ļoti augsts, tad sanāk 2500. (Citāts no intervijas ar ekspertu – demogrāfu.)

Bieži auglība un neauglība raksturota, izmantojot statistiskus rādītājus un matemātiskus aprēķinus. Šāds auglības raksturojums ir abstrakts un atsvešināts, neļaujot to saistīt ar konkrētu cilvēku pieredzi, pozicionējot auglību kā sievietes atbildību. Auglības apjoms tiek fiksēts pret sievietes skaitu noteiktā vecuma grupā un vērtēts kā nepietiekams. Tiek uzskatīts: lai bērnu skaitu kāpinātu, nepieciešams

realizēt sociālo politiku, kuras mērķis ir atbalsts sievietēm, lai panāktu vēlamo rezultātu. Auglības pārvaldība kļūst par sieviešu pārvaldību ar noteiktas reproduktīvās uzvedības stimulēšanu.

Runājot par auglību demogrāfiskajā perspektīvā, tiek veidota saikne starp indivīdu, ģimeni un valsti. Auglība tiek skatīta kā priekšnosacījums ģimenes veidošanai, bet ģimenes veido valsti un sabiedrību. Valsts rūpes par auglību tiek pamatotas kā rūpes par ģimenēm. Tādēļ neauglības ārstēšanas programma iekļauta ģimenes politikas vadlīnijās.

Nu, katrā ziņā, ja domājam atkal par valsts tādu morāli ētisko attīstību, par vērtībām, tad, protams, bērnam, lai viņš atkal dzīvotu ar normālām vērtībām, saprastu, ģimene... Ne velti tas, ka bērniņam ir divas rokas, un pie vienas rokas ir mamma, pie otras ir tētis, un katrā ziņā tas būtu prioritāri. Nekad nevar teikt strikti nekad, un droši vien, ka varētu pastāvēt kaut kādas versijas, kurās arī, nu, varbūt kaut kādai sievietei, kurai nav tās ģimenes, bet pamatā tomēr normāls sabiedrības attīstības modelis ir ģimene, un ģimene ir visa pamatā. (Citāts no intervijas ar ekspertu – politiķi.)

Apzīmējums “demogrāfiskā situācija” intervijās izmantots kā pamatojums ne tikai speciālas neauglības ārstēšanas programmas, bet arī citas politiskās rīcības nepieciešamībai. Demogrāfiskās situācijas risināšana tiek uztverta kā valsts un politiķu pienākums. Tas liecina, ka valsts kontrole pār auglību tiek vērtēta kā pieļaujama un pat nepieciešama darbība, akceptējot un pat pieprasot valsts kontroli pār auglību. Nacionālās valsts prioritāte ļauj skatīties uz auglību kā būtisku aspektu ilgtspējīgai valsts attīstībai, līdz ar to auglības ietekmēšana un veicināšana Latvijas kontekstā tiek padarīta par publiskas un politiskas intereses objektu.

4.2.4.2. Likumdošana, regulēšana un kontrolēšana

Atslēgas vārdi “veidot likumdošanu”, “regulēt” un “kontrolēt” ir izplatītākais veids, kā intervijās runā par valsts iesaisti auglības/neauglības ārstēšanā. Šajā gadījumā atbildība par auglības kontroli tiek sadalīta starp dažādām institūcijām, kuru kompetencē ir auglības veicināšanas jautājums.

Tālāk tā – pirmā tāda reorganizācija kantoru līmenī veselības aprūpē bija 2009. gadā, kad ar 1. oktobri vairākas iestādes bija kādreiz VOAVA, VSMTVA, tur Zāļu valsts aģentūra (ZVA)... Tad process par uzraudzību šīm iestādēm, kas nodarbojas ar mākslīgo apaugļošanu, jo viņas ietilpst tajās iestādēs, kas nodarbojas ar šūnām, pilnībā un galīgi ir pārgājusi uz ZVA. Un, ja mēs runājam par šo te aspektu, tad te jums nav, ko darīt, jums jāiet uz ZVA, tur ir speciāla nodaļa, tur ir speciāls reģistrs, tur ir cilvēks, kas ar to nodarbojas ikdienā. (Citāts no intervijas ekspertu – ierēdņu.)

Intervijās ārsti, pacienti un donori atzīst nepieciešamību izstrādāt noteikumus, kas nosaka dažādu neauglībā iesaistīto cilvēku attiecības, iespējas un ierobežojumus jauno reproduktīvo tehnoloģiju izmantošanā. Izstrādājot noteikumus, valsts arī definē, kam ir tiesības radīt bērnus, izmantojot medicīnisko apaugļošanu, bet kam šādu tiesību nav, nosakot vecuma robežas donoriem un pacientiem. Ierobežojumu nepieciešamība intervijās pamatota ar drošības radīšanu visām iesaistītajam pusēm: pacientiem, ārstiem, donoriem un topošajam bērnam. Likums kategorizē cilvēkus noteiktās grupās, katrai no grupām izstrādājot atšķirīgus noteikumus medicīniskās apaugļošanas kontekstā un definējot viņu savstarpējās attiecības. Intervijās tiek runāts par cilvēku kategorijām atkarībā no viņu lomas medicīniskās apaugļošanas procesā, piemēram, dzimumšūnu donors, pacients vai ārsts.

Intervijās valsts darbības raksturošanai izmantots arī cits apzīmējums, proti, “regulēšana”, ar ko saprot gan noteikumu izstrādi neauglības ārstēšanai (likumiem), gan kontroli, vai likumi tiek ievēroti. Valsts tiesības kontrolēt neauglības ārstēšanas procesu tiek aplūkotas divos veidos. Daļa informantu uzskata, ka valsts funkcija ir kontrole neatkarīgi no iesaistes medicīniskās apaugļošanas pakalpojuma finansēšanā, tomēr citi norāda, ka valsts kontrole ir pamatota tikai gadījumos, ja valsts finansiāli ir saistīta ar neauglības ārstēšanu. Tas liecina, ka naudas plūsma tiek saistīta ar tiesībām regulēt kādu praksi. Šāds skatījums ļauj identificēt, kā ekonomikas loģika tiek iesaistīta auglības pārvaldīšanā. Tomēr būtiskāk, ka šāda kārtība ļauj skatīt auglību kā jomu, kuru kontrolē valsts un kura ir jākontrolē, kas savukārt padara cilvēkus, kuru ķermeņos auglība lokalizēta, pakļautus kontrolei.

4.2.4.3. Apmaksa un finansēšana

Vēl intervijās par valsts lomu auglības veicināšanā runā, to skatot arī kā neauglības ārstēšanas finansētāju. Šajā gadījumā veidojas saturiska pārklāšanās ar auglības raksturošanu, balstoties ekonomikas perspektīvā. Neauglības ārstēšanas nodrošināšana skatīta kā valsts funkcija. Neauglība definēta kā slimība, kuras ārstēšanai nepieciešams valsts finansiāls atbalsts, kas pamatots gan ar demogrāfisko situāciju, gan cilvēktiesībām ārstēties.

Vai valstij vajadzētu finansēt? Protams, es saku, jā, jo es labprātāk to visu darītu tā kā uz valsts, ja, ja valstij cik vien, bet varbūt kaut kādu, kaut kā izvērtēt, kuram finansēt, kuram nefinansēt, ja. Es zinu to vienu pāri, kur, nu, kur iedzimis, tiešām iedzimis ir. (Citāts no intervijas ar pacienti – donori.)

Runājot par neauglības finansēšanas organizāciju, laju intervijās tiek norādītas vairākas cilvēku kategorijas, balstoties viņu auglībā: “pilnīgi neauglīgie”, “daļēji neauglīgi” un “auglīgie”. Tiek norādīts, ka nav racionāli tērēt valsts naudu gadījumā, ja cilvēki ir pilnīgi neauglīgi. Tas liecina, ka, vadoties no cilvēka auglības kategorijas, tiek piedāvāta arī atšķirīga piekļuve neauglības ārstēšanai. Kategoriju veidošana tiek pamatota ar medicīnas pētījumiem un racionalitāti, tomēr netiek ņemts vērā pašu neauglīgo cilvēku skatījums.

Es uzskatu, ka drīzāk tie absolūti neauglīgie pāri, tie jau ir mazumā, ir jau, man liekas, vairāk lielākā daļa cilvēku, kam ir kaut kādas tādas, nu, nelielas vainas. (Citāts no intervijas ar donori.)

Intervijās, runājot par neauglības ārstēšanas finansēšanu, tiek pieminēta racionāla līdzekļu izmantošana, kas saistīta ar skaidru kritēriju izdalīšanu, minot tādus aspektus kā vecums, ģimenes stāvoklis un dzīvesveids. Dažās intervijās neauglības ārstēšanas finansēšana tiek atbalstīta cilvēkiem vecuma grupā līdz 40 gadiem, precētiem un ar sociāli pieņemamu dzīvesveidu. Tas ļauj identificēt sociālos uzstādījumus un morāles normas auglības pārvaldībai. Tomēr vairumā gadījumu informanti norādīja, ka nav iespējams noteikt kritērijus. Daļa sieviešu uzskata, ka valstij nevajadzētu iejaukties, ierobežojot pieeju neauglības ārstēšanai atkarībā no cilvēka vecuma vai ģimenes stāvokļa, tādējādi norādot, ka kritērijiem vajadzētu būt nediskriminējošiem. Šāds skatījums auglības pārvaldību pozicionē kā iekļaujamu cilvēka tiesībās.

Vairākos gadījumos pacientes norāda, ka neauglības ārstēšanas finansēšanas kritēriji nevar būt saistīti arī ar cilvēka dzīvesveidu (abortiem, kontracepcijas lietošanu), jo cilvēki pirms saskarsmes ar neauglību bieži vien neapzinās savas rīcības sekas. Tātad dažas auglības kontroles metodes skatītas kā auglību apdraudošas un apzināta to lietošana var tikt sociāli nosodīta.

Aborts ir tā cilvēka izvēle, nu, viņš ir kļūdījies, ja, bet viņš ir kļūdījies tāpēc, ka tur cik tie 30, ne trīsdesmitgadnieki, ap 40, nebija informācijas jau, ja, šodien mēs zinām, ka darot to un to var palikt stāvoklī, lai nepalīktu stāvoklī mēs lietojam tādas un tādas zāles, bet bija, nu, nebija tās informācijas, un tad arī – nekvalitatīvi aborti, nekvalitatīvas tās mākslīgās apaugļošanas, un tās līdzekļi, ja, nepiemēroti, nevis nekvalitatīvi, nopērkami aptiekās. (Citāts no intervijas ar pacienti - donori.)

Savukārt zināšanu trūkums par šo kontroles metožu ietekmi uz auglību skatīts kā rīcību attaisnojošs faktors. Lai gan intervijās atšķiras priekšstati par veidiem, kā noteikt kritērijus, tomēr šie skatījumi raksturo valsti kā aktīvu dalībnieku neauglības

ārstēšanā.

Apkopojot argumentus, kas lietoti auglības raksturošanā saiknē ar demogrāfiskajiem procesiem, var pamanīt, ka tā skatīta atsvešināti no cilvēku pieredzes, nosaucot to par “dzimstību” vai “demogrāfisko situāciju”. Līdz ar to auglība kļūst par valsts intereses objektu, kas izteikts matemātiskos un kvantitatīvos rādītājos. Valsts loma auglības pārvaldībā ir kontrole, regulēšana un finansēšana. Konceptualizējot auglību saiknē ar valsti, tiek attaisnota un pamatota valsts iesaistīšanās auglības pārvaldībā, saistot to ar ilgtspējīgu attīstību. Šajā kontekstā cilvēks un viņa auglība tiek pakļauta valsts stratēģiskajiem mērķiem, ierobežojot izvēles un piekļuvi noteiktiem pakalpojumiem.

4.2.5. Auglība saiknē ar savstarpējām attiecībām

Plaši izvērstas jautājums laju intervijās ir auglība saiknē ar savstarpējām attiecībām sievietei ar topošo bērnu, bērna vecākiem vienam ar otru vai radnieku lokā. Šis auglības raksturošanas veids mazāk tiek pieminēts ekspertu intervijās. Analīzes procesā tika identificēti vairāki auglības nosaukšanas veidi: “taisīt bērnu”, “gaidīt bērnu”, “iznēsāt bērnu”, “pieaugt svarā” un “ģimenes turpinājums”. Katrs no šiem auglības nosaukšanas veidiem skaidrots turpmākajās apakšnodaļās. Būtiski norādīt, ka gandrīz visos gadījumos bērns tiek nosaukts tieši, reizēm arī precizējot nedzimušā bērna darbības un vārdu.

4.2.5.1. Bērna “taisīšana” un ieņemšana

Intervijās biežāk tiek runāts par “bērna taisīšanu”, kas ir arī apzīmējums seksuālām attiecībām, kuru rezultātā rodas bērns. Tas ir viens no auglības raksturošanas veidiem, kas lietots arī tradicionālajā kultūrā. Tomēr mūsdienās ir būtiski mainījusies nozīme, kāda piešķirta apzīmējumam “taisīt”. Ja tautasdziesmās bērna “taisītājs” ir vīrietis, bet sieviete ir vieta, kurā bērns tiek taisīts, tad mūsdienās “bērnu taisa” abi vecāki. Tas var liecināt par atšķirīgu uztveri par attiecībām starp dzimumiem, mūsdienās piešķirot sievietei lielāku rīcībspēju bērnu “taisīšanas” procesā un līdz ar to raksturojot seksuālās attiecības starp sievieti un vīrieti simetriskāk.

Kāpēc tu pati nedarīji, netaisīji bērnu. (Citāts no intervijas ar donori.)

Runājot par “taisīšanu” mūsdienās, bērns ir tās rezultāts un vienlaikus turpinājums abiem vecākiem. Tātad mūsdienās abi vecāku kļūst gan par taisītājiem, gan bērna sastāvdaļām.

Būtu bijis ļoti interesanti paskatīties, kas no mums diviem sanāk. (Citāts no intervijas ar 3. pacientu.)

Intervijās tiek pieminēts vēl kāds seksuālo attiecību nosaukšanas veids, kas sīkāk netiek paskaidrots, proti, “ieņemt bērnu”, kas ir pieklājīgs veids, kā mūsdienās tiek runāts par seksualitāti, neprecizējot apzīmējuma nozīmi.

Ja salīdzina ar tradicionālo kultūru, kur tautasdziesmās un anekdotēs bērna ieņemšana un seksualitāte izteikta ironiskos un rupjos veidos, tad mūsdienās seksualitāte intervijās biežāk tiek noklusēta. Līdz ar to iespējams secināt, ka mūsdienās ir mainījusies auglības un seksualitātes saiknes apspriešanas kārtība. Internetā publicētie anonīmie komentāri ir vienīgais konteksts, kurā seksualitāte tiek izrunāta līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā (anekdotēs un apdziedāšanās tautasdziesmās), proti, tieši un rupji. Interesanti, ka šie rupjie interneta komentāri nereti tiek cenzēti un dzēsti, kas liecina, ka šāda seksualitātes formulēšana tiek izspiesta no publiskās telpas, rupjai seksualitātes izrunāšanai kļūstot par apkaunojumu. Tas var liecināt, ka notiek cīņa starp dažādiem seksualitātes nosaukšanas veidiem, kas ietekmē arī auglības raksturošanas dažādību, publiskajā sfērā dominējošajam kļūstot seksualitātes noklusējumam.

4.2.5.2. Bērna “gaidīšana”

Auglība tiek raksturota nedaudz atšķirīgi, nosaucot grūtniecības procesu par “bērna gaidīšanu”. Tas ir īpašs process, kurā veidojas attiecības starp gaidāmo bērnu un topošajiem vecākiem. Intervijās bērna gaidīšana skaidrota no sieviešu perspektīvas. Tas ir ķermenisks process, kas norisinās sievietē deviņus mēnešus. Informantes uzskata, ka “gaidīšana” izmaina sievieti, transformējot viņu gan fiziski, gan emocionāli. Šajā procesā mainās sievietes personība un intereses, kā arī rodas vecāku mīlestība, kas ir pamatā vecāku un bērnu turpmākajām savstarpējām attiecībām.

Es esmu redzējusi, kā draudzenes izmainās tajā procesā, kad viņas gaida to bērniņu, kad, nu, rodas viņai tas mātišķais kaut kāds instinkts un tāda pieķeršanās, viņa paliek tāda rāmāka un apgarotāka, un es tiešām neesmu redzējusi nevienu savu paziņu, draudzeņu lokā, nezīnu, astotajā, devītajā mēnesī, kas man teiktu – jahū! – ejam uz ballītēm! (Citāts no intervijas ar donori.)

Sievietes, kas saskārušās ar neauglības ārstēšanu, norāda, ka viņām ir citāda “gaidīšana”, ko ietekmējušas grūtības ieņemt bērnu bez ārsta palīdzības. Tāpēc bērni, kas radīti ar medicīniskās apaugļošanas palīdzību, raksturoti kā “ļoti gaidīti”. Pārsvarā intervijās, runājot par gaidīšanu, netiek pieminēta bērna rīcībspēja, tomēr dažos gadījumos tiek norādīts, ka bērns nācis, iedomājot viņa piedzimšanu kā ceļu pie vecākiem.

Gribu Laimai pateikt, cik viņa grūti mums nākusi. Ne jau tāpēc, ka finansiālā ziņā, tas nē, bet par to, cik tas ir morāli grūti bijis, kā viņa ir gaidīta. Un pat visi radi, kad sveic Laimu svētkos, tur Ziemassvētkos, dzimšanas dienā, vārda dienā, viņi parasti visi īsziņā raksta: visgaidītākais bērns starp radiem. Un gribu izstāstīt to, cik viņa ir grūti nākusi, lai viņa novērtē to mīlestību. Ka es neesmu vienkārša mamma, bet ka es esmu laba mamma un ka viņa bija ļoti, ļoti gaidīta, un ka viņa bija gribēta, ka viņa nav vienkārši tāpat sanākusi. (Citāts no intervijas ar 11. pacientu.)

Lielākajā daļā interviju, runājot par gaidīšanas procesu, bērns raksturots vispārināti. Tomēr vairākos gadījumos vecāki izvēlas bērnus precizēt, norādot “mans bērns”, tādējādi iezīmējot savu īpašo saikni vai izmantojot radniecības apzīmējumus – meita vai dēls. Tikai divos gadījumos intervijās bērns tiek nosaukts personvārdā. Tomēr arī tad, ja bērns netiek precizēts, sievietes stāsta par ļoti konkrētu bērna gaidīšanas pieredzi.

4.2.5.3. Bērna “iznēsāšana”

Grūtniecības process tiek nosaukts arī ar apzīmējumu “bērna iznēsāšana”. To lieto, lai runātu par sievietes pieredzi bērna radīšanā. Šajā gadījumā “nēsāšana” iekļauj mātes rūpes, kas veido sievietei īpašu saikni ar bērnu, bet vienlaikus liecina par smagumu, ko sieviete izdzīvo grūtniecības laikā.

Tas, kad man ir jāiznēsā, man ir jāpiedzemdē, tas ir, nu, es jūtu to bērnu vēderā, un, es domāju, ka es nevarētu tā atdot savu bērniņu, savu iznēsātu bērniņu. Nē. (Citāts no intervijas ar donori.)

Tas ir, nu, jā, ģenētiski, bet pārējos jau ieliek vide, vecāki, un ja, un ja, sieviete, tāpat, tas nozīmē, viņa ir iznēsājusi, nu, tad viņai tā saikne, protams, ka būs, nu, būs kā savam bērnam, kā ar savu bērnu, ja viņa ir iznēsājusi, tas nekas, ka ģenētiski viņš tur būs... (Citāts no intervijas ar pacientu - donori.)

Vienā no intervijām norādīts, ka nēsāšanas process veido īpašu saikni arī tad, ja bērns radies, izmantojot olšūnu donēšanu. Vairākos gadījumos nēsāšanas process tiek precizēts, izmantojot metaforu “nēsāt zem sirds” (Mežinska, Mileiko 2012). Dažos gadījumos bērns nosaukts, lietojot deminutīvu (bērniņš); lai sievietes uzsvērtu

savu saikni ar bērnu, lietots arī apzīmējums “mans bērniņš” vai “savs bērniņš”. Tas ļauj secināt, ka nēsāšana raksturota kā process, kurā rodas vecāka un bērna savstarpējās attiecības.

4.2.5.4. “Kustēšana”

Intervijās tiek stāstīts arī par ķermeņa sajūtām, kas rodas bērna iznēsāšanas procesā, runājot par bērna kustībām vēderā. Bērna kustību sajūšana tiek skatīta kā daļa no vecāku un bērna attiecību veidošanas. Šajā gadījumā bērna kustības sievietes vēderā pirms dzimšanas tiek raksturotas līdzīgi kā tautasdziesmās. Tas liecina, ka šis auglības raksturošanas veids ir saglabājies arī mūsdienās, ļaujot saskatīt līdzības sieviešu pieredzēs dažādos laikos.

Lūk, viņš tomēr apakšā zem manis pukst tur un kustas. (Citāts no intervijas ar donori.)

Jūs taču saprotat, kāda mammai tā fiziskā saite, tā morālā, tas viss, tās kustības un... Un tagad jau saka, ka kad bērniņš piedzimst, viņš jau ir vēderā pie tās tēta un mamma balss pieradis. Tātad viņš pazīst pēc balss... (Citāts no intervijas ar 11. pacienti.)

Papildu nozīme vārdam “kustēt” ir saistīta ar mūsdienu moderno tehnoloģiju attīstību, proti, ultrasonogrāfu. Tehnoloģiju izmantošana mūsdienās ļauj bērna kustības ne tikai sajust, bet arī ieraudzīt un sadzirdēt, kas agrāk pirms sonogrāfa izgudrošanas nebija iespējams.

Mēs redzējām, kā viņš kustējās (es jau tā kā bišķi sāku just kustības). Protams, sonogrāfijā rāda, vīrs arī blakus, un bērnam pukst sirsniņa. (Citāts no intervijas ar 11. pacienti.)

Arī bērns sievietes vēderā tiek raksturots, to precizējot kā konkrētu cilvēku, kuram piemīt griba un noteiktas rakstura īpašības. Tāpat kā vecāki ārpusē sajūt bērnu, arī bērns, vēl esot iekšpusē, sajūt savus vecākus, tos sadzirdot vai sajūtot pieskārienus. Tiek uzskatīts, ka caur šo savstarpējo sajūšanu tiek veidota mīlestība, kas ir pamats turpmākajām bērnu un vecāku savstarpējām attiecībām. Iepriekš raksturotie priekšstati liecina, ka vecāku un bērnu savstarpējās attiecības tiek veidotas jau pirms bērna piedzimšanas un veidojas caur sajūtām un kustībām.

4.2.5.4. Svāra pieaugums

Lai raksturotu ar grūtniecību saistītās izmaiņas ķermenī, sievietes lieto apzīmējumus “pieaugt svarā” un “palikt resns”, šādi vairāk centrējoties pašas uz sevi. Iespējams, šis runas veids var būt analogs “brīšanai” tautasdziesmās, tomēr ar nedaudz negatīvāku pieskaņu. Mūsdienās svāra pieaugums ir indikators, kuru

iespējams arī precīzi nomērīt ar svaru un mērlentes palīdzību, līdzīgi kā agrāk ar jostu devītājā ielokā. Mūsdienās svara kontrole ir medicīnas speciālista atbildība. Tātad sievietē zaudē kontroli par to.

Esi pieaudzis svarā, tev ir slikts garastāvoklis, nu, vis kaut kas tur, visādi tev ierobežojumi. (Citāts no intervijas ar 9 pacientiem.)

Augumu, nu, nu, es nezinu, nu, labi, piedzimst ar kaut kādu tur problēmu, tad varētu būt, kad ir tas augums, tāpēc viņš ir resnāks vai tā, bet pārējais jau ir no paša cilvēka atkarīgs, nu, vai es būšu tieva vai resna. (Citāts no intervijas ar donori.)

Samanta Verena (*Samantha Warren*) un Džoanna Breivisa (*Joanna Breiwis*) (2004, 223) norāda, ka sievietes viņu pētījumā bieži raksturo grūtniecību kā procesu, kurā viņas zaudējušas kontroli pār savu ķermeni un tā formām. Ar apzīmējumu “svara pieaugums” autores pētījumam atlasītās sievietes norāda uz savu ķermeņa transformāciju, tomēr tas tiek skaidrots nevis kā kontroles zudums, bet drīzāk kā negatīvs un pārejošs grūtniecības blakus efekts, kas attaisnots, ja ir izdevies radīt bērnu. Arī Lūsija Beilija (*Lucy Bailey* 2001, 110) norāda, ka ķermeņa izmaiņas, kas saistītas ar grūtniecību, var tikt raksturotas kā negatīvas, ko viņa saista ar esošajām sievišķības konstrukcijām un priekšstatiem par ķermeni. Pētījumam atlasītajās intervijās nenotiek koncentrēšanās uz grūtniecības procesa raksturošanu, tā vietā pievēršoties bērna ieņemšanai. Tas traucē izdarīt plašākus secinājumus par ķermeņa procesu raksturojumu grūtniecības laikā. Tomēr negatīvs sava ķermeņa raksturojums var liecināt par pretrunām priekšstatos par sievietes ķermeni dažādos dzīves posmos un sieviešu attiecībām pašām ar savu ķermeni.

4.2.5.5. “Ģimenes un dzimtas turpinājums”

“Ģimenes un/vai dzimtas turpinājums” ir vēl viens auglības raksturošanas veids, kas identificēts intervijās. Šajā gadījumā auglība konceptualizēta kā spēja, kas cilvēkiem ļauj nodrošināt jaunu ģimenes locekļu radīšanu. Bērns tiek skatīts plašākās attiecībās, saistot viņu ar radniecības tīklu. Tas ir līdzīgs skatījums, kāds identificēts arī tautasdziesmās, tomēr mūsdienās transformējies. Ja tradicionālajā kultūrā bērna radīšana saistīta ar darba roku nodrošināšanu saimniecībā, par ko liecina bērna nosaukšanas veidi (dēls saukts par arājiņu, bet meita – malējiņu), tad mūsdienās par bērniem netiek runāts kā par noteiktu darbu darītājiem, tikai vienā intervijā nosaucot bērnu par mantinieku. Pārsvārā bērns skatīts kā vecāku turpinājums nākotnē. Bērnu esamība nodrošina nebeidzamu ciklu, kurā viena paaudze nomaina otru, turpinot

savus jau sen mirušos senčus. Nespēja turpināt dzimtu intervijās tiek vērtēta kā problēma, kas rada cilvēkam lielus pārdzīvojumus.

Viens, lai no manis kaut kas paliktu pēc tam, gribas tomēr tās savas saknes, ja, atstāt. (Citāts no intervijas ar 6. pacienti.)

Ziniet tas ļoti interesanti, es, piemēram, mamma teica – visiem ir, man arī vajag. Nē, nē, nu, patiesībā vajag dzimtas turpināšanai. Dzimtas turpināšanai un savam priekam arī, lai būtu, par ko rūpēties, kādu lolot. Un to nevar salīdzināt ar kaķi vai suni. (Citāts no intervijas ar 4. pacienti.)

Šādi runājot par bērnu, tiek izmantoti radniecības termini – dēls, meita –, savukārt vecāki tiek saukti par tēvu un māti, tādējādi norādot radniecības attiecības, kādas pastāv starp nosauktajiem cilvēkiem. Lai uzsvērtu radniecības saikni, vairākās intervijās radniecības apzīmējumam tiek pievienots piederības vietniekvārds – mans dēls, mana meita. Dēls intervijās tiek skatīts kā turpinājums tēvam, savukārt meita – mātei. Tādēļ arī vairāki informanti norāda, ka vēlētos divus bērnus, lai katram no vecākiem tiktu nodrošināts turpinājums. Tas ļauj identificēt auglības raksturošanas līdzības, piemēram, gadījumā, kad auglība pozicionēta kā plānojama. Tikai vienā intervijā dēla piedzimšanai tiek piešķirta lielāka vērtība nekā meitai, pamatojot to ar nepieciešamību nodrošināt uzvārda turpinājumu. Tas var liecināt, ka mūsdienās ir mazinājusies uzskatu paušana par vīriešu dzimuma pēcnācēja augstāku vērtēšanu.

Skaidrojot auglību, intervijās tiek runāts arī par saikni, kas pastāv starp radniekiem. Daļā interviju saikne starp radniekiem tiek norādīta caur redzamu ķermenisku līdzību, kas ir ne tikai jūtama, bet arī redzama gan pašiem ģimenes locekļiem, gan plašākai sabiedrībai.

Vīriešiem, nu, es varu par savu vīru teikt – viņš grib, lai aiz viņa kaut kas paliek, viņš grib redzēt mani tanī bērņā, tad kaut ko no sevis labāko, ja, un, man liekas, pats par sevi saprotama lieta, ja. Tā ir, paaudze nomaina paaudzi, un tad kāpēc. (Citāts no intervijas ar 6. pacienti.)

Savukārt citās intervijās saikne starp ģimenes locekļiem pamatota ar kopīgu ķermenisku substanci, ko tie dala; tās var būt asinis vai nekonkretizēta ķermeniska saikne. Caur šo vienotās substances dalīšanu ģimene kļūst par vienotu organismu. Tātad šajā gadījumā saikne starp bērnu un vecākiem ir ķermeniska. Bērna ķermeni veido abu vecāku ķermeņa substances, un tas ir redzams pierādījums viņu vienotībai.

Tu it kā tad saproti, ka tas ir tā kā, nu, tava asins, tava miesa, un tā tālāk. (Citāts no intervijas ar 9. pacienti.)

Tāpēc, ka tu, it īpaši tad, kad tu lepojies, vai tad, kad notiek kaut kas labs, tu lepojies kā ar savu, bet, kad dusmojies, tu dusmojies savādāk. Tad, kad tu dusmojies uz savu bērnu, nu, tad tu dusmojies tā kā uz savu roku, nu, ķēms tāds, sāp, piemēram, un tu esi dusmīgs uz savu roku, bet, nu, nu, viņa vienalga ir tava roka. (Citāts no intervijas ar pacienti, kurai bija surogātmāte.)

Salīdzinoši bieži ģimenes locekļu savstarpējā saikne skaidrota, pamatojot to ar ģenētiku un kopīgiem gēniem, kurus dala vienas ģimenes locekļi. Šajā gadījumā var identificēt tēmas saturisku pārklāšanos ar auglības raksturošanu no biomedicīnas perspektīvas. Ģenētiskais materiāls skaidrots kā tāds, kas nes gan ģimenei raksturīgo izskatu, gan arī rakstura īpašības, kas var būt gan pozitīvas, gan negatīvas. Tādēļ arī informanti samērā bieži norāda, ka labprāt donētu dzimumšūnas saviem radniekiem, kā arī izmantotu tos par donoriem. Gēni tiek skatīti kā kopīgi plašākam radnieku lokam un tiek runāts par savu un citu cilvēku ģenētisko materiālu. Savs ģenētiskais materiāls skatīts kā “zināms”, bet svešais – nezināms.

Un ģenētisko, tieši, tas ir tīri, es saku, tas ir pat ģenētiski iekodēts. Nu, kad man vajag manu ģenētisko materiālu. Tāpēc arī ir tik grūti varbūt samierināties tieši ar to mākslīgo apaugļošanu. (Citāts no intervijas ar 7. pacienti.)

Gadījumos, kad ģimenes saikne ir kopīgu gēnu dalīšana, problemātiska kļūst anonīma dzimumšūnu donēšana. Šajā gadījumā informanti saskata risku, ka ģenētiskā saikne starp vecāku un bērnu neveidojas vai grūti paredzēt, kāds būs topošais bērns. Tomēr tie informanti, kas izmantojuši donora pakalpojumus, šo ģenētisko saikni noliedz vai aizvieto ar cita veida saikni starp ģimenes locekļiem, piemēram, mīlestību vai savstarpējām attiecībām, kas rodas līdz ar bērna audzināšanu.

Nu, droši vien, ka, ka kaut kas, kaut ko viņš, nu, kā, ģenētiski, kā zināms, jau cik tur tie procenti tomēr, tomēr ir, ja, tas ir skaidrs. Tas ir, nu, jā, ģenētiski, bet pārējos jau ieliek vide, vecāki. (Citāts no intervijas ar pacienti/donori.)

Tas liecina, ka diskursā pastāv dažādi veidi, kā pamatot saiknes starp ģimenes locekļiem. Tās var tikt skaidrotas ar kopīgu ķermeņa substanci vai ģenētiku, bet vienlaikus var tikt aktualizētas arī citas saiknes, piemēram, mīlestība vai rūpes. Šis auglības raksturojums ļauj pamanīt, ka auglība uztverta kā spēja, kas nodrošina savstarpējas attiecības gan starp ģimenes locekļiem vienā paaudzē, gan arī nodrošina dzimtas nepārtrauktību pagātnē un nākotnē.

Kopsavilkums

Auglība kā zināšanu objekts raksturota, skaidrojot auglības komunikāciju, kas intervijās pieminēta piecās vietās: (1) ārsta kabinetā vai neauglības klīnikā, (2) slēgtā forumā internetā, (3) ģimenes un/vai draugu lokā, (4) valsts institūcijās un (5) atvērtas piekļuves interneta portālos.

Auglības komunikācija neauglības ārstēšanas klīnikās notiek starp speciālistiem, ārstiem un pacientiem. Komunikācijas saturs ir neauglības ārstēšana un diagnozes noteikšana. Tā ir asimetriska, fragmentēta, formāla komunikācija, kur auglības nosaukšanai tiek izmantoti medicīniski apzīmējumi. Komunikācijas apjomu nosaka savstarpēja juridiska vienošanās – līgums. Auglības komunikācijas raksturojums mainās atkarībā no tā, kā auglības komunikācijā iesaistītie nosaukti. Ja tie saukti par ārstu un pacientu, tad pacienti uzdod jautājumus, bet ārsti uz tiem atbild. Savukārt, ja neauglības ārstēšana saukta par pakalpojumu, tad auglības atgūšana kļūst par pakalpojuma sastāvdaļu. Komunikācijas procesu ietekmē ārsta rakstura īpašības, dzimums un kompetence medicīnā. Zināšanu apriti šajā vietā ietekmē konfidencialitāte, kas ir specifisks zināšanu aprites princips, padarot auglību par noslēpumu starp ārstu un pacientu.

Slēgti forumi internetā ir auglības komunikācijas vieta, kurā zināšanas par auglību cirkulē starp sievietēm ar līdzīgu pieredzi un kurā tiek apspriesta neauglības ārstēšana un līdzīga pieredze. Tas ir būtisks atbalsts neauglības ārstēšanā. Komunikācija ir anonīma, un ar identitātes slēpšanu tiek nodrošināta uzticēšanās forumā un pārrunātās informācijas drošība. Viens no noteikumiem ir tāds, ka anonīmā slēgtā forumā iegūtā informācija netiek izpausta ārpus tā. Tādēļ daļa zināšanu par auglību cirkulē ierobežotā vidē, kļūstot par vienas grupas noslēpumu. Daļā gadījumu apgalvojumu atbilstība patiesībai tiek kritiski izvērtēta, salīdzinot iegūtās zināšanas dažādās vietās.

Ģimenes un draugu loks ir vēl viena vieta, kurā mūsdienās noris komunikācija par auglību, apspriežot konkrēta cilvēka bērna radīšanas pieredzi. Komunikācijas veidošanu ietekmē potenciālā sarunu biedra novērtējums, no kura atkarīgs, vai saruna vispār notiks. Vērtējums veikts, ietverot sarunu biedra emocionālo tuvumu/distanci vai radniecības pakāpi, individuālo cilvēka izpratni par auglību, kā arī cilvēka dzimumu. Radnieki var sniegt nozīmīgu atbalstu, kas aptver runāšanu par bērnu radīšanas problemātiku un neauglības ārstēšanu.

Valsts institūcijas ir vieta, kurā auglības komunikācija norisinās starp valsts institūciju pārstāvjiem un ekspertiem, kļūstot par ekspertu privilēģiju. Komunikācija par auglību šajā gadījumā ir lietišķa un atsvešināta. Patiesību veido ekspertu izteikumi, kas balstīti medicīnas, bioloģijas, demogrāfijas vai citās zinātniskās zināšanās un ir pierādāmi. Cilvēku personīgā pieredze šajā kontekstā vērtēta zemāk. Šādu zināšanu klasificēšanu un auglības raksturošanas veidu kritizē sievietes, kuras ārstējuša neauglību, jo nespēj auglības komunikāciju valsts līmenī saistīt ar savu pieredzi.

Komunikācija atvērtas piekļuves interneta portālos notiek starp dažādiem cilvēkiem, ievietojot informāciju un lasot. Šajā vietā trūkst skaidru komunikācijas principu, kas ļauj dažkārt izteikt arī aizvainojošus apgalvojumus. Tomēr šajā vietā var tikt radītas un nodotas daudzveidīgas zināšanas, tāpēc intervijās atvērtas piekļuves interneta portāli skatīti kā būtiska vieta informācijas iegūšanai par auglību. Daļa no cilvēkiem, kas saskārušies ar neauglību, izvairās savu personisko auglības pieredzi komunicēt internetā, tādēļ neauglības noklusēšana vai slēgtu interneta forumu izveide ir sevis sargāšanas veids.

Auglība šajās vietās raksturota no piecām perspektīvām (biomedicīnas, saiknē ar Dievu, ekonomikas, demogrāfijas un savstarpējo attiecību). Katrs auglības raksturošanas veids to konceptualizē, balstoties atšķirīgā loģikā, kas leģitimizē vai aizliedz noteiktas darbības ar auglību.

Mūsdienās dominē auglības raksturošana no biomedicīnas perspektīvas. Raksturojot auglību biomedicīnas perspektīvā, auglība kļūst par ķermeņa spēju. Auglību lokalizējot ķermenī, kļūst iespējams ar to manipulēt. Auglības uztvere mainās atkarībā no tā, kā tiek raksturots ķermenis. Pētījumā konstatēs, ka intervijās tiek lietoti atšķirīgi ķermeņa raksturošanas veidi:

- 1) Tas skatīts kā mehānisms, auglībai kļūstot par mehānisku procesu virkni.
- 2) Daļa no sistēmiska procesa, specifiski runājot par reproduktīvo sistēmu. Definējot auglību šādā veidā, mediķiem un arī pacientiem atļauts brīvi ar to rīkoties, kontrolēt, veicināt un apturēt.
- 3) Auglība skatīta kā normāla ķermeņa funkcija, bet neauglība – kā slimība. Šajā kontekstā auglība kļūst par medicīnas speciālistu ekspertīzes lauku. Tā tiek pētīta un vērtēta, izsakot to zinātniskā valodā, kas to attālina no cilvēku reālās pieredzes. Šajā gadījumā tiek runāts gan par auglību, gan

neauglību, gan sieviešu un vīriešu auglību, tām kļūstot par cilvēku raksturojošām kategorijām.

- 4) Auglības definēšanā kā ķermeņa līdzsvars ir pretošanās biomedicīnas perspektīvai. Šajā kontekstā tiek runāts par “dabisko” un “mākslīgo” auglību. “Dabiska auglība” ir rezultāts seksuālām attiecībām, bet “mākslīga” – medicīniskām manipulācijām. Topošais bērns tiek saukts, izmantojot medicīniskus apzīmējumus, piemēram, embrijs.

Auglība mūsdienās raksturota arī saistībā ar Dieva darbību. Tā konceptualizēta kā Dieva atbildība un ir ārēja attiecībā pret cilvēku; tā atrodas Dieva pārziņā. Šajā gadījumā manipulācijas ar auglību skatītas kā nepieļaujamas, jo tā ir iejaukšanās “Dieva gribā”. Mūsdienās samazinājies par auglību atbildīgo dievību skaits, tomēr, ja aplūko auglības nosaukšanas veidus “devums” un “dāvana”, tad var saskatīt noteiktu tradicionālās izteiksmes veidu saglabāšanos, lai arī izpratne par augstākiem spēkiem mūsdienās ir būtiski mainījies.

Stāstot par auglību no ekonomiskās racionalitātes perspektīvas, identificēti divi dominējošie auglību raksturošanas veidi: (1) dzimumšūnu ekonomika un (2) grūtniecības plānošana. Dzimumšūnu ekonomikā auglība skatīta kā resurss, ko var dāvināt, ziedot, donēt, pārdot, sasaldēt un uzglabāt. Tiek risinātas arī dzimumšūnu īpašuma tiesības, kas padara to par apmaiņas objektu cilvēku starpā. Otrs auglības raksturošanas veids konceptualizē bērnu radīšanu kā plānojamo, iztīrājot idejas par plānošanas loģiku un veidojot arī grūtniecību un bērnu raksturojošas kategorijas: “plānots/neplānots”, “gribēts/negribēts” un “neplānots, bet gaidīts”.

Auglība intervijās raksturota, izmantojot arī demogrāfijas skatījumu un izsakot to makro līmeņa procesos un statistikas rādītājos. Šajā kontekstā tā kļūst par dzimstību un daļu no demogrāfiskās situācijas, kas izteikta abstraktos, matemātiskos un kvantitatīvos rādītājos, kuriem nepieciešami zinātniski pierādījumi – pētījumi. Auglība skatīta kā resurss, kas ļauj veidot ģimēni, bet ģimene – kā resurss valsts veidošanai. Tāpēc auglība tiek saistīta ar valsts ilgtermiņa attīstību un citām sociālajām struktūrām. Šādi argumenti leģitimizē valsts iesaisti auglības pārvaldībā, kas dzimstības ietekmēšanai pieņem likumus, kontrolē, regulē, apmaksā un finansē neauglības ārstēšanu.

Auglība mūsdienās plaši raksturota saiknē ar savstarpējām attiecībām. Auglība šajā gadījumā veido attiecības starp bērnu un vecākiem, kā arī plašāku radinieku loku. Runājot par bērna radīšanu, tiek lietoti tādi apzīmējumi kā “taisīt”, “gaidīt”, “nēsāt”,

“pieaugt svarā” un “ģimenes turpinājums”. Tādā gadījumā auglība raksturota kā ķermenisks process, kas norisinās sievietē deviņus mēnešus un izmaina sievieti, transformējot par māti. Mūsdienās, līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā, sievietes cenšas runāt par kustībām vēderā kā par īpašu procesu, kas veido vecāka un bērna attiecības vēl pirms dzimšanas. Vienlaikus auglība vērtēta kā spēja, kas nodrošina ģimenes turpināšanos, un bērns tiek saukts vai nu ar radniecības apzīmējumiem, vai tieši (atsevišķos gadījumos – personvārdā).

5. AUGLĪBAS OBJEKTA LĪDZĪBAS UN ATŠĶIRĪBAS TRADICIONĀLAJĀ UN MŪSDIENU KULTŪRĀ

Analīzes procesā autore jau iezīmēja līdzības un atšķirības auglības zināšanu objektā, salīdzinot tradicionālo un mūsdienu kultūru. Tomēr, lai līdzīgo un atšķirīgo apkopotu, autore šajā nodaļā izmanto darba teorētiskajā daļā izstrādāto instrumentāriju, veicot salīdzinājumu (1) auglības komunikācijas praksēs, (2) auglības raksturošanas veidos un (3) vērtēšanas kritērijos. Šīs kategorijas arī lietotas, lai strukturētu turpmāko darba nodaļu.

5.1. Auglības komunikācijas salīdzinājums tradicionālajā un mūsdienu kultūrā

Auglības komunikācija, salīdzinot tradicionālo un mūsdienu kultūru, ir būtiski mainījies. Analīzes materiālā par tradicionālo kultūru auglības jautājumi parādās pārejas un gadskārtu rituālos, kā arī rituālos, kas veikti dzemdībās. Tas, protams, nenozīmē, ka auglībai tradicionālajā kultūrā, izņemot rituālu, nav arī citas komunikācijas situācijas, tomēr promocijas darbam atlasītie dati neļauj tās viennozīmīgi identificēt un raksturot. Tradicionālajā kultūrā auglības komunikācija rituālā ir kolektīva atbildība, tāpēc līdzdalība ir indivīda pienākums pret citiem cilvēkiem, proti, veicot rituālu pareizā laikā un veidā, tiek nodrošināta auglība gan kopienai gadskārtu gadījumā, gan konkrētiem indivīdiem pārejas rituālos. Tajos piedalās savstarpēji pazīstami cilvēki, un šie rituāli strukturē gan tajā iesaistīto cilvēku attiecības (nodrošināja pāreju no viena sociāla stāvokļa citā), gan laika ritumu saimniecībā. Komunikācijas saturs ir auglības veicināšana, nosargāšana vai zīlēšana, retos gadījumos – ierobežošana.

Rituāla loģika tradicionālajā kultūrā nosaka veidus, kā auglība iekļauta dažādās rituāla praksēs, piemēram, telpas rotāšanā, ēdiena gatavošanā un ēšanā, auglības vēlēšanā, zīlēšanā u.c. Zināšanas par rituālu arī ietver skaidrojumus par auglību un līdz ar to tiek saglabātas, nodotas un lietotas kopā. Šajā gadījumā nevis rituāla veikšana, bet tieši pareiza veikšana nodrošina auglību kopienai plašākā nozīmē, tāpēc pareizība kļūst par rituāla vērtēšanas kritēriju. Jo tikai tā tiek nodrošināta rituāla mērķa sasniegšana, piemēram, atbilstoša uzvedība gadskārtās

noteica ražu nākamajā gadā un ļāva zīlēt personas individuālo auglību. Atšķirīga auglības komunikācija ir dzemdību procesā, kur joprojām svarīga ir rituālā pareizība, tomēr netiek prasīta plašākas kopienas iesaistīšanās rituāla veikšanā, sagaidot atbilstošu uzvedību no dzemdētājas un vecmātes.

Salīdzinot ar tradicionālo kultūru, mūsdienās autore identificējusi lielāku dažādību auglības komunikācijā. Pētījumā identificētas piecas vietas, kur mūsdienās bieži norisinās auglības komunikācijas (ārsta kabinets vai neauglības klīnika, anonīmi slēgti interneta forumi, atvērtas pieejas interneta portāli, ģimene un draugu loks, valsts institūcijas). Katrā no tām ir atšķirīgi komunikācijas principi, zināšanu cirkulēšana un leģitimizācija. Atbilstoša auglības komunikācija liek indivīdam pārzināt auglības komunikācijas principus katrā no tām, lai komunikācija par auglību norisinātos atbilstoši. Tas ietekmē gan nosaukšanas, gan noklusēšanas veidus un fragmentē komunikāciju. Katrā no iepriekš nosauktajām auglības komunikācijas vietām ir savi nosacījumi, kas norāda, kuri cilvēki un kādā apjomā ir tiesīgi iesaistīties auglības komunikācijā, kas norisinās ne tikai starp savstarpēji pazīstamiem, bet arī nepazīstamiem cilvēkiem (valsts institūcijas, slēgti anonīmi interneta forumi, klīnikas, atvērts plašāks internets).

Salīdzinot abas kultūras, ir mainījušies arī zināšanu cirkulēšanas principi, kas nosaka auglības izrunāšanu vai noklusēšanu noteiktajā situācijā. Tradicionālajā kultūrā zināšanu cirkulāciju nosaka auglības izrunāšanas un noklusēšanas prakses, kas tiek iemācītas caur folkloru, piemēram, ticējumiem un rituālu praktizēšanu. Būtiska daļa no auglības komunikācijas tradicionālajā kultūrā ir prasme noklusēt vai izrunāt auglību sociāli pieņemamā veidā, kas saistīta ar auglības pārvaldīšanu. Piemēram, neatbilstoša auglības izrunāšana var radīt kaitējumu – apdraudēt kāda cilvēka grūtniecību vai tieši pretēji – pierunāt nevēlamu bērna ieņemšanu. Savukārt auglības neizrunāšana vai neizdziedāšana gadījumos, kad tas ir nepieciešams, piemēram, gadskārtās, arī var radīt apdraudējumu auglībai. Lai arī nosacījumi tradicionālajā kultūrā par to, kurās situācijās auglība ir izrunājama, bet kurās – ne, nav vienkārši, tomēr identificējami skaidri principi, kuros noklusēšana un izrunāšana tiek iekļauta tradīcijā (ticējumos, tautasdziesmas), veidojot auglības komunikācijas ritmu laikā gan saimniecības gada griezumā, gan cilvēka dzīves ritumā.

Mūsdienās auglības komunikācijai netika identificēts skaidrs laika ritums, un tā ir drīzāk situatīva (balstīta vajadzībā), kā arī darbojas citi zināšanu cirkulēšanas principi, kas katrā no pētījumā identificētajām auglības komunikācijas vietām

atšķiras. Lai arī sākotnēji šķiet, ka mūsdienās pastāv mazāk ierobežojumu auglības tiešai nosaukšanai, tomēr analīzes procesā tika identificēts, ka daļā no vietām (ģimene un draugu loks, anonīmi interneta forumi un ārsta kabinets) raksturīga auglības izrunāšana kādā slēgtā cilvēku lokā, bet noklusēšana tiem cilvēkiem, kuri kādu iemeslu dēļ skatīti kā neatbilstoši sarunai par auglību. Tas ļauj pamanīt, ka auglības noklusēšana ir daļa no auglības komunikācijas abās kultūrās, tomēr, visdrīzāk, noklusēšanai piešķirtās nozīmes ir atšķirīgas. Ja tradicionālajā kultūrā tā ir nedzimuša bērna sargāšana, tad mūsdienās noklusēšana ir saistīta ar kopīga noslēpuma glabāšanu, kas balstīts neformālās attiecībās, ģimenes un interneta forumu gadījumā vai formālās attiecībās, piemēram, līgumā ar klīniku. Pārkāpjot auglības komunikācijas principus abās kultūrās, cilvēki var saskarties ar sankcijām, kas tradicionālajā kultūrā var izpausties kā publisks apsmieklis (ārlaulības bērna gadījumā) vai kolektīvs risks zaudēt dievību labvēlību, savukārt mūsdienās sankcijas var būt saistītas ar komunikācijas pārtraukšanu (forumi, ģimenes loks) vai formāliem sodiem (ārsta/pacienta konfidencialitāte). Tradicionālajā kultūrā sankcijas par nepareizu auglības organizēšanu biežāk tiek realizētas savstarpēji pazīstamu cilvēku starpā, kas saistīts ar tradicionālo dzīvesveidu, kamēr mūsdienās auglības komunikācijā piedalās ļoti plašs cilvēku loks, līdz ar to arī sankcijas var būt ļoti atšķirīgas un bieži īstenotas tieši starp savstarpēji nepazīstamiem cilvēkiem.

Tradicionālajā kultūrā auglības komunikācijas saturā galvenokārt tiek iekļauti mītiskie priekšstati un konkrētu cilvēku dzīves pieredze. Arī mūsdienās atrodams līdzīgs auglības komunikācijas saturs, tomēr klāt nācis jauns auglības komunikācijas veids, izmantojot zinātniskas zināšanas, kas kļūst par dominējošo auglības raksturošanas veidu. Te nozīme piešķirta runātāja ekspertīzei un spējai pierādīt savus apgalvojumus. Līdz ar to pastāv ierobežots cilvēku loks (zinātnieki, mediķi), kam ir tiesības un ekspertīze izteikties par auglību, padarot auglības komunikāciju par ierobežotu profesionāļu darbības lauku. Rezultātā pieaug sociālā distance starp komunikācijā iesaistītajiem un pati komunikācija kļūst formālāka.

Interesantas līdzības var identificēt, pievēršot uzmanību komunikācijā iesaistīto cilvēku dzimumam. Analizējot datus par tradicionālo kultūru, var identificēt, ka daļā gadījumu auglības jautājumi tiek komunicēti sievietes vidū, kā arī ir atrodami specifiski runas veidi, kurus lieto viena dzimuma pārstāvji, lai raksturotu bērna radīšanas pieredzi. Šis aspekts identificēts arī mūsdienās (lai gan ne tik strikti), kur, analizējot komunikāciju slēgtos interneta forumos, klīnikā, ģimenes un draugu lokā,

auglīgas komunikācijas procesā nozīme ir dzimumam, jo ar sava dzimuma pārstāvi runāt par auglību ir vieglāk, jo pastāv līdzīga izpratne. Tas ļauj identificēt noteiktu auglības komunikācijas tradīcijas saglabāšanos, kurā cilvēka dzimums kļūst par pamatojumu izslēgšanai vai – tieši pretēji – komunikācijai par auglību noteiktajā situācijā. Šis kritērijs daļā gadījumu darbojas arī institūcijās, kas izveidotas salīdzinoši nesen, piemēram, klīnikās.

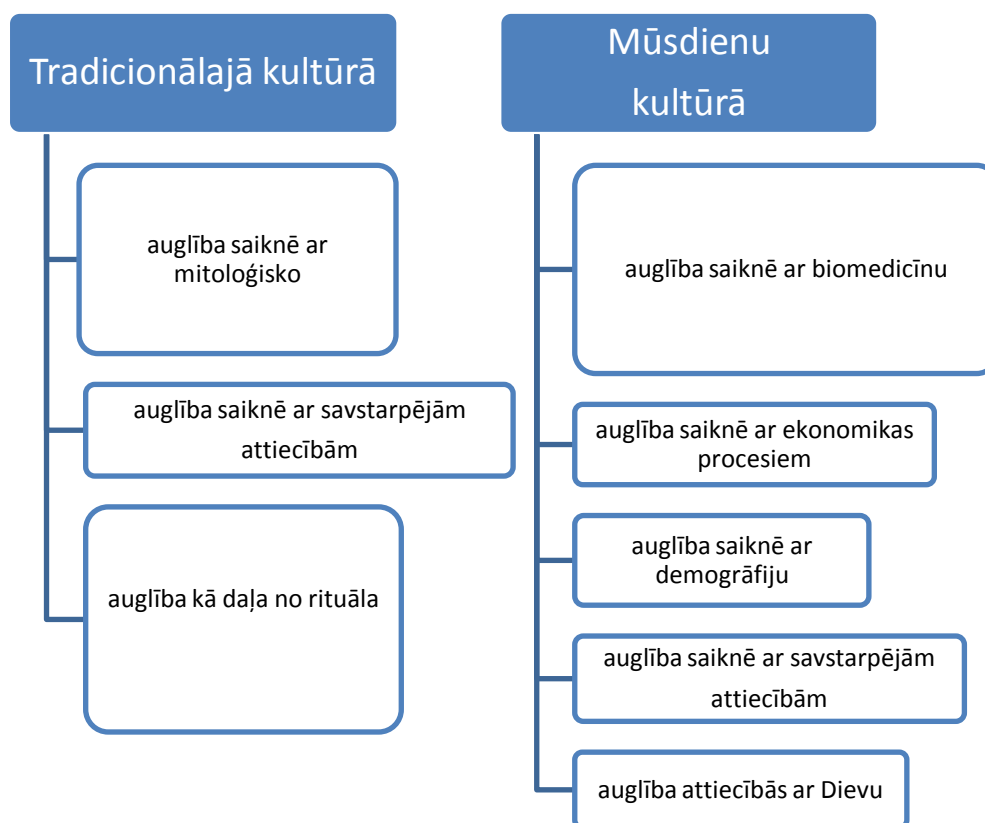
5.2. Auglības raksturošana tradicionālajā un mūsdienu kultūrā

Aplūkojot gan tradicionālo, gan mūsdienu kultūru, var pamanīt, ka auglības raksturošanu abās kultūrās veido vairākas loģikas. Pētījumā auglības raksturošana tradicionālajā kultūrā iedalīta trīs grupās: mitoloģiskajā, savstarpējo attiecību un rituāla. Savukārt mūsdienu kultūrā autore identificējusi piecus auglības raksturošanas veidus: biomedicīnas, ekonomikas, demogrāfijas, savstarpējo attiecību un saiknē ar Dievu. Vizuāls attēlojums auglības objekta raksturošanai abās kultūrās identificējams 5. attēlā.

Mūsdienās auglības raksturošanas veidi tiek iedalīti vairākās grupās, jo atšķiras loģikas, kā auglības procesi skaidroti. Salīdzinot abas kultūras, identificējami divi raksturošanas veidi, kuros auglība skaidrota līdzīgi: (1) saiknē ar savstarpējām attiecībām abās kultūrās ir manāmas lielākās līdzības, (2) tomēr daudz kopēja ir arī auglības skaidrošanai saiknē ar mitoloģisko tradicionālajā kultūrā un auglības skaidrošanai saiknē ar Dievu mūsdienās. Nedaudz līdzības var saskatīt arī auglības skaidrošanai saiknē ar rituālu tradicionālajā kultūrā un auglības skaidrojumiem no biomedicīnas perspektīvas mūsdienās. Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka auglībai kā zināšanu objektam ir gan mainīgā daļa, gan tāda, kas saglabājas cauri laikam. Vispirms šajā nodaļā salīdzināti līdzīgie auglības nosaukšanas veidi.

Ne mūsdienu, ne tradicionālajā kultūrā auglības skaidrošana saiknē ar savstarpējām attiecībām nav kvantitatīvi plaši pārstāvēta pētījumam izvēlētajos avotos, tomēr tas nenozīmē, ka tā ir mazsvarīga. Abās kultūrās auglību diskursā raksturo saiknē ar savstarpējām attiecībām, kur tā skatīta kā cilvēku personīgā bērnu radīšanas pieredze; pieminēti grūtniecības ķermeniskie un emocionālie aspekti, attiecības sievietei ar vīrieti, vecākiem ar topošo bērnu, ģimeni un plašāku sabiedrību. Abos gadījumos iespējams identificēt dažādu savstarpēju saikņu (ģimenes, attiecību, radniecības) veidošanu, kas ietekmē auglības sociālo vērtējumu.

5.attēls - Auglības raksturošanas veidu struktūra tradicionālajā un mūsdienu kultūrā

Skaidrojot auglību saiknē ar savstarpējām attiecībām, abos gadījumos bērna radīšana tiek skatīta kā rezultāts seksuālām attiecībām. Tomēr atšķiras veids, kā seksuālas attiecības tiek izteiktas. Seksuālo attiecību izrunāšana tradicionālajā kultūrā atšķiras gan no runas konteksta, gan arī runātāja dzimuma. Tradicionālajā kultūrā seksuālas attiecības izteiktas divos veidos: (1) izmantojot aizvietojošas līdzības vai (2) tiešā un rupjā veidā, kas ir būtiska auglības raksturošanas sastāvdaļa. Mūsdienās seksualitāte tiek pieminēta, tomēr biežāk intervijās seksuālās attiecības tiek noklusētas. Rupja seksualitātes izrunāšana, kas ir raksturīga apdziedāšanās sastāvdaļa tradicionālajā kultūrā, netika identificēta analīzei izvēlētajos mūsdienu avotos. Autore uzskata, ka mūsdienās rupja seksualitātes izrunāšana ir iespējama tikai ierobežotos kontekstos, jo šāds runas veids tiek nosodīts, kas ir rezultāts nevis auglības, bet gan seksualitātes kā zināšanu objekta citādi formēšanai.

Auglības raksturošanai saiknē ar savstarpējām attiecībām ir vairāki auglības nosaukšanas veidi, kas tiek lietoti gan tradicionālajā, gan mūsdienu kultūrā. Viens no tādiem apzīmējumiem ir “taisīt”. Ja tradicionālajā kultūrā tas ir apzīmējums, kas lietots, lai raksturotu vīrieša saikni ar topošo bērnu, proti, vīrietis “bērna taisa” sievietē, tad mūsdienās “bērna taisa” abi vecāki. Tas var liecināt, ka mūsdienās ir mainījušies priekšstati par dzimumu savstarpējām seksuālajām attiecībām, piešķirot sievietei tajās lielāku rīcībspēju. Mūsdienās apzīmējums “taisīt” tiek lietots arī medicīniskās apaugļošanas kontekstā, skaidrojot auglību no biomedicīnas perspektīvas, kur bērna “taisītājs” ir ārsts, bet vecāki ir “izejmateriāls”. Tas ļauj identificēt, kā dažādās situācijās vienam un tam pašam apzīmējumam mainās nozīme.

Saiknē ar savstarpējām attiecībām identificēts vēl viens līdzīgs auglības raksturošanas veids, ko lieto, kad tiek runāts par kustībām sievietes vēderā un topošo bērnu. Gan tradicionālajā, gan mūsdienu kultūrā lieto emocionālus stāstījumus, kuros izskaidrotas vēl nedzimuša bērna kustības. Salīdzinot tradicionālo un mūsdienu kultūru, bērna raksturošana ir transformējusies. Ja tradicionālajā kultūrā minēts, ka kustinātas tiek rokas un kājas, ļaujot tikai nojaust bērnu vēderā, bet tieši nenosaucot, tad mūsdienās bērns raksturots precīzāk, lietojot tiešu nosaukšanas veidu, precizējot savstarpējās attiecības un izmantojot radniecības apzīmējumus.

Savā ziņā līdzīgi, tomēr vienlaikus arī atšķirīgi auglības raksturojumi identificēti saistībā ar sievietes grūtniecību. Tradicionālajā kultūrā viens no biežāk lietotajiem apzīmējumiem grūtniecībai un izmaiņām vēdera apkārtmērā ir “josta devītajā ielokā”. Savukārt mūsdienu avotos identificēts apzīmējums, kas raksturo tās pašas ķermeņa izmaiņas, proti, “resns vēders”. Lai arī abi apzīmējumi raksturo vienu un to pašu procesu sievietes ķermenī, tomēr valodas lietojums ļauj identificēt, ka atšķiras procesa vērtējums. Tradicionālajā kultūrā apzīmējums “josta devītajā ielokā” tiek vērtēts kā apliecinājums bērna ieņemšanai un tāpēc skatīts kā prieka avots. Mūsdienās apzīmējums “resns” intervijās drīzāk ir negatīvs ķermeņa raksturojums – grūtniecības blakus efekts, kas sievietei rada neērtības. Tas ļauj manīt, ka mūsdienās ir mainījies ķermeņa vērtējums un prasības pret to. Ja agrāk lielāka uzmanība tika pievērsta zīmēm, kas liecina par auglību, tad mūsdienās lielāka uzmanība pievērsta estētiskajam ķermenī, kas maina grūtniecības pieredzi un izvirza papildu prasības sievietei.

Saiknē ar savstarpējām attiecībām abās kultūrās atšķiras auglības noklusēšana. Mainījies ir noklusējamais saturs un tā pamatojums. Analizējot datus, identificēts, ka

tradicionālajā kultūrā bērna ieņemšana skatīta kā slēpjama, noklusējot arī bērnu. Noklusēšana pamatota ar sargāšanu. Mūsdienās grūtniecība var tikt slēpta daļai cilvēku, piemēram, ģimenes locekļiem, bet tā tiek atklāta medicīnas speciālistam, kas uzņemas kontroli par to. Grūtniecības slēpšana intervijās skatīta kā sievietes pašas sargāšana gadījumā, ja neizdodas iznēsāt bērnu, jo nevienam tas nav jāskaidro, kamēr bērnu sargā medicīniska uzraudzība. Avotos par tradicionālo kultūru reti tiek runāts par neauglību. Arī mūsdienās tā biežāk tiek noklusēta, skatot to kā kaunu vai nepilnību. Atšķirībā no tradicionālās kultūras mūsdienās bērns tiek nosaukts tieši, reizēm lietojot radniecības jēdzienus “meita” un “dēls”. Vairs netiek lietoti tradicionālās kultūras apzīmējumi, izmantojot mājsaimniecības darbu dalījumu. Šīs izmaiņas bērna nosaukšanai autore saista ar dzīvesveida un sociālās realitātes maiņu.

Aplūkojot līdzības starp diviem citiem promocijas darbā identificētajiem auglības raksturošanas veidiem (mitoloģisko (tradicionālajā kultūrā) un saiknē ar Dievu (mūsdienās)), var identificēt, ka abos gadījumos auglība tiek saistīta ar augstāku mītisku spēku darbību. Tradicionālajā kultūrā auglības raksturošana saiknē ar dievībām ir dominējošās zināšanas un veido būtiskus priekšstatus par auglību, bet mūsdienās tas ir drīzāk margināls runas veids vismaz analīzei izvēlētajos avotos.

Tradicionālajā kultūrā auglība saiknē ar mitoloģisko raksturota kā spēks, kas atrodas mītisko tēlu (Laimas, Māras, Dieva, Mēslu mātes) pārvaldībā; tātad auglība ir ārēja attiecībā pret cilvēku. Šajā gadījumā netiek atdalīta auglība dabā un auglība cilvēkā, tāpēc auglības pārvaldībai būtiska ir attiecību uzturēšana ar dievībām. Arī mūsdienās, runājot par auglību saiknē ar reliģiju, auglība skatīta kā ārēja attiecībā pret cilvēku. Tā skatīta kā Dieva vai neprecizēta augstāka spēka pārvaldībā esoša joma, tomēr nesaistot to ar procesiem dabā. Ja tradicionālajā kultūrā dievību atbildība par auglību raksturota daudzveidīgi, tad mūsdienās, salīdzinot ar tradicionālo kultūru, tā raksturota vienveidīgāk un neskaidrāk. Abos gadījumos auglības uzturēšana tiek nodrošināta, veidojot attiecības ar mītiskajiem spēkiem.

Tradicionālajā kultūrā lietoti daudzveidīgāki auglības nosaukšanas veidi, kas mūsdienās netiek lietoti, piemēram, “zelta slotā”, “šūpulis”, “noķeršana” u.c. Tomēr mūsdienās var identificēt dažus apzīmējumus auglības procesiem, kas lietoti arī tradicionālajā kultūrā: “dāvana” un “devums”. Apzīmējumu lietojums nav mainījies. Tas liecina, ka mūsdienās ir mazinājusies auglību raksturojošu apzīmējumu daudzveidība saistībā ar mītiskiem spēkiem. Šajā kontekstā, salīdzinot abas kultūras,

pastāv atšķirības veidā, kā raksturots bērns. Tradicionālajā kultūrā bērns raksturots, izmantojot aizvietojošas līdzības, savukārt mūsdienās bērns nosaukts tieši.

Kā var aplūkot 5. attēlā, tad pētījumā identificēti arī vairāki auglības raksturošanas veidi, kas raksturīgi tikai vienai no kultūrām, piemēram, auglības skaidrošana saiknē ar rituālu ir identificēta tikai tradicionālajā kultūrā, bet demogrāfijas, ekonomikas un biomedicīnas auglības skaidrojums ir raksturīgs tikai mūsdienām. Šie auglības raksturošanas veidi ir auglības objekta mainīgā daļa, un detalizēts to apraksts pieejams analīzes daļā, tomēr dažus aspektus autore vēlas uzsvērt šajā salīdzinājumā.

Tradicionālajā kultūrā auglība saiknē ar rituālu ir otrs kvantitatīvi lielākais auglības raksturošanas veids, kas skaidrots kā daļa no rituāla un tātad ir kolektīva atbildība. Rituālā auglība var kļūt par apmaiņas objektu cilvēku savstarpējās attiecībās. Auglība tiek nodrošināta (iegūta un nosargāta) ar pareizu rituāla veikšanu, kas izpaužas kā tradīcijai atbilstoša rituāla laika izvēle un darbība visos rituāla posmos. Šī skatījuma rezultātā auglības pārvaldība kļūst par individuālu un kolektīvu atbildību, kas prasa iesaistīšanos rituāla norisē no katra kopienas pārstāvja. Tradicionālajā kultūrā saiknē ar rituālu tiek runāts par vispārīgu auglību, nekonkretizējot to gadskārtās, vai arī par bērna radīšanu godos, to nosaucot ar aizvietojošu līdzību palīdzību, kas var ietvert norādes uz bērna dzimumu.

Materiālā par mūsdienu kultūru nav identificēts līdzīgs skatījums, kur auglība skatīta kā daļa no rituāla, tomēr, aplūkojot raksturošanas veidus no biomedicīnas perspektīvas, var saskatīt vairākas līdzības darbību pamatojumā, kas var liecināt par līdzīgiem skaidrošanas modeļiem. Piemēram, tradicionālajā kultūrā sekmīgā rituāla veikšanā svarīga ir noteiktu darbību secīga un no rituāla viedokļa pareiza veikšana. Līdzīgs pamatojums tiek lietots arī klīnikās neauglības ārstēšanas procesā, kur ārstēšana ietver standartizētu virkni darbību, kas skatīts kā efektīvākais veids auglības atgūšanai. Abos gadījumos atšķiras skaidrošanā lietotā valoda (medicīniska vai ikdienas), tomēr argumentu būtība ir līdzīga un auglības pārvaldība tiek organizēta ar darbību ritualizāciju. Tas ļauj skatīties uz klīniku kā vietu, kur mūsdienās ar vides organizāciju un profesionālo zināšanu iemācīšanu tiek veidoti citādāki auglības rituāli. Var pamanīt vēl dažas līdzības dažādu elementu skaidrošanā biomedicīnā mūsdienās un tradicionālās kultūras rituālā, piemēram, auglības zīlēšanai tradicionālajā kultūrā tiek skatītas zīmes sievietes ķermenī, lai noteiktu, vai viņa būs auglīga, savukārt mūsdienās ķermenī zīmju meklēšana ir daļa no diagnozes noteikšanas procesa

medicīnā, kas izpaužas gan kā vizuāla apskate, gan analīzes un sonogrāfija, lai noteiktu, vai cilvēks ir auglīgs. Atšķiras tas, kurš ir tiesīgs auglību meklēt. Ja tradicionālajā kultūrā zīmes par auglību varēja meklēt jebkurš kopienas loceklis, tad mūsdienās tā ir mediķu prioritāte.

Vēl viena līdzība ir saistīta ar apzīmējuma “briest” lietojumu. Tradicionālajā kultūrā tas lietots kā sievietes grūtniecības raksturojums, savukārt, skaidrojot auglību saiknē ar biomedicīnu, lietots apzīmējums “nobriest”, lai raksturotu dzimumšūnas gatavības pakāpi. Tas liecina, ka apzīmējumam “briest” mainījusies nozīme.

Lai arī var identificēt dažas līdzības starp auglības skaidrošanu rituālā tradicionālajā kultūrā un biomedicīnas skaidrojumā mūsdienās, tomēr pastāv daudzas būtiskas atšķirības. Ja tradicionālajā kultūrā dominējošais skatījums auglību pozicionē kā dievību atbildības jomu, mūsdienās tas ir ķermenisks process, kas konceptuāli maina, ko ar auglību var darīt. Mūsdienās auglības skaidrošana saiknē ar biomedicīnu ir dominējošais un kvantitatīvi biežāk sastopamais auglības raksturošanas veids. Šajā kontekstā auglība un arī neauglība skaidrota kā ķermeņa spēja, kas lokalizēta atšķirīgi sievietes un vīriešu ķermeņos, un tā rezultātā auglība kļūst par cilvēka raksturojošu pazīmi. Lokalizējot auglību ķermenī, tā vairs nav sakrāla spēja kā tradicionālajā kultūrā, bet gan ikdienišķa, tāpēc medicīnas pamatojums leģitimizē to, ka cilvēks var veikt manipulācijas ar savu ķermeni un tajā esošo auglību, kā arī piedāvā tehnoloģijas auglības ietekmēšanai. Auglība raksturota, izmantojot zinātnisku un distancētu valodu, kas būtiski atšķiras no tradicionālās kultūras.

Ekonomikas procesu kontekstā auglību raksturo divos veidos. Viens no tiem runā par cilvēka ķermeņa daļām, izmantojot ekonomikas apzīmējumus. Cilvēka ķermeņa daļas var kļūt par objektu dažādās maiņas attiecībās – tās var tikt dāvinātas, donētas, pirktas un saglabātas. Otrs runas veids ir skatīt auglību kā plānojamo procesu, kas iespējams, pateicoties medicīnas tehnoloģijām. Raksturojot auglību kā plānojamo, tā kļūst par racionālu lēmumu, kas izvērtēts, ņemot vērā dažādus sociālās dzīves aspektus – vecumu, ienākumus, drošību attiecībās un priekšstatus par ideālo ģimeni. Atkarībā no tā, vai bērna ieņemšana ir plānota, tiek lietoti bērnu raksturojoši apzīmējumi “gribēts”, “negribēts”, “plānots”, “neplānots”, kuros plānoti un gribēti bērni tiek vērtēti kā pārāki par negribētiem un neplānotiem. Tradicionālajā kultūrā nav identificēti līdzīgi bērna nosaukšanas veidi, tomēr, aplūkojot apzīmējumu “bandu bērns”, var identificēt gadījumus, kad bērni tiek grupēti atkarībā no mātes sociālā

stāvokļa. Tas liecina, ka mūsdienās ir mainījušies vērtēšanas kritēriji, tomēr prakse bērnus klasificēt saglabājusies.

Auglības raksturošanai saiknē ar demogrāfiju tiek izmantoti zinātniski argumenti un statistiskas rādītāji. Šajā gadījumā auglība izteikta kā dzimstība un ir daļa no demogrāfiskās situācijas. Cilvēku spēja radīt bērnus kļūst par valsts interešu objektu, tāpēc valsts auglību kontrolē, veicina un ietekmē, izstrādājot politiku un finansējot dažādus pasākumus. Kontrole pamatota ar valsts mērķiem – nodrošināt sabiedrības ilgtspējīgu attīstību, nacionālās valsts turpināšanos un pensiju ilgtspēju; šīs kontroles mērķis ir sieviešu uzvedības formēšana.

Mūsdienās trīs no auglības raksturošanas veidiem ir balstīti dažādu zinātņu loģikā (skatīties 5. attēlu), tāpēc, izmantojot dažādu zinātņu metodes, auglība tiek pētīta, izziņāta un mērīta. Tas liecina, ka dominējošā valoda auglības raksturošanai mūsdienās ir zinātniskā, kas ir atsvešināta no cilvēka ikdienas pieredzes un darbojas kā zinātnieku ekspertīzes lauks.

5.3. Vērtēšanas kritēriji tradicionālajā un mūsdienu kultūrā

Ž. F. Liotārs (2008) norādījis, ka jebkurš zināšanu objekts (tātad arī auglība) iekļauj vērtēšanas kritērijus, kas attiecas gan uz komunikācijas praksēm, gan auglības raksturošanu. Tāpēc vērtēšanu ir apgrūtināši raksturot atdalīti no komunikācijas un raksturošanas veidiem; tas arī apgrūtina iespējas savstarpēji salīdzināt vērtēšanas kritērijus tradicionālās un mūsdienu kultūras materiālā, jo tie parādās fragmentāri.

Mēģinot salīdzināt auglības vērtēšanas kritērijus tradicionālajā un mūsdienu kultūrā, var identificēt vairākas līdzīgas vērtēšanas perspektīvas: (1) komunikācijas atbilstība, (2) morāle un (3) zinātniskas zināšanas.

5.3.1. Komunikācijas atbilstība

Auglības komunikācijas process tiek izvērtēts, ņemot vērā situāciju. Tradicionālajā kultūrā auglības komunikācija ir saistīta ar rituāla loģiku. Analīzes procesā identificēts daudzveidīgs rituālu klāsts. Katrā rituālā darbības auglības veicināšanai var atšķirties. Vērtēts tiek tas, vai rituāls veikts atbilstoši tradīcijai – sagaidīts un pavadīts godam, iekļaujot visus nepieciešamos elementus dažādās rituāla fāzēs. Rituāls arī nosaka, kā auglība tajā izrunājama, noklusējama vai izdziedama.

Zināšanas par rituāliem ir daļa no tradicionālā dzīvesveida, kas cilvēkam nepieciešamas, lai spētu veicināt auglību.

Arī mūsdienās tiek vērtēts, vai komunikācija par auglību ir situācijai atbilstoša, tomēr katrā no pētījumā identificētajām auglības komunikācijas vietām ir atšķirīgi auglības komunikācijas nosacījumi. Tāpēc cilvēkam nepieciešamas zināšanas, kas ļauj tos ievērot. Piemēram, komunikācijai ārsta kabinetā jābūt atbilstoši līguma nosacījumiem un ārsta un pacienta ētikas principiem. Komunikācija tiek iemācīta caur profesionālu apmācību. Tomēr visās vietās nedarbojas vienoti komunikācijas principi, līdz ar to auglības komunikācija kļūst sarežģītāka, prasot no indivīda daudzveidīgu zināšanu klāstu un prasmi tās situatīvi pielietot.

5.3.2. Morāle

Datu analīze ļauj identificēt, ka auglība tiek iekļauta morāles sistēmā, kas kļūst par vienu no auglības vērtēšanas asīm. Aplūkojot materiālus par tradicionālo un mūsdienu kultūru, var pamanīt, ka pastāv priekšstati par pareizu veidu, kā bērnu radīšanu sociāli organizēt, lai gan skatījums, kā to darīt, ir mainījies.

Tradicionālajā kultūrā auglības morāla izvērtēšana izpaužas gadījumos, kad tiek runāts par bērnu radīšanu ārpus laulības. Bērni avotos tiek saukti stigmatizējošos apzīmējumos, piemēram, “bandu bērns”, “zaķu bērns” utt. Bērnu radīšana ārpus laulības tiek sociāli nosodīta un izsmieta, tāpat kā dzimumattiecības ārpus laulībām. Morāles jautājumi tradicionālajā diskursā parādās gan kā daļa no rituāla satura, piemēram, apdziedāšanās procesā, gan ikdienas jokiem. Dzimumattiecību sociāla organizēšana tiek apspriesta arī mūsdienās. Tikai nosodīta tiek nepareiza dzimumdzīves organizēšana, kas ne vienmēr tiek saistīta ar laulībām. Saturiski tas norādīts, runājot par neauglības cēloņiem. Nepareiza seksualitātes organizācija skatīta kā viens no neauglības cēloņiem, saistot to ar seksuāli transmisīvajām slimībām un abortu veikšanu. Tādējādi cilvēki ar ierobežotu auglību tiek skatīti kā paši par to atbildīgi un līdz ar to stigmatizēti.

Otrs konteksts, kurā mūsdienās var identificēt morāles jautājumu apspriešanu, tematiski iekļaujas auglības kā plānojamas raksturojumā. Plānojot bērnu, tiek norādīti dažādi vērā ņemami aspekti, sievietes vecums, bērnu skaits, veselība, ienākumi u. c. Bērna radīšana neplānojot skatīta kā nosodāma prakse, kas ietekmē viņa kvalitāti. Šajā kontekstā tiek veidotas bērnu kategorijas “plānots bērns”, “neplānots bērns” un

“negribēts bērns”. Morāli pareiza bērna radīšana mūsdienās skatīta kā daļa no “laba vecāka” pienākumiem, kas ļauj bērnu radīt iespējami labvēlīgā situācijā.

Mūsdienās morāles tēmas parādās, runājot arī par “dabisku” un “normālu” auglību. “Dabisks” ir apzīmējums, kas raksturo sociāli atbalstāmas prakses, bet “mākslīgs” – tās, kas tiek nosodītas. Auglība tiek dabiskota un kļūst par sievietes atbildību, tas ir viņas normālais stāvoklis. Tomēr dabiskošanai ir noteikts rezultāts, dabiskajam kļūstot par noteiktu lietu kārtību, kas nav pakļauta izvēlei, tādējādi auglība kļūst par sievietes likteni. Šo kategoriju lietošana grupē ne tikai auglību – dabiskajā un mākslīgajā –, bet arī cilvēkus auglīgajos un neauglīgajos. Interesanta līdzība tradicionālajā un mūsdienu kultūrā ir morāles jautājumu attiecināšana galvenokārt uz sievietēm un viņu uzvedību, savukārt morāles kritēriji un līdzīgas prasības vīriešiem netiek izvirzītas.

5.3.3. Zinātniskās zināšanas

Mūsdienās pastāv vēl virkne citu auglības vērtēšanas kritēriju, kuru izcelsme saistīta ar zinātnisku skatījumu, tāpēc šie kritēriji nav identificējami tradicionālajā kultūrā. Viens no universālākajiem kritērijiem ir pausto zināšanu atbilstība patiesībai. Ekspertu intervijās pausts satraukums, vai apgalvojums par auglību ir vai nav paties. Lai zināšanas būtu patiesas, tās nepieciešams pierādīt un izteikt zinātniski precīzi. Tāpēc ekspertu intervijās piesaukti zinātniski pētījumi, kā arī statistika. Patiesība šajā gadījumā ir kvantificējama un nomērāma. Avotos tiek runāts par dažādiem veidiem, kā auglību var mērīt un svērt kvantitatīvi, izmantojot dažādas uzskaites metodes, piemēram, analīzes, apkārtmēra mērījumus grūtniecēm, ultrasonogrāfijas, statistiku u.c. Mērījumiem tiek noteikti kritēriji, kas ļauj tos zinātniski interpretēt un racionāli izvērtēt. Pētījumam atlasītajos avotos vairāk runāts par neatbilstību kādiem kritērijiem.

Saturiski vērtēšana parādās, raksturojot arī cilvēku auglību un neauglību no biomedicīnas perspektīvas, kurā vērtēšana ir ekspertu priekšrocība. Vērtēšanai pakļauti cilvēku ķermeņi, vairāk runājot tieši par sievietēm. Otrs konteksts saistīts ar demogrāfijas perspektīvu, kurā auglība skatīta kā spēja, kas nodrošina cilvēku skaitu valstī. Auglība tiek saistīta ar dzimstību un vērtēta kā nepietiekama, lai uzturētu valstī vēlamu cilvēku skaitu, mēģinot rast iespējas veicināt noteiktu cilvēku reproduktīvo

uzvedību un koncentrējot uzmanību uz sievietēm. Tas ļauj secināt, ka auglības vērtēšana ir aspekts, kuram vairāk pakļautas sievietes.

GALVENIE SECINĀJUMI

1. Aplūkojot gan tradicionālās kultūras, gan mūsdienu avotus, var secināt, ka auglība atklājas kā daudzdimensionāla parādība ar specifisku uzbūvi, kas iekļauj dažādas sastāvdaļas: auglības komunikāciju, raksturošanu un vērtēšanas kritērijus. Tomēr tikai daļēji apstiprinājies pētījuma pieņēmums, ka mūsdienās ir pieaudzis auglības raksturošanas veidu skaits. Lai gan mūsdienās ir vairāk raksturošanas veidu, tomēr atsevišķos gadījumos lietoto apzīmējumu skaits auglības nosaukšanai viena raksturošanas veida ietvaros ir samazinājies.
2. Tradicionālajā kultūrā auglību raksturo trīs dažādos veidos: saiknē ar dievībām, savstarpējām attiecībām un rituālu. Kvantitatīvi plašāk atlasītajos avotos auglība raksturota, izmantojot mītisko un rituālo perspektīvu, kas ļauj pieņemt, ka šie bijuši dominējošie auglības skaidrošanas veidi. Auglības raksturošana saiknē ar mītisko skata to kā Māras, Laimas, Dieva un Mēslu mātes atbildību, kur dievību ietekme uz auglību vairākos gadījumos pārklājas, izmantojot līdzīgus auglības nosaukšanas veidus. Tā raksturota kā spēja, ko pārvalda dievības, vairākos gadījumos vispār neveidojot saikni ar cilvēku, savukārt citos – skatot auglību kā daļu no cilvēka ķermeņa, kas internalizēta caur sadarbību ar mītisko tēlu vai cilvēku rituāla darbībām, bet sievietes ķermeni skatot kā mītisko tēlu (Māras, Laimas) darbības lauku. Viņu “devums” kļūst par procesu sievietes vēderā, veidojot saiknes starp mītisko un ķermenisko auglības pieredzi. Pozicionējot auglību kā mītisko tēlu devumu, to nav iespējams noraidīt, vienlaikus neapdraudot gan auglību kopumā, gan cilvēka attiecības ar mītisko pasauli.
3. Auglības raksturošanai saiknē ar savstarpējām attiecībām tiek runāts par bērna ieņemšanu, grūtniecību un dzemdībām, kontekstualizējot šos procesus sievietes attiecībās ar vīrieti un plašāku kopienu. Iespējams identificēt atšķirīgas dzimtes attiecības, kas izpaužas kā aizliegums sievietēm veidot seksuālās attiecības ārpus laulības. Līdz ar to laulības ir būtiska auglības kontroles un organizācijas forma.
4. Tradicionālajā kultūrā auglība raksturota arī kā aspekts, kas iekļauts rituāla saturā un izpaužas daudzās rituāla sastāvdaļās. Tas ir pamatojums kustībām rituālā, iekļauts dziesmās un citās rituāla praksēs. Šajā gadījumā auglības veicināšanai, noturēšanai un zīlēšanai nepieciešamas rituāla darbības. Nepareiza rituāla veidošana nenodrošina rituāla mērķi – auglības pārvaldību.

5. Pastāv atšķirības auglības komunikācijā. Auglības komunikācija tradicionālajā kultūrā notiek savstarpēji pazīstamu cilvēku starpā un veido ritmu, kas saistīts ar cilvēka dzīves un saimnieciskā gada organizāciju. Lai arī komunikācijas veidošanai nepieciešamas zināšanas par tradīcijām, tomēr zināšanu cirkulēšanas principi ir skaidrāk strukturēti laikā.
6. Mūsdienās autore identificējusi piecus auglības raksturošanas veidus: biomedicīnas, ekonomikas, demogrāfijas, savstarpējo attiecību un saiknē ar Dievu. Saiknē ar biomedicīnu auglība raksturota kā ķermeņa spēja, kas atkarīga no tā orgānu darbības, līdz ar to auglība kļūst par ķermeni raksturojošu lielumu. Šajā gadījumā auglība definēta kā cilvēka spēja ieņemt bērnu, regulāri stājoties dzimumattiecībās. Tā kā auglība ir lokalizēta ķermenī, ārstam ir iespēja brīvi rīkoties ar to, kā arī kontrolēt, veicināt un apturēt. Auglība izskaidrota, veidojot konceptuālus dalījumus un izmantojot apzīmējumus “sieviešu/vīriešu auglība” un “dabiska/mākslīga auglība”. Biomedicīnā auglība izmantota, lai kategorizētu cilvēkus grupās: auglīgos un neauglīgos, veselos un slimos. Lai arī auglība šajā gadījumā skatīta kā medicīnas intereses un ārstu ekspertīzes lauks, kas pakļauts zinātniskiem argumentiem, tomēr daļā gadījumu var identificēt, kā morāle tiek iekļauta medicīnas praksēs, piemēram, raksturojot neauglības cēloņus.
7. Auglība skaidrota arī kā Dieva darbības un atbildības lauks, proti, ārēja attiecībā pret cilvēku, tāpēc cilvēku manipulācijas ar auglību skatītas kā nepieļaujamas. Tomēr salīdzinājumā ar tradicionālo kultūru, kur šis skatījums ir būtiska daļa no auglības raksturošanas, mūsdienās skatījums ir drīzāk margināls un izteiksmes ziņā mazāk daudzveidīgs nekā tradicionālajā kultūrā.
8. Mūsdienās auglība daudzveidīgi raksturota saistībā ar cilvēku savstarpējām attiecībām. Auglība veido attiecības starp bērnu un viņa vecākiem, kā arī plašāku radnieku loku. Šajā gadījumā auglība raksturota kā ķermenisks process, kas norisinās sievietes vēderā deviņus mēnešus un izmaina sievieti, transformējot par māti. Mūsdienās, līdzīgi kā tradicionālajā kultūrā, sievietes cenšas runāt par kustībām vēderā kā par īpašu procesu, kas veido vecāka un bērna attiecības vēl pirms dzimšanas. Vienlaikus auglība vērtēta kā spēja, kas nodrošina ģimenes turpināšanos, un bērns nosaukts, izmantojot radniecības apzīmējumus.
9. Raksturojot auglību saiknē ar ekonomisko racionalitāti, var identificēt divus auglības skaidrošanas veidus: dzimumšūnu ekonomika un grūtniecības plānošana. Skaidrojot auglību no dzimumšūnu ekonomikas perspektīvas, tā skatīta kā cilvēka

individuāls resurss, kuru viņš var apsaimniekot – dāvināt, ziedot, pārdot, sasaldēt un uzglabāt. Dzimumšūnas skatītas kā īpašums un apmaiņas objekts cilvēku starpā. Tas kļuvis iespējams, pateicoties medicīnas radītajām iespējām. Otrs auglības skaidrošanas veids konceptualizē bērnu radīšanu kā plānojamu procesu, iztīrējot idejas par plānošanas loģiku. Tiek veidotas arī grūtniecību un bērnu raksturojošas kategorijas “plānots/neplānots”, “gribēts/negribēts” un “neplānots, bet gaidīts”, kur daļa no “plānotajiem un gribētajiem” bērniem skatīti kā pārāki par “neplānotajiem un negribētajiem”. Šāda kategoriju veidošana ir stigmatizējoša. Aplūkojot auglības skaidrošanu no ekonomiskās perspektīvas, var manīt mēģinājumu veidot auglības un tās pārvaldības racionalizāciju, kas tradicionālajā kultūrā nebūtu iespējama.

10. Auglība mūsdienās aplūkota, izmantojot arī demogrāfisko perspektīvu un izsakot to makro līmenī kā statistikas rādītājus un dzimstību. Tā kļūst par abstraktu, matemātisku un kvantitatīvu rādītāju valsts politikas dokumentos un pētījumos. Demogrāfiskā diskursa rezultātā auglība tiek saistīta ar valsts ilgtermiņa attīstību un citām sociālām struktūrām. Tas leģitimizē valsts iesaisti auglības pārvaldībā, kur galvenais uzsvars ir sieviešu reproduktīvās uzvedības formēšana, lai veicinātu bērnu skaita pieaugumu. Valsts kļūst par vienu no auglības pārvaldības aģentiem, kas dzimstības ietekmēšanai pieņem tiesību aktus, kontrolē, regulē, apmaksā un finansē.
11. Pētījumā identificēti vairāki nosaukšanas veidi, kas lietoti gan tradicionālajā kultūrā, gan mūsdienās. Tas ļauj pamanīt izteiksmes veidu pārnesi un noturību, lai arī nozīmes, kas piešķirtas vienādajiem apzīmējumam, var atšķirties.
12. Salīdzinot vērtēšanas kritērijus tradicionālajai un mūsdienu kultūrai, var identificēt līdzības divu vērtēšanas kritēriju lietošanā. Abās kultūrās tiek izvērtēts, vai auglības komunikācija notiek atbilstoši situācijai, ņemot vērā pastāvošos noteikumus, kas abām kultūrām ir atšķirīgi. Ja tradicionālajā kultūrā auglības komunikācija vairāk tiek saistīta ar rituāla loģiku, tad mūsdienās darbojas citi principi, kas dažādās situācijās var būt mainīgi, tāpēc, lai cilvēks veiktu atbilstošu auglības komunikāciju katrā no vietām.
13. Abām kultūrām ir raksturīga gan auglības nosaukšana, gan noklusēšana, tikai noklusēšanai tradicionālajā kultūrā un mūsdienās ir atšķirīgas funkcijas. Ja tradicionālajā kultūrā noklusēšana ir daļa no auglības objekta raksturošanas, tad mūsdienās noklusēšana drīzāk ir auglības komunikācijas forma, kurā auglības

izrunāšanas principi vienā vietā var būt arī cēlonis auglības noklusēšanai citā. Savukārt seksualitātei kā zināšanu objektam tradicionālajā kultūrā ir daudzveidīgāks raksturojumu klāsts, bet mūsdienās tas biežāk tiek noklusēts.

14. Gan tradicionālajā, gan mūsdienu kultūrā auglība iekļauta arī morāles sistēmā un auglības vērtējums tiek saistīts ar dzimumattiecību sociālo organizāciju. Tradicionālajā kultūrā auglības morālie aspekti parādās rituālu aprakstu saturā un jokos, savukārt mūsdienās morāle iekļauta neauglības cēloņu skaidrojumā, runājot par auglību kā plānojamo procesu, kā arī raksturojot auglību kā dabisku vai mākslīgu. Vairumā gadījumu auglības vērtējumam tiek pakļauta sieviete un viņas ķermenis, kā arī bērns.
15. Mūsdienās klāt nākušas arī citas auglības vērtēšanas racionalitātes, kas balstās ekonomikā, medicīnā vai demogrāfijā. Atrodami dažādi veidi, kā auglības procesus novērtēt, piemēram, nosvērt, ieraudzīt, saskaitīt utt. Tāpēc, lai novērtētu auglību, tiek vērtēts cilvēka ķermenis vai arī tā tiek uzskaitīta un konceptualizēta makrolīmenī. Daudzos gadījumos auglība vairāk skatīta kā sieviešu atbildība, tāpēc vērtēšanai vairāk pakļautas tieši sievietes.

Tēzes aizstāvēšanai

1. Cilvēka auglība gan tradicionālajā, gan mūsdienu kultūrā nav tikai spēja, kas nodrošina bērna radīšanu, bet ietver arī daudzveidīgas nozīmes, kas veido auglību kā zināšanu objektu par mainīgu un kontekstuālu. Demogrāfiskajā politikā, komunicējot auglību kā dzimstību, netiek aktualizētas cilvēkiem būtiskās auglības nozīmes.
2. Auglību tradicionālajā un mūsdienu kultūrā veido pēc formas un satura atšķirīgas zināšanas, tomēr vienlaikus starp abiem zināšanu objektiem var identificēt līdzības, kas ļauj runāt par zināšanu pārnesi un saglabāšanu.
3. Zemā dzimstība mūsdienās salīdzinājumā ar tradicionālo kultūru ir saistīta ne tikai ar dzīvesveida maiņu un tehnoloģisko progresu, kas ļauj auglību kontrolēt, bet arī ar konceptuāla skatījuma izmaiņām uz auglību. Ja auglības dominējošā nozīme ļauj to skaidrot kā ķermeņa spēju, pastāv citas iespējas pārvaldībai, piemēram, situācijā, kad auglība saistīta ar dievību darbību un atbildību.
4. Auglības pārvaldība tradicionālajā un mūsdienu kultūrā tiek realizēta ar sieviešu kontroli; mūsdienās ir kļuvis vairāk auglību kontrolējošo mehānismu un kontekstu. Tas rada spiedienu uz sievietēm pārvaldīt savu auglību atbilstoši citu cilvēku vai institūciju gaidām.

Pateicība

Liels paldies par atbalstu, pacietību un vērtīgajiem ieteikumiem promocijas darba tapšanas procesā darba vadītājai, asociētajai profesorei Aivitai Putniņai, ģimenes locekļiem Aleksam, Alisei Sārai, Matiasam, Līgai, Anitai, Mārai, Mildai un Lailai par izturību, pacietību un rūpēm. Paldies arī draugiem un kolēģiem: Signei Mežinskai, Jekaterinai Kalējai, Zanei Lindei-Ozolai, Aijai Lullei, Mārim Brantam, Elīnai Kursītei, Sigitai Kušnerei, Rūtai Šmitei, Kristīnai Rotbahai, Jolantai Staugai un Baibai Ivulānei u.c. par praktisku un emocionālu atbalstu, kā arī profesionālajām konsultācijām. Liels paldies profesorei Janīnai Kursītei, profesoram Valdim Muktupāvelam, Dr.philol. Gatim Ozoliņam, profesorei Rūtai Muktupāvelai, asociētajai profesorei Baibai Belai par veltīto laiku, vērību un iedziļināšanos darba idejās un formā, kā arī ieteikumiem, kas ļauj attīstīt un uzlabot darba idejas un veidot zinātnisko diskusiju par auglības sociālajiem aspektiem.

Izmantotā literatūra

1. Adamovičs, L. (1937). Latviešu senrelīģija. *Vēsture atziņas un tēlojumi*. Rīga: Izglītības ministrija.
2. Ančevska, I., Kursīte, J. (2014). Pirts latviešu dziedināšanas tradīcijās. *Laipa*, Sast. Radzobe, S., Kursīte, J. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 36-51. lpp.
3. Bailey, L. (2001). Gender Shows. First-time Mothers and Embodied Selves. *Gender & Society*, Vol. 15 No.1, pp.110-129.
4. Balasak, S. (2014). Archaeology, Genealogy, Method: Foucault Paper. Publicēts:http://www.academia.edu/353478/Archaeology_Genealogy_Method_Foucault_Paper. Skatīts 11.08.2017.
5. Beattie, J. (2006). Understanding and Explanation in Social Anthropology. *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*. ed. Sanders, H. L., Moore, T. London: Blackwell, pp. 149- 158.
6. Bela-Krūmiņa, B. (2005). Kāzu tradīciju interpretācijas dzīvesstāstos. *Letonica 13.*, 16-29. lpp.
7. Ben-Amos, D. (1971). Toward a definition of Folklore in Context. *The Journal of American Folklore* Vol. 84, No. 331 pp. 3-15.
8. Bonocorso, M. (2009). Conceiving kinship. Assisted Conception, Procreation and family in Southern Europe. New York: Berghahn Books.
9. Bopulu, L. L. (2017). Grūtniecība un dzemdības tradīciju kontekstā: Dundagas novada iedzīvotāju piemēri. *Diždundaga. Apcerējumi par Dundagas novadu*. Sast. Kursīte, J. Rīga: Zinātne, 206.-215. lpp.
10. Bourdieu, P. (2001). Masculine Domination. Cambridge: Polity.
11. Briscoe, P. (2008). From the Work of Foucault: A Discussion of Power and Normalization in Schooling. skatīts: <http://niagara.academia.edu/Briscoe>
12. Bronner, S. J., (1979) Concepts in the Study of Material Aspects of American Folk Culture, *Folklore Forum* 12(1979): 133 -173.
13. Bula, D. (2011). Mūsdienu folkloristika: Paradigmas maiņa. Rīga: Zinātne.
14. Butler, G. (1996). Introduction: Contemporary Cultural Discourses. *Canadian Folklore*. pp. 5-12.
15. Butler, J. (1993). Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex. New York: Routledge.

16. Butler, J. (1993). *Cultural Studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity*. New York: Routledge.
17. Chambon, A. S., Irving, A., Epstein, L. (1999). *Reading Foucault for Social Work*. New York: Columbia University Press.
18. Collier, D. (1993). *The Comparative Method*. *Political Science: The state of the discipline*. Ed. Finifter, A, W., Washington: American Political Science Association. pp. 105-119.
19. Conrad, P. (1992). *Medicalization and Social Control*. *Annual Review of Sociology*, 18. Pp. 209-232.
20. Davies, C. (1999). *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others*. London: Routledge.
21. Dijk, V. (2003). *The Discourse-Knowledge Interface*. *Critical Discourse Analysis*. UK: Palgrave-MacMillan. pp. 85-109.
22. Douglas, M. (2002). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
23. Dreyfus, H. L., Rabinow, P. (1982) *Michel Foucault Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
24. Eglīte, P., Putniņa, A., Brants, M., Mileiko, I., Laizāne, M. (2013). *Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte*. Rīga: Ministru kabinets.
25. Erdmane, S. (1998). *Mīklas latviešu folkloras kontekstā*. *Kultūras krustpunktu meklējumi*, Sast. Kursīte, J. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija. 63-86 lpp.
26. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the discourse on Language*. London: Tavistock.
27. Franklin, S. (2001). *Biologization Revisited: Kinship Theory in the Context of the New Biologies*. *Relative values. Reconfiguring kinship studies*. ed. Franklin, S., Mckinnon, S. Durham & London: Duke University Press, pp.302-325.
28. Friese, C., Becker, G., Nachtigall, R. D. (2006). *Rethinking the biological clock: eleventh-hour moms, miracle moms and meanings of age-related infertility*. *Social Science & Medicine* 63. Pp.1550-1560.
29. Fuko, M. (2000). *Seksualitātes vēsture 1*. Rīga: Zvaigzne ABC.
30. Fuko, M. (2001). *Uzraudzīt un sodīt*. Rīga: Omnia mea.
31. Gardner K, Lewis, D. (1996). *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. London: Pluto Press.

32. Gennepe, van A. (1960). *The Rites of Passages*. London: Routledge & Kegan Paul.
33. Goffman, E. (1986). *Stigma. Notes on Management of spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster.
34. Graham, P. (2003). Critical Discourse Analysis and evaluating Meaning: Interdisciplinary as a Critical Turn. *Critical Discourse Analysis. Theory and Interdisciplinarity*, ed. Weiss, G., Wodak, R., London: Palgrave-MacMillan, pp. 110-129.
35. Greenhalgh, S. (1995). Anthropology theorizes reproduction: Integrating practice, political economic and feminist perspectives. *Situating Fertility*, ed. Greenhalgh, S. Cambridge: University Press, pp.1-28.
36. Gumperz, J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: University press.
37. Harstump, C. (2004). Getting it right: knowledge and evidence in anthropology. *Anthropological Theory 2004; 4; 455*, pp. 455-472.
38. Hawkins, C., Price, N. (2001). From International Policy to Local Reality: Women`s Reproductive Health Strategies in El Alto, Bolivia. *Managing Reproductive Life. Cross-Cultural Themes in Fertility and Sexuality*, ed: Treymane, S. New York: Berghahn Books, pp.52-71.
39. Helman, C. (2007). Ritual and the Management of Misfortune. *Culture, Health and Illness: An Introduction for Health Professionals, 6th Edition*, ed. Helman, C. London: Hodder Educations, pp. 224-244.
40. Hendry, J. (1999). The Ritual round. *Other people's world: An introduction to cultural anthropology*, New York: New York University Press, pp. 65-81.
41. Hick, S. (2008). Thinking thought Sexuality. *Journal of Social Work*. (8), pp. 65-82.
42. Holmstorm, N. (1999). Human Nature. *A Companion to feminist Philosophy*. Wiley-Blackwell. pp.280-289.
43. Inhorn, M., C. (2006). 'The worms are weak': Male Infertility and Patriarchal Paradoxes in Egypt. *Islamic Masculinities*, New York: Zed book, pp. 217 - 233.
44. Inhorn, M., C. (2004). Middle Eastern masculinities in the age of new reproductive technologies: male infertility and stigma in Egypt and Lebanon, *Medical Anthropological Quarterly*. 2004 Jun;18(2), pp.162-82.

45. Jirgensone, R., Kursīte, J. (2014). Mirušā un jaundzimušā iniciācijas elementu iespējamās paralēles latviešu folklorā. *Laipa*, Sast. Radzobe, S. Kursīte, J. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 9.-35.lpp.
46. Jørgensen, M. V. (2003). Reflexivity and the Doubles of Modern Man: the Discursive Construction of Anthropological Subject Position. *Critical Discourse Analysis*, ed. Wodak, Weis, New York: Palgrave Macmillan, pp. 63-82.
47. Jurēviča, J. (1998). Ieskats latviešu senajā ziedošanas tradīcijā. *Kultūras krustpunktu meklējumi*, Sast. Kursīte, J. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 141.-165.lpp.
48. Kokare, E. (1992). Mitoloģiskie tēli latviešu folkloras poētiskajā sistēmā. *Latviešu folkloras. Tradicionālais un mainīgais*. Rīga: Zinātne.
49. Kursīte, J. (1998). Metāli latviešu folklorā. *Kultūras krustpunktu meklējumi*, Sast. Kursīte, J. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 37-49.lpp.
50. Kursīte, J. (1999). Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. Rīga: Zinātne.
51. Kursīte, J. (1996). *Latviešu folkloras mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne.
52. Kursīte, J. (2008). *Kāzas Latgalē*. Rīga: Madris.
53. Laime, S. (2013). *Raganu priekšstati Latvijā: Nakts raganas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
54. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam*. Saeima, Latvija Republika.
55. Leach, E. (1961). *Rethinking Anthropology*. London: Athlone Press.
56. Leong, P., Joseph, R. H. S., Boulay, R. (2010) Applying Constant Comparative and Discourse Analyses to Virtual Worlds Research. *Journal of Virtual Worlds Research*, pp. 3-25.
57. Lielbārdis, A. (2008). Vārdošanas tradīcija Vārkavā. *Vārkava. Tradicionālā kultūra un mūsdienas*, red. Kursīte, J. Rīga: Madris. 192-207.lpp.
58. Lielbārdis, A. (2012). Folkloras literatūrā: vecās mātes, buramvārdi un tautas medicīna. *Inkluzīvi*. Sast. Kursīte, J. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 390-404.lpp.

59. Liotārs, Ž. F. (2008). Postmodernais stāvoklis. Pārskats par zināšanām. Rīga: Laikmetīgās mākslas centrs.
60. Litt, J. (1996). Mothering, Medicalization and Jewish Identity, 1928-1940. *Gender & Society* 10, pp.185-198.
61. Līdeks, O. (1991). *Latviešu svētki. Latviešu svinamās dienas*. Rīgā: Scientia.
62. Martin, L. J. (2001). *The woman in the body. A Cultural Analysis of Reproduction*. Boston: Beacon Press.
63. Martin, L. J. (2010). Anticipating Infertility: Egg Freezing, Genetic Preservation, and Risk. *Gender & Society* 24, pp.526-547.
64. Masse, R. (2001). Contributions and Challenges of medical anthropology to anthropology: integration of multiple dimensions of social suffering and medicalization of medical anthropology. *Medical anthropology at Home*. Tharragona, pp.1-36.
65. Mauss, M. (1967). *The Gift: Forms and Function of Exchange in Archaic Societies*. New York: Norton.
66. Mezinska, S., Mileiko, I., Putnina, A. (2012). Sharing Responsibility in Gamete Donation: Balancing Relations and New Knowledge in Latvia. *Medicine Studies* 3, pp.185-196.
67. Mežale, B. (1992). Tēlu sistēmas īpatnības gadskārtu ieražu dziesmās. *Latviešu folklorā. Tradicionālais un Mainīgais*. Rīga: Zinātne.
68. Mežinska, S., Mileiko, I. (2012). Metaphors of the infertile Body: Talking about Assisted Reproduction in Latvia. *The New Bioethics*. pp. 36-49.
69. Mileiko, I. (2011). Auglība/neauglība to definēšana: drošības konteksts. *Daugavpils Universitātes 53. konferences rakstu krājums*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte.
70. Mileiko, I. (2016). Socioeconomic in fertility discourse: a Latvian case. *New Challenges of Economic and Business Development*. Latvija, Rīga. LU EVF. – (p. 511-520).
71. Ministru kabineta rīkojums Nr.84,. Par Valdības rīcības plānu Deklarācijas par Valda Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai. *Likumi.lv*. skatīts: <http://likumi.lv/doc.php?id=244182> 2014.10. 27.
72. Moon, D. (2008). Culture and the Sociology of Sexuality: It's Only natural? *Annals, AAPSS*, (616), pp.183 –205.

73. Mukstupāvela, R. (1998). Šamaniskie motīvi baltu folklorā. *Kultūras krustpunktu meklējumi*, pp.131-140.
74. Mukstupāvela, R. (2000). Ziemas cikla masku gājiens Lietuvā un Latvijā. *Letonica 1(5)*, pp.83-96.
75. Neulande, L. (2001). *Jumis senlatviešu reliģijā*. Rīga: Minerva.
76. Olupe, E. (1992). *Latviešu gadskārtu ieražas*. Rīga: Avots.
77. Overton, W. F. (2008). Embodiment from a Relational Perspective. *Developmental Perspectives on Embodiment and Consciousness*, Edition: 1, , ed.: Overton, W. F., Mueller, U., Newman, J. L. Publisher: Erlbaum pp.1-18
78. Ozoliņš, G. (2005). Radību rituālu totēmiskā simbolika. *Letonica*, 156-171.lpp.
79. Powers, P. (2001). *The Methodology of Discourse analysis*. US: NLN press.
80. Putniņa, A. (2012). The Relations between the Body and Its Parts. *The Body as gift, resource, and commodity*, ed.Gunnarson, S. Stockholm: Södertörn syudies in Practical Knowledge, pp.80-103.
81. Quaranta, I. (2001). Contextualising the Body: Anthropology, Biomedicine and Medical Anthropology. *Medical anthropology at Home*. Terragona.
82. Rancāne, A. (2011). Auglība. Seksualitāte. Maskas. *Kultūras identitātes dimensijas*. Rīga: LU aģentūra "LU Filozofijas un socioloģijas institūts" , 115-133.
83. Rižakova, S. (2001). Cilvēka koncepcija tradicionālajā kultūrā: ķermenis un tā daļas latviešu folklorā. *Letonica 6/7*, 92-104.lpp.
84. Seitel, P. (2001). Proposed terminology for intangible cultural heritage: toward Anthropological and Folkloristic common sense in Global era. UNESCO. Skatīts - <https://ich.unesco.org/doc/src/05297-EN.pdf>
85. Smilgaine, U. (2008). *Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
86. Šperliņš, J. (1937). *Senās suitu kāzas un ķekatas*. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums.
87. Spiro, M. E. (2006). Postmodernist anthropology, Subjectivity, and Science: a Modernist Critique. *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*, ed. Moore, H. L. London: Blackwell, pp.523- 533.

88. Stauga, J. (2010). Dzīvnieki latviešu folklorā: mītiski maģiskais aspekts (pēc latviešu tautasdziesmu un mūsdienu folkloras materiāliem). Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
89. Strathern, M. (1987). The limits of auto-anthropology. *Anthropology at home*, ed. Jackson, 16-37. London: Travistock.
90. Strathern, M. (1995). No nature, no Culture: The Hagen case. *Nature, Culture and gender*, ed. MacCormak, C., P. Cambridge: University Press, pp.174 -222.
91. Straubergs, K. (1952-1956). Grūtniecība un dzemdības. *Latviešu tautas dziesmas*. Sast. Straubergs, K., Hauzenberga-Šturma, E., Švābe, A. Kopenhāgena: Imanta, 151 -161. lpp.
92. Straubergs, K. (1952-1956). Vedības un ievēšana precēto kārtā. *Latviešu tautas dziesmas*. Sast. Straubergs, K., Hauzenberga-Šturma, E., Švābe, A. Kopenhāgena: Imanta.
93. Švābe, A. (1932-1933). Latviešu kalendārs. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 8. Sējums, Rīga: Izglītības ministrija.
94. Taylor, D. (2009). Normativity and normalization. *Foucault studies*, No 7. pp. 45 -63.
95. Thompson, C. (2005). *Making Parents. The Ontological Choreography of Reproductive Technologies*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
96. Tihovskis, H. (1993). *Kāzu paražas Latgalē*. Rīga: Zinātne.
97. Teman, E. (2003) The Medicalization of “Nature” in the “Artificial Body”: Surrogat Motherhood in Israel. *Medical Anthropology Quarterly* 17(1) pp. 78-98
98. Uļanovska, S. (1998). Lotysze Inflan Polskich III Etnogrāfiskie materiāli. *Kultūras krustpunktu meklējumi*, Sast. Kursīte, J. Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 93-129 lpp.
99. Vitebskijs, P. (2002). *Šamanis*. Rīga: Zvaigzne ABC.
100. Warren, S., Brewis, J. (2004). Matter over Mind? Examining the Experience of Pregnancy. *Sociology*. Vol. 38. No 2, pp.220-235.
101. Wodak, R. (2002). Aspects of Critical Discourse Analysis. *Zeitschrift für angewandte Linguistik*, Vol. 36, pp. 5-31.
102. Yanagisako, S., Delaney, C. (1995). *Naturalizing Power: Essays in Feminist Cultural Analysis*. New York: Routledge.

103. Бахтин, М. (1990). *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва: Художественная литература.
104. Лич, Н. (2001). *Культура и коммуникация: Логика взаимосвязи символов*. Москва: Восточная литература.

Avoti

1. *Latviešu tautas ticējumi*. (1940-1941). Sast. Šmits, P. Rīga: Latgales valsts papīru spiestuvē un naudas kalnve. Skatīts: <http://valoda.ailab.lv>.
2. *Latviešu tautas dziesmas, (Chansons populaires lettonnes)* volumes I — XII . (1952-1956). Sast. Švābe, A., Straubergs, K. Hauzenberga-Šturma. E. Copenhagen: Imanta. Skatīts: <http://latviandainas.lib.virginia.edu>.
3. *Latviešu buramie vārdi*. (1939.-1941). Sast. Straubergs, K. Rīga: Folkloras krātuves izdevums, - 827 lpp.
4. *Latvju dainas*. (1894. – 1915). Sast. Barons, K. Jelgavā: Jēkaba Draviņa-Dravnieka apgādā Skatīts: <http://www.dainuskapis.lv>
5. *Latvju nerātnās anekdotes*. (1930). Sast. Birkerts, P. Skat: E-ieraksti 2006.
6. *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1. sējums. (1972). Ceplītis. Rīga: Zinātne.
7. *Latviešu valodas vārdnīca*. (1987). Bāliņa u.c. Rīga: Avots.
8. *Latviešu valodas vārdnīca*. (1. 1923—1932). Sast. Mühlenbachs, K., Enzelīns, Rīga: Izglītības ministrija.
9. *Intervijas ar jauno reprodutīvo tehnoloģiju lietotājiem*. Iegūtas projektā “Kapacitātes stiprināšana starpnozaru pētījumos biodrošībā” laika posmā no 2011.-2012. gadam. Intervijas veica Signe Mežinska. Interviju saraksts pieejams nākamajā tabulā.

Vieta	Dzimums	Intervijas garums	Faila nosaukums	Datums
Rīga	sieviete	63 min	Paciente un donore_1	24.08.2011
Rīga	sieviete	42 min	Donore_2	27.09.2011
Sigulda	Sieviete	36 min	Donore_3	29.08.2011
Rīga	Sieviete	64 min	Donore_4	13.01.2012
Rīga	sieviete	67 min	Paciente ar surogatmati_2	12.07.2011
Rīga	Sieviete	56 min	Paciente_3	03.11.2011
Rīga	Sieviete	38 min	Paciente_4	19.12.2011
Rīga	Sieviete	65 min	Paciente_5	20.12.2011
Rīga	Sieviete	63 min	Paciente_6	05.01.2012
Jaunciems	Sieviete	75 min	Paciente_7	09.01.2012

Rīga	Sieviete	55 min	Paciete_8	11.01.2012
Rīga	Sieviete	66 min	Paciete_9	11.01.2012
Jelgava	Sieviete	56 min	Paciete_10	10.01.2012
Ķemeri	Sieviete	72 min	Paciete_11	21.12.2011
Rīga	Sieviete	61 min	Paciete_12	18.02.2012
Rīga	sieviete	1h35m	Neizveleta_donore_5	25.05.2012

10. *Intervijas ar ekspertiem jauno reproduktīvo tehnoloģiju laukā.* Iegūtas projektā “Kapacitātes stiprināšana starpnozaru pētījumos biodrošībā” laika posmā no 2011.-2012. gadam. Intervijas veica Signe Mežinska. Interviju saraksts pieejams nākamajā tabulā.

Vieta	Ekspertīzes joma	Ieraksta garums	Ir/nav transkripts	Intervijas datums
Rīga	Klīnikas vadītāja	42 min	Eksperti_klinikas vaditaja	27.07.2011
Rīga	Klīnikas vadītāja	46 min	Eksperti_klinikas vaditaja_2	23.08.2011
Rīga	Embriologs	43 min	Eksperti_embriologs	28.09.2011
Rīga	Embriologs	40 min	Eksperti_embriologs 2	08.11.2011
Rīga	Klīnikas vadītājs	51 min	Eksperti_klinikas_vaditajs	06.09.2011
Rīga	Andrologs	55 min	Eksperti_andrologs	15.08.2011
Rīga	Psiholoģe	54 min	Eksperti_Psihologe	20.06.2011
Rīga	Politikē	35 min	Eksperti_Politike	15.07.2011
Rīga	VM ierēdne	53 min	Eksperti_VM_ieredne	15.09.2011
Rīga	Veselības aprūpes jomas ierēdne	36 min	Eksperti_veselibas aprupes iereedne	05.08.2011
Rīga	Zāļu valsts aģentūras ierēdne	56 min	Eksperti_zalu agentura	16.11.2011
Rīga	NVO apvienība “Baltā zvaigzne”	50 min	Eksperti_NVO parstave	21.07.2011

Rīga	Demogrāfs	32 min	Eksperti_demografs	06.09.2011
Rīga	Kristīgo medicīnu apvienības pārstāve	30 min	Eksperti_kristigo_mediku _apvieniba	17.01.2012
Rīga	Pacientu ombuda pārstāve	51 min	Eksperti_ombuds	02.02.2012

Tabula auglības mitoloģiskās un cilvēciskās dimensijas kodu grupēšanai

Mitoloģiskā dimensija	Simboli	Darbība	Komentāri
Māra	Ūdens	Bērna izsmelšana Ceļš	
	Zivs	Izsmelšana ar noteiktu atribūtu	Dzimte caur zivi
	Darba rīks sadzīves priekšmets	Bērna izsmelšana To izmantošana smelšanā	Dzimte caur instrumentu
	Māte (dzemde) vārti	Atvēršana/aizvēršana	Iedarbība uz dzemdi
	Šūpulis	Kustināšana, kā cikliska (Leach laiks)	
	Māras devumiņš	Briest	
	Josta Māras pirts	Pasprūk	
Mēslu māte	Kukainis	Pārvalda substanci, kur rodas	
	Vabolītis	Pārvalda substanci, kur rodas	
Laima	Slota	Pēršana	
	Vārti	Atvēršana/aizvēršana	
	Laimas devumiņš	Briest	Līdzīgi - Māras devumiņš
	Josta	Pasprūk	
	Putniņš	Atrašana, noķeršana, savākšana	
Dieviņš	Dieva devumiņš	Briest	Dzimte caur darbu sadalījumu
	Dieva dāvaniņa	Nolaižas ar zelta ķēdēm	
Savstarpējo attiecību dimensija			
Ieņemšana/ neieņemšana	Ēdiens (zivis, pupas, zirņi)		Caur ēdienu saikne ar sakrālo un saikne ar seksualitāti
		Zāļu tēju lietojums	
		Ķermeņa procedūras	
		Maģiskās darbības	
		Taisīt	Dzimtes attiecības (taisītājs, taisāmais). Seksualitāte un sociālā kārtība.
Grūtniecība		Nezied	
		Kustēt	
Dzemdības	Vārti		
	Māras pirts		
	Grūtas dienas		
	Apaļš vēderiņš		